

БАСИДЬ ПАЧОВСЬКИЙ

THEODORVS KORATHOVICS, Princeps Ruthenus, Dux
de Munkacs et Podolice.

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ

М Ю Н Х Е Н
1 9 4 6

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

І С Т О Р І Я З А К А Р П А Т Т Я

1946

Видавництво „Блигма” в Мюнхені

ПЕРЕДМОВА.

Автор цієї книги Доктор Василь ПАЧОВСЬКИЙ, — український поет, народився в Галичині р.1878. Він написав і видав друком збірки поезій: „Ровесні перли“, „На отці гір“, „Ладі й Марені терновий огонь мій“. Далі він написав драматичні п'єси: „Сон української ночі“, „Сонце Руїни“, „Офінке Європи“, „Роман Великий“ та інші. Помер Василь Пачовський р.1948 і похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

Праця Д-ра Василя Пачовського, що її подано в цій книзі, відноситься до того періода життя й праці автора, коли він перебував і працював на Закарпатті. Вона складається з двох частин. Перша частина (періоди I, II та III, розділ I—XIV) вже була надрукована року 1921 накладом Видавництва Т-ва „Просвіта“ в Ужгороді під заголовком: Історія Підкарпатської Руси.

Друга частина (періоди IV та V, розділ XV—XXIII) написана так само р.1921, що не була опублікована й виходить у світ уперше. Властиво, щоб зберегти оцю другу частину праці від знищення, страти та забуття, і задумав видавець ціле це видання. Перша частина передрукована лише для того, щоб не втратилась цілість та послідовність цілої праці та її провідних ідей.

За редагування цієї праці було змінено стиль та мову автора, бо ціла праця була написана в пристосуванні до тих мовних вимог, які ставляли шкільними урядами на Закарпатті. Зокрема багато суто закарпатських висловів архаїзмів, вульгаризмів та мадярських слів замінено висловими й олівими з української літературної мови. Але щодо самого змісту й трактування історичних подій, — жадних змін ніде не вносилося і виклад залишився в тому вигляді, як написав його автор.

Дуже виразно через цю працю проходить думка сталій незгідності між Українцями та підкреслюється необхідність для відродження України знайти спільну мову й порозуміння поміж синами нашого народу. Далі автор підкреслює необхід-

ність для національно-визвольного процесу єуть національ-
ної перкви та школи і їх величезну ролю в відродженні на-
рода. Ця праця виходить поза межі льокальної історії
однієї української землі та, не дивлячись на популярний ви-
клад, набирає більшого й глибшого соціологічного (власне
націологічного) та виховного значення.

Сподіваємося, що ця праця потягне за собою низку ін-
ших подібних історично-соціологічних праць про місцеву іс-
торію поодиноких українських земель з подібним же, чи з ін-
шим трактуванням історичних фактів.

Тому гаряче допоручуємо цю працю не лише синем Закар-
патської України, але й усім Українцям, — без огляду на те,
в якій української землі вони походять і де нині перебу-
вають.

Штруб-Берхтесгаден,
29 вересня 1946 р.

В і к т о р Д о м а н и ц ь к и й ,
професор соціології на Укр.Вільн.Університеті в Мюнхені,
Укр.Високий Політехнічній Школі (УТТІ) в Регенсбурзі та
Богооловсько-Педагогічній Академії У.А.П.Ц. в Мюнхені.

П Е Р Ш И Й П Е Р -- І О Д

ЗАКАРПАТТЯ В ЗЛУЦІ З КИЇВОМ
(Від УІІ от. до р.1015).

-. -

I.

НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ НАШОЇ ЗЕМЛІ.Найдавніші мешканці.

На тій землі, де тепер живуть Українці, від Нопрада аж до Кавказу й Чорного Моря, дві тисячі з половиною літ тому назад жили мандрівні племена Скитів і Сарматів, що випасали худобу на тій багатій землі. Вони ходили зо своїми табунами з місця на місце, їли м'ясо, кобиличе молоко і сир, жили на возах і торгували з Греками. А ті Греки, нарід освічений і багатий, припливали з Греції до них Чорним Морем і осідали там на побережжю для торгівлі.

А слов'янські племена жили тоді далі на північ межі Дніпром і Вислов аж до Балтійського моря. Називалися вони Венедами. А за ними далі на захід жили Германи або Німці.

Дакійсько-Гетійська держава (298-104).

Після свідцтва Геродота край над Дунаєм і Тисою, окружений Карпатами, займали р.444 перед Хр. також Скити. Одно їх племя, що звалось Сигіни, було пануючою верствою. Від них пішла назва міста Sogidunum - нинішній Сегедин.

Пойно Цезар (45 р.пр.Хр.) говорить, що той край займають Даки, себто та місцева людність, про яку згадує Ге-

4 родот — історик Греків. Вони були осілими на тій землі хліборобами. Від них пішла назва Дакія для цілого краю. Між 326 і 298 рр. пр. Хр. з Молдавії прийшло до Дакії воєнницьке плем'я Гетів (Getae) і завоювало край Даків. Так повстала Дакійсько-Гетійська держава.

Римський історик Страбо каже, що державу цю творять Даки і Гети. Гети прийняли мову осілих Даків і разом з поневоленими Даками створили спільну державу. Вони мали 200 тисячну армію, здобували золото горішньої Дакії і Семигороду, провадили торгівлю по Дунаю і Дністру. Їх держава сягала від Герцинських гір, Альп аж до Дністра й Чорного моря. На чолі стояв король, а виконувати владу помагав йому найвищий священик Замольскис. Той Замольскис навчився урядування від Єгиптян і про таємниці свого уряду мовчав перед народом. Найбільші королі звалися Борбистес — 45 пр. Хр., Скорило (45—35), Котисо, що одружився з дочкою Августа, римського цісаря, та Дурас за Флавіїв (69—71).

Але незабаром почали Дакіо-Гети під королем Декебалом нападати на римську державу. Цим викликали вони війну з Римлянами за цісаря Доміціана. Війна велася від р. 85—104. Цісар Траян розбив їх і заняв столицю Сармізекетузу (Varhely) р. 104 по Хр. Декебаль з дружиною випивають серед пожежі столиці отруту. Треба зазначити, що з поміж Даків племи Язигів переходить на бік Римлян. Даки були невдоволені з неполі, яку на них наложили Гети і відіместилися своїм завойовникам-панам зрадою в користь Римлян. Гети вимандрували за межі держави; Даки змінили давніх панів-Гетів на нових панів-Римлян. Імена королів і самого племені Язигів піддає думку, чи часом Даки не були Слов'яни, бо у Слов'ян часто слово "язик" означає наріччя.

Дакія римською провінцією (107—270).

Римляни утворили з Дакії римську провінцію зо столицею Ульпія Траяна замість давньої Сармізекетузи. Гети забрали з собою багато підданих Даків, коли відходили за Карпати. Римляни ті пусті села й міста залюднили колоністами. Тимчасом Гети перейшли Семигородські гори і непокоїли Римлян нападами зі сходу. Разом з ними нападали на Римлян і Германські племена: Карпи і Готи. Вони зайшли до Чорного моря зі Скандинавії. Готи розбили цісаря Деція над Дунаєм, де він наложив голову. Далі побіч Германів виступають в половині III століття разом з

нападаючими племенами зза Карпат Слов'яни. Римляни в кінці відступили з Дакії й творили на заході провінцію Мезію і Панонію по обох сторонах Дунаю.

Слов'янське розселення.

Велике Слов'янське розселення почалося півтора тисяч літ тому назад, як німецькі племена рушилися на південно-схід, а з сходу прийшли на наші степи Готи. Німці, звані Готами, замандрували над Чорне море. Та на них вдарила перша Турецька дика орда Гунів зі сходу. Гуні зважали Готам великого страху й Готи кинулися втікати за Дунай.

Тоді починають розселятися на вільних місцях Слов'яни. Західні їх племена, Поляки, Чехи, Морав'яни і Словаки посунулися на давні німецькі землі за Вислою. Полудисві племена, з котрих вийшли теперішні Болгари, Сербі і Словінці, рушили за Карпати на Дунай на балканські землі.

А східно-полудневі слов'янські племена, з котрих вийшов наш нарід – посунулися з оновіх старих селищ на південно-схід наші степи. Звуться вони Антами. Ті Анти то прародичі українського народу.

Анти наші прародичі.

В першій зустрічі з Готами Анти розбили Готів, але потім король Готів побив їх і взяв у неволю князя Антів, Божа, з старшинами. Кавав їх убити і розпяти на хрестах. Тоді Гуні взяли Антів в оборону і прогнали Готів на захід та поєдналися з Антами. Анти займають в VI ст. землі од Дону до Дністра. А коли полудневі Слав'яни перейшли Дунай – вони посунулися на північний захід під Дунаєм. Так в VII ст. (межі 600-700 рр.) заняли наші предки нинішню Закарпатську Україну аж до Дунаю і Галичину.

Живучи серед воєвничих народів, прибікали Анти до воєвничого життя, ходили за здобичю разом з Гунами та їх земляками Болгарами що осіли межі Дунаєм і Тисою. А коли пересунулися на Балкан і осіли межі Слав'янами, змішалися з ними і передали їм своє ім'я.

Та Анти одзначилися од господарства, від хліборобства, жили в бідних хатах та стали вояцями, як Козаки. Не виступали збитю халаю, а лиш уміли несподівано та хитро ударити з відвагою на свого ворога і без втрат пробігти-

ся. Були вони проворні, на всяку біду терпеливі, чудесно вміли засісти, притаїтися – навіть у воді. Поринаючи у воду, дихали вони через очерет–тростину, а ворог їх і не бачив. Тому давалися вони в знаки Грекам, що жили на березі Чорного моря, і Греки їм платили за те, щоб вони нападали на тих Слов'ян, які жили за Дністром, або на Волахів, що жили в південно–східних Карпатах.

Цесування Аварів.

Тим часом зо сходу надсунула нова орда Аварів або Обрів. Вони побили Антів і спустошили їх землі. Анти вилетали до них визначчу свою людину, що звався Мезамір. Але той Мезамір був гордий і сміливий і не стерпів Аваровському каганові (старшому) та одповів сміло й різко на його самохвальбу. Тоді один Болгарин намовив кагана вбити Мезаміра, бо він цар серед Антів пошану і міг підняти їх до бунту на Аварів. Каган убив Мезаміра, Анти заворушилися і зоввали з Аварами, але Авари вдерлися з Волині за Карпати і взяли звесь наш нарід у неволю.

Найстарший наш літописець Нестор оповідає, як ті Авари мучили наше плем'я Дулібів на Волині. Вони запрягали наших жінок по чотири або по п'ять до возів замість волів або коней і наказували мужчинам їх поганяти. „Були бо тоті Обри тілом великі і умом горді та погубив їх Бог: померли всі і не остався ні один Обрин, лиш остала пословеця до нині: згнули як Обри“, – каже той літописець. А згнули вони в боротьбі з Франконським цісарем Карлом Великим над Рабом, де він р.796 заложив Східну Маршію, колиску пізнішої Австрії.

Поділ Слов'ян.

Згнули Авари без сліду, а наші прародичі далі жили на тій землі, що і нині, та ще й до Дніпа досягали, а прозивали себе назвою Словін. Словінами називає також літописець Нестор всіх Слов'ян: і на Балкані, і на Мораві, і на Подунай, і на Вислі, і на Дніпрі, і на Ільменському озері.

Одначе Слов'яни стали ділитися на племена, що в різних областях прибарали окремі назви. Північно–східня галузь Слов'ян жила на горішньому Дніпрі, західній Двині та на Волзі і творила чотири племені: Кривичів, Дреговичів, Радимичів і Вятичів. Від Кривичів і Дреговичів пішли назви Білоруси; від Радимичів і Вятичів – Великороси, або

Москвіни. Вони поширювались далі на схід, заселяючи фінські землі, змішались з фіннами і утворили внутрішній московський нарід довкола міста Москви.

Антські племена.

Південно-східна галузь Слов'ян - давні Анти, оселилася по середньому і долішньому Дніпру аж до Дону, Дністра, Бугу і по обох боках Карпат. Над Дніпром аж до річки Росі повстає плем'я Полян, на захід - над Прип'яттю - плем'я: Деревляне, на схід - над Десною: Сіверяни; над південним Дніпром осіло плем'я: Угличі; на захід - над Дністром - плем'я Тверці; на північ од них - Дуліби - над Бугом (пізніше Бужани і Волиняни); у нижній Галичині і за Карпатами - плем'я Хорвати.

Назва Русь та руський нарід.

Назвою "Русь" називали тоді край Полян - довкола Кієва. В літописі Нестора вчисляється між племенами "руської" держави і де осередке плем'я "Русь" з осередком Кієвом. Так і говориться там, і замість: "до Кієва поїхав" - пишеться: "на Русь поїхав". З того видно, що з початку тільки мешканці Кієва та околнці звалися "Русь".

Щойно коли Кієв став столицею усіх східних Слов'янських племен, - назва Русь перейшла на цілу державу. Пополі, як Кієвська Русь загортала все більше і більше земель під свою руку, - стали і ці землі зватися руськими. Усі племена, що підлягали Кієву, звалися "руськими людьми", бо були підданими Кієвської Русі. Так з отих племен твориться один великий руський нарід. Цей руський нарід утворив у VIII столітті по Христі одну велику державу з столицею Кієвом, а ця держава звалася Руссю. А громадяни цієї великої держави без огляду на племя, до якого вони належали, прозвали себе Русинами.

ЖИТТЯ РУСИНІВ ЗА ПОГАНСЬКИХ ЧАСІВ.

Звільнені від Аварів південно-східні Слов'янські племена поширили свої оселі на схід аж до Азовського моря і на захід аж до Дунаю. На Закарпатті, як ми вже згадували, жило одно Антське плем'я Білих Хорватів і розширило свої оселі аж до Дунаю.

Родове господарство.

Кожний рід осідав і жив окремо. Жили з хліборобства, а також випасали худобу, ловили рибу і полювали на звіря по лісах. Дуже велике замилування мали до пасічництва, особливо — в лісистих краях; бджоли водилися у видовбуваних у дереві дуплах (бортах), чи в уліях і так і зимували. Земля довго була неподільною. Господарювали опільно родинами; сини не відділялися, жили разом з батьками, а порядок давав один старший віком в роді. Ще недавно у наших горах були такі великі неподілені родини, часом і душ по 20 або і по 30 в одній родині, що мала спільне господарство.

Одежа.

Одягалися просто: носили полотняні сорочки й штани, зверху — свити, а часом — ще й киреї (звані корзно). На ногах мали плетені панчохи і чоботи, або постоли з тонкої шкіри шиті на підшві. Підперезувалися ремінними поясами, на яких носили ніжик, гребінець і шкіряну торбинку з огнивом та малеяким бруском до гострення. На голові мали шапку зі шкіри, або плетену.

Жінки носили кашійники, сплетені з дроту, на голові — шапочки або наголовники, обшитими різними прикрасами. Коло скраєй по обох боках чола вішали кільця аж до грудей, які звисали як коси. Багаті вдягалися в шовкові одяги, або у футра, в золототкані парчі (шовкова, цвітиста одежа), підперезувалися кованими поясами. Обвішувалися ланцюгами, дукатами, нюзками бісеру та золотими гудзиками.

Звичаї.

Чужоземці хвалять тодішніх наших людей за щирість та привітність. Вони були ласкаві для чужоземців, гостинно їх приймали і провозали їх далі, щоб їм часом

не сталося якась шкода. Жінки вірні чоловікам так, що часто вбивали себе, коли вмирав чоловік. Дуже любили волю, не хотіли нікому служити, ані бути під чиявсь владов.

Одну лише мали хвибу, що були дуже незгідливі, не хотіли слухати чужої думки, кожний тягнув на своє і через те бували між ними суперечки та криваві бійки. У війні були відважні та войовничі, і ніхто не міг би їх побити, як би трималися разом — одноставно.

Віра.

До IX століття були вони всі одної поганської віри. Вважали богами сили природи. Лагідна була природа нашого краю — лагідною була і їх віра. Стара пісня з лемківських гір на Закарпатській Україні каже, як, на їх думку, повстав світ. Три голуби сидять на яворі під небом серед моря і думають, як світ створити:

Коли не було з нагада світа,
 Подуй же, подуй, Господи,
 Із святим духом по землі!
 Тоді не було неба, ні землі,
 Ано лем було синьє море,
 А серед моря зелений явір.
 На яворойку три голубойки:
 Три голубойки радоньку радять,
 Радоньку радять, як світ оновати:
 „Та спустимеся на дно до моря
 Та доставнемо дробного піску;
 Дробний пісочок посієме ми.
 Та нам ся стане чорна земляця;
 Та доставнемо золотий камєнь;
 Золотий камєнь посієме ми.
 Та нам оя стане ясний небойко,
 Ясне небойко, світле сонейко,
 Світле сонейко, ясен місячок,
 Ясний місячок, ясна зірниця,
 Ясна зірниця, дробні ззіздойки“.

Найвищим богом вважали Сварога, бога неба, що робив суд божий над цілим світом. Далі шанували тих богів, од яких сподівалися добра або зла в господарстві: Перуна, що посилав грим і блискавку, Сонце-Дажбога, бога Волоса,

10 по охороняє худобу, Хорса — бога підземного вогню та Отрибога — бога вітру. З богинь покланялися Ладі, богині краси й любови, Весні і Хмарі, а богиню смерті звали Мареною. У всіх річках, джерелах, болотах, лісах бачили вони божків і богинь: русалок, мавок, поліоунів, польовників, тощо. Окрім цього шанували Діда, як бога роду. Вся природа була їм рідною. Та поволі під перським впливом стали вони діляти богів на ясоних і темних, — неприхильних людині. Окрім Білобога сонця, стали вони вірити в Чорнобога, бога ночі — Дива, якому служать темні божки, дідьки та пікулики.

Обрядові свята.

Молитися вони богам над водою, під деревами. Святинь великих не ставили, тільки під деревами будували каплиці, де складали жертви зо звірят і рослин. Службу священника сповняв найстарший з роду.

Як заблисла весна красна, вибігали вони з курних хат і вітали Весну піснями-веснянками, які співали хоромом, побравши в коло за руки. А поворот сонця до літа зустрівали вони святком Купала на нинішнього сп. Івана; вірили, що в цю ніч цвіте папороть. В цю ніч збиралися вони над ріками, палили хворост, ріща і співали пісні, скачучи через вогонь. Молоді пари знайомилися тоді, ворожили собі долю, пускаючи віночки на воду і дружилися зі собою. В найкоротший день в році, як сонце повертало на весну, святкували свято Коляди, нинішнього Різдва. Тоді ставляли на свят-вечір вечерю з 12 страв серед снопів. Бажали собі доброго врожаю і посівали зерно на щастя. Це свято тягнулося два тижні аж до Щедрого Вечора. На ці свята відвідували один одного і співали пісні — Колядки та Щедрівки, в яких славили богів і щастя господаря та лицарські походи своїх князів.

На „Мертвецький Великдень“ (проводі) поминали померлих. Вони вірили, що душа не вмирає разом з людиною, а живе далі там, де жив небіжчик, або ж йде до „неба“ або до „Вирех“, себто до раю. Той рай, на їх думку, красується вічною зеленню серед ясної погоди і щастя. Ховаючи небіжчика, вони клали йому в могилу страву і речі, що потрібні до життя. Все це вони закопували з ним разом або палили разом з небіжчиком, складали попіл у миску або в глечик (урна) і засипали землею.

Громадське життя.

До громадської справи сходилися старші з родів на раду. Та рада називалась віче. Віче радилося і рішало, що треба. Декілька родів творили одно плем'я. На чолі племені стояли часом старшини, що звалися князями. Але вони не мали великої сили, бо всі справи рішала громада — віче. А князі мусіли служати громаді. Тому багато імен тих князів до нас не дійшло. Напр. з хроніки Аноніма довідуємося про ужгородського князя Ляборца, або про князя Менумрода, що стояв на чолі Українців в часі приходу Маляр на Дунай.

Городи (замки).

Війська у них не було. А як треба було з кимось боронитися, то хто був дужий (здоровий), зберався в похід з тим, що мав: чи з списом, чи з мечом, на коні, чи піший. Всі йшли боронитися чи воювати. Для оборони ставили городи (замки) серед лісу, чи серед болота, обгороджуючи такий город частоколом (плотом, пананком). Або ж на високому шпилі ставили на версі город висипали вали, копали рови довкола, щоби ворог не міг приступити. Туди в небезпечний час і зберали своє майно, жінок та дітей і боронили їх від ворога. В спокійні часи ті городи стояли порожні, а люди жили собі по хатах на волі. Тільки в деяких городах завжди жили люди, особливо — замкніші, багаті купці. До городів приходили чужі купці на торги і привозили з собою всякий крам. Такі городи на нашому Закарпатті були Мукачів та Ужгород для племені Білих Хорватів що жили на захід від Карпат.

Так жили собі наші предки племенами — кожне плем'я окремо. Кожний знав лише свою околицю, свій город. З часом одно плем'я творило собі декілька таких городів. А кожне плем'я жило в своїй землі своїм окремим життям. За Дніпром Сіверяни мали городи: Чернігів і Переяслав; над Дніпром Поляни мали город Київ; на захід від них Деревляни мали город Іскоростень; на Волині Дуліби мали город Червень, Луцьк та Белз; а Білі Хорвати в Галичині — Звенигород коло Львова та Пліснесько коло Золочева.

Перша українська держава.

Зі страху перед нападами сусідів почали українські племена західні Дуліби і Білі Хорвати об-

еднуватися в одну державу. Вони вибудували над Бугом низку городів, які звалися від назви города Червенея Червеньськими городами.

Так повстала перша наша держава в VII-VIII століттях. Це була держава оборонна перед нападами кочових племен.

Повстання Київської держави.

Одначе осередком усіх племен став Київ над Дніпром, город Полян, що називали себе Русь. Заложив його князь Полян Кий, звідси і назва Київ город. Від непам'ятних часів видно, що тут жило багато людей а це тому, що тут сходилися дві великі ріки: Дніпро з Прип'яттю та Десна.

В ті часи сухопутних доріг не було багато, а рікою люди пливли, куди їм треба було. Тому тими ріками приходили купці всіх племен до Києва. Багаті Кияне, що звалися боярами, держали собі охорону з сильних відважних військових людей. Ті військові відділи боронили добро бояр від нападів в городі і на дорозі в ці краї. Так повстало в Києві військо, яке боронило Київ від сусідів. На чолі того війська стояв князь, що вибирався Киянами. Те військо звалось дружиною.

Та дружина з боярами і князем на чолі не тільки боронила Києва, але й ходила на сусідні волості й землі здобувати добычу. Сусідні племена згодилися платити князеві й дружині щороку дань - "за мир", щоб тільки забезпечити себе від нападів.

За це київські князі Руси мали боронити їх од сусідів, заводити безпечність та карати розбійників. Щороку в зимі вони обходили всі підручні землі, збирали дань і ставили скрізь свою залогоу. В скорому часі і інші племена, як от Дуліби та Білі Хорвати, бачучи користь з такого ладу, приставали платити Київському князеві Руси дань за охорону від сусідів і за право торгівлі з Києвом. Отак повстала з усіх українських племен українська держава з Києвом столицею.

На весні князі і бояри всіх племен разом з купцями сходилися в Київі. Тут вони складали свій кран на човни, везли його Дніпром, далі - через Чорне Море до Царгороду, до Греків. Там за свої фотра, мед, збіжжя та інші сирівці доставали вони дорогу одежу, золоті убори (парчі), вино та різне коріння.

Походи на чужі землі.

Не вдоволяючись данню во своїх Земель, київські князі ходили війною на далекі, багаті краї по добичу. Разом зo всіма племенами ходили вони на Царгород і землі грецькі в Криму та в Малій Азії; ходили також на Кавказ, на Каспійське море та на Перзію.

Як здобули добичу, то всі племена, що брали участь у поході, ділилися здобичю. Як добули право на вигіднішу торгівлю з Царгородом, то всі племена користувалися з цього права і ставали багатшими.

Маємо в літописі записано, що на такий похід на Царгород р.907 під київським князем Олегом ходили разом з Полянами, Сіверянами, Деревлянами, Дулібами також і Білі Хорвати, себто і наші предки, що сиділи по обох боках Карпат. За те до нині в одній колядці співають наші люди, як наш князь б'є на Царгород, а цар ся дивує, хто то воє. Цар вислав йому миску червінців, золоту зброю, красну панну, а він не слухав, лиш б'є таї б'є на Царгород і його добував. Наші прародичі складали цю пісню про свій похід на Царгород з київськими князями:

Покуймо собі мідяні човна,
Мідяні човна, золоті весла.
Ой пустимеся на тихий Дунай
Долів Дунаєм під Царгород.

Наші предки в походах Київів.

Київський князь Олег ішов Дніпром у похід. А наші предки Білі Хорвати ішли Дунаєм під своїм князем і злучилися з дружиною і човнами Олега на Чернім морю та разом здарили на Царгород.

І тоді Олег на чолі усіх українських племен став під Царгородом, примусив цесаря зложити багату дань і допустити Українців усіх племен до торгівлі в Царгороді. На знак перемоги Олег прибав свій кований щит Русин на царгородській брамі.

І з того часу стала славною наша держава. Всі племена українські об'єдналися під рукою Київів і назвали себе Русь. Вони завели торгівлю з Греками, Персами, Арабами та Хозарами, що жили на сході. Вони ста-

14 ли багатіти, прикрашати города палатами та садами.
До Києва почали навідуватися й чужі купці та привозити сюди свій крам на виміну.

Перед нашим народом дріжали тоді сусіди, кланялися кожному Українцеві і вимовляли наше ім'я з пошаною.

СТАРОВИННА КУЛЬТУРА НАШОГО НАРОДУ.

Від найдавніших часів, як історія пам'ятає наші предки все були знані, як нарід, що прив'язаний до сталих осель. Вони мали свою землю, свої звичаї і обичаї, свої пісні, свою окрему релігію і свої обряди. Одним словом вони вважали себе народом, що має свою культуру.

Наша духовна культура.

З гнізда всієї індоєвропейської раси - з Індії принесли вони віру в сили природи, яким кланялись як богам. Ці боги в Індії були силами, що людині ані не шкодили ані не помагали. Дивилися наші давні прародичі на природу, як діти подивляли її силу та красу. Щойно Перзи навчили їх одрізняти Білобога - прихильного людям, від Чорнобога - ворожого людям. Так повсталася віра в Дажбога, в бога Діза, що борються між собою за владу над людиною. Світ богів поділився на ясных і темних богів. Як у Перзії, люди приносили їм жертви, співали пісень, улаштовували на їх честь свята, щоб прихилити їх до себе. Так повставали обрядові пісні, щедрівки й колядки та посмертні голосіння. До кожного свята потрібна була музика. А до музики вживали наші предки такі інструменти: труби, гуслі, бубни, свирілі (сопілка), дуди та інші.

Впраз нашої давнини.

З давніх давен торгували наші предки з Греками і зі сходом. Купували од них виткані взорами матерії, оздоблені вапн, чудово різблені річи з мarmору й каміння, ковтки і нашіпки та наголовники, роблені з золотих або срібних дротиків (філігран). Цілі століття подивляли наші предки красу сходу і пробували й собі творити гарні речі. Так під впливом перського сходу повстав в нас орнамент, себто взори до вишивок на одезі і прикрасах кат. Любувалися наші предки в гарній зброї, здобутій на сході або в Греції. Від Греків і охідних народів вчилися вони дивитися на світ та життя.

Одним словом: століттями творився у наших предків той смак, та ніжність, та тонкість, якими відзначається наша пісня, наш орнамент і наш світогляд (у приказках, філософія). Тому наш нарід, хоч він став малограмотним, держиться серед чужих при своїй мові і звичаях, бо вони виробились століттями.

Християнство.

З огляду на характер своєї культури давні Українці не противилися ширенню нової християнської віри з Греції на Русь. Старі мудреці Греки не шарили її огнем і мечем. Поганська віра ясних і темних богів підготувала ґрунт для християнства. Його приймали спочатку багаті купці, що ходили до Візантії і бачили там блеск та велич Служби Божої. Свещенники прийшли до нас з Греції. Вони пристосували нові християнські свята до давніх — поганських. А саме: Свято Коляди зійшлося з Різдом Христовим, свято Весни — з Воскресенням Христа, свято Купалля — з св.Івана. Нарід і далі співав свої поганські пісні та справляв ігрища, — як і за поганських часів. З часом вставляв на місце Лади ім'я Богородиці, на місце Перуна — св. Іл'ю, на місце Сонця — Іісуса Христа або св.Миколая, на місце Сварога — Господа Бога. Та й темних богів заступили християнські дідьки, чорти і біси з Людипером на чолі.

Дороги християнства.

На Київську Русь прийшло християнство просто з Візантії і в IX ст. було прийняте тут за державну віру. Та й до нас на Закарпатську Україну йшло вона вже в VIII ст. через Велико-Мсравську державу. Два Греки з Салюзік, — св.Кирило і св.Методій, що були послані цісарем грецьким, принесли нову християнську віру. Окрім того, принесли вони ще письмо (правопис), яким стали писати церковні книги в слов'янській мові. Літописець Храбр пише, що перед прийняттям християнства Слов'яни не мали книг. Але вони мали своє письмо, що звали рунами; складалося воно з рисок та різів. Тим рунами вирізували ім'я кожного бога у своїх святинях Полабські Слов'яни. Св.апостоли Кирило й Методій видумали абецеду (азбуку) для слов'янської мови. Нею

написали вони перші книги християнської віри в зрозумілій для Слов'ян мові. Послухайте, як це сталося.

Панонія.

Перед приходом Угрів (Мадяр) край над Дунаєм, оточений Карпатами і Альпами, звався Панонія. Коли німецько-франконський цесар Карло Великий за допомогою слов'янських князів Панонії р.796 розбив Аварів над Рабою, — створилися вільні князівства Слов'ян, що зняли більшу частину Панонії. Кожне плем'я творило свою власну державу під проводом своїх князів, не дбаючи про сусіда. В Семигороді жили Волохи, між Дунаєм і Тисою — Болгари, між Тисою і Попрадом — на підгір'ї — Білі Хорвати, наші прародичі. На захід од них — Словіни або Словаки по обох боках Дунаю, за Самою — Чорні Хорвати. На захід від Панонії осіли Морав'яни та Чехи, а за ними вже були німецькі племена.

Велико-Моравська держава.

Німецькі королі почали натискати на західних Слов'ян — Чехів та Морав'ян. Вони посиляли німецьких священників ширити латинську християнську віру. Ті священники робили вихрещених Слов'ян залежними від німецького єпископа з Пассау. Слов'янські племена погодилися між собою і почали творити свою державу, доби боронитися перед Німцями.

Так утворилася на заході в половині IX ст. Велико-Моравська держава під трьома князями: Мойміром, Ростиславом і Святополком, що наступали оден за одним. Вони підбили під свою владу і Словаків у Панонії на північнім березі Дунаю. А на південнім березі в околиці Болотного озера було окреме слов'янське князівство під князем Коцельом. Щоби звільнитися від німецької зверховлади, ті князі — Ростислав і Коцель пілали до грецького цесаря Михайла II (856-867) послів, які грецькому цесареві сказали:

„Земля наша хрещена, та нема у нас учителя, щоби нас учив і переложив святі книги. Ми не розуміємо ні грецької ні латинської мови. То пошли нам Господине, таких учителів, що можуть проповідувати слово Боже на нашій мові“. Цесар Михайло за порадою світлих мужів післав їм Константина і Методія, — синів грека Льва,

13. що знали слов'янську мову з Солуня, де мешкали також і Слов'яни.

Діяльність Кирилла й Методія.

Константин склав абечеду з грецького скорописного письма, що звалася глаголицею, і обидва брати переклали Євангеліє і Апостола, Псалтир і Скотих та інші книги, що потрібні були до богослуження, на староболгарську мову, що тоді була в Солуні. Але ту мову розуміли, як близьку собі, всі Слов'яни. Обидва брати виголошували слово Боже серед Слов'ян в Моравії і в Панонії на зрозумілій для них мові та висвячували священників з меж Слов'ян протягом сорока місяців од р.863 починаючи. Німецькі священники донесли Папі, що ті два брати ширять ересь, впроваджуючи в богослуження слов'янську мову. Тоді Папа Миколай покликав обох братів до себе і вони вибралися до Риму через країну Коцеля, де також залишили слов'янські книги та своїх учеників.

Затвердження папи.

Новий Папа Гадріан прийняв обох братів тим більше, що Константин прпніє з собою до Риму мощі св.Климентія з Криму. Вони відправили богослуження в римських церквах у слов'янській мові і дістали признання Папи на свої переклади св.книг. Константин під іменем Кирила вступив у ченці до монастиря в Римі, а Методія іменував Папа Іван VIII архієпископом канонським і моравським. Тому архієпископові Методієві підлягали в Панонії єпископи, яких було, як свідчить арх.Пілігрим (з р.930) перед приходом Маляр уже сім.

Християнство в Панонії.

Слов'янське богослуження поширилося в Болгарії і в цілій Панонії о сто літ раніше, ніж прийняла християнську віру Київська Русь. Наше плем'я в Панонії — Білі Хорвати могли приймати християнську віру від двох сусідів: від Словаків і від Болгар, що жили межі Тисою і Дунаєм. Їх князь Борис р.860 прийняв хрещення з рук того самого Методія ще перд приходом їх до Моравії.

вії. І коли Мадяри перейшли через поганську Русь до Панонії, то наші предки вже були християнами і мали своє слов'янське письмо в церковних книгах.

19

Письмо і мова
церковних книг.

Перші церковні книги писалися глаголицею, себто абecedою, яку склав Константин з грецького скорописного письма. Потім ученик Методія Климент склав нову абecedу на основі іншого виду грецького письма, що зветься кирилицею. Цією абecedою писали потім всі книги в слов'янській мові в усіх слов'янських племенах. Ця абецеда задержалася і до нині. Мова тих книг була мовою давніх Болгар з Македонії, звідки походили обидва апостоли Слов'ян — Кирило й Методій. Та мова зветься нині старослов'янською мовою і нею відправляють богослуження у східній церкві. Ця східня церква, як бачимо, була заснована в зв'язку з Римом, — коли ще не було розколу поміж Римом і Візантією. Тоді була одна католицька віра і виголошувалася вона в латинській, грецькій і слов'янській мовах серед народів Європи під проводом Папи, як голови церкви і наслідника Христа в Римі.

ПРИХІД МАДЯР НАД ДУНАЙ.

Мадяри або Угри.

Жовтошкіре кочове плем'я Мадяр жило, як і інші дикі племена, на степах Азії, між Іртишем, Аральським озером і Каспійським морем. Вони були низького росту. Мали глибоко всаджені очі і стрижене волосся. Вони не мали сталих осель, ані не вправляли землі, — тільки випасали худобу. Ціле своє життя були вони на конях. На ворога нападали неочікувано. Якщо ворог не піддався, то удавали втечу. Коли ж він їх почав доганяти, то верталися й розбивали його. Вони їли м'ясо, пили кров з забитих звірят, коняче молоко. Щоби набрати відваги, вони їли серця вбитих ворогів.

Мандрівка Мадяр.

Притиснені іншим диким племенем Печенігів, також кочівників зі сходу, рушили Мадяри коло року 830 із Азії через браму народів у Хозарське царство. Хозари воювали з Печенігами. Тому вони найняли собі малярську орду і оселили її між Доном і Дніпром. Але і так знайшли їх Печеніги, розбили їх та погнали далі. Як пише літописець Нестор, р.830 з'явилися Мадяри під Київом і спинилися на горі, що потім звалася Угорською. Тут прийшло до бою між Мадярами і Українцями, якраз вів до бою князь Олег. Олег розбив їх, як наймитів Хозар, а потім договорився з ними, що вони будуть граничною сторожею на північній і південній границях української держави (Русі). Тому Олег розділив їх на дві частини і перепустив їх без перепони через свою державу: одних — на північ, а других — на південь.

Похід Угрів
через Русь.

Одна орда Угрів пішла через ліси на північну границю української держави до болотистої і холодної Фінляндії та Інгрії, де вони і нині живуть під назвою Фінів. Друга орда в кількості 100.000

Угри з кінками й дітьми поділися на південні границі української держави — в Панонію, де було досить місця на поселення. Олег дав їм яко провідників Українців, щоб вони провели Мадяр до Панонії. Українці погодилися мандрувати і шукати щастя в новій землі під умовою, що вони будуть мати рівні права з Уграми. Для певности Олег оженив начальника Мадяр Арпада з одною українською княжною, дочкою князя одного з українських племен.

На основі цього договору, як описує анонімний нотар короля Белі, рушили кочові Угри під проводом Українців до Панонії через городи червенські Дулібів і Білих Хорватів. Князі тих племен прийняли Мадяр подарунками, гостили їх цілий місяць, а потім провели їх через гори Карпати в Панонію.

Під час приходу Мадяр до Панонії були над Дунаєм такі держави: На заході до Раби і Нітри сягала Велико-Моравська держава під князем Святополком, між Дравою і Рабою — Слав'янська держава князя Прівіни, підлегла Німцям, зо столицею Мізабург; між Дунаєм і Тисою — Болгарська держава під князем Заланом, між Тисою й Карпатами в Семигороді — Українська-Волоська держава князя Менушреда, між Нітрою і Тисою державою Білих Хорватів під князем Ляборцем. Державою Білих Хорватів не була ще в зв'язку з Київською українською державою Олега, хоч Білі Хорвати були того самого кореня, що й українські племена над Дніпром. Коли Мадяр з Українцями перейшли Карпати, то всі ті князі наддунайських держав необ'єдналися разом, щоб боронитися, але кожний зокрема боронив свою землю сам.

Перший став до бою князь Білих Хорватів князь Ляборець. Мадярн його розбили, а він сам наложив голову. А Мадярн пішли далі і осіли по лівому березі Тиси над ріками: Темеш, Бега, Кевреш і Марош. Стотисячна орда з кінками, дітьми і табунами осіла на широкх пасовиськах. Тут Мадярн випасали свої коні, живучи з грабіжництва та війни. В скорому часі вони розбили Велико-Моравську державу, стали нападати на Німеччину, Італію, Македонію та стали пострахом сусідів.

Всі описи заняття Панонії в малярській історії походять від вигаданих оповідань Безіменного історика короля Бейли IV. Він оповідає з великою пишною як Мадяри розбили шість самостійних держав над Дунаєм і за сім літ покорили цілу наддунайську низину. Цьому нині вірять всі Мадяри, бо їх поети розголосили це творами красного письменства.

Історики старші, як от Туровцій, Гейза, Бонфін, Прай, Бель та інші, рівно ж і новіші, як Горват Степан Горват Михайло, Салай, Рибарій та інші приймають оповідання Безіменного за святу правду. Та головна помилка Безіменного полягає в тому, що він пізніше втечу Половців (Куманів) перед Татарами з над Дону на Угорщину з XIII ст. переніс на похід Угрів під Арпадом в IX ст. До живих ще споминів про похід 40.000 Половців р.1238 він додав фантастичні неправдиві події і пустив неправду в історію Угорщини. Цією неправдою користуються малярські історики для підтвердження свого тисячлітнього панування над усіма народами Угорщини. Та всі ці оповідання перед подумом історичної критики розлетяться, як полоза від вітру.

До нині важливу оцінку подає Лев Мудрий, грецький цісар (886-909). Він пише про Мадяр таке: „Той турецький нарід - Угри, дуже обережні. В тайні держать свої заміри. Вони зовсім не мають вірности і дуже сребролюбні. Не зміють додержати присяги, ані договору. Їх не можна ніякими дарами наситити. Тільки що візьмуть дар, а вже задумують тобі лихо. А ворогів своїх намагаються перемогти не тільки руками й силою але й улесливістю, несподіваним наскоком і замкненням усіх можливих доріг для відступу. При договорах ставлять легкі умови ворогам, а якщо вони на них пристануть, то тоді додають їм щораз тяжчі. Добре знають, що їх нарід не сталий, сребролюбний (готовий до переходу на сторону ворога), і що складається з більшої кількості племен. Вони не цінують високо родинної любови. Нікого, навіть самих себе, вони не люблять“.

Життя Українців в новому ладі.

Українці, що прийшли з Мадярами, оселилися між тими Українцями, які вже давно жили в північній Угорщині, а які звалися тоді Білими Хорватами. Зайшли Українці побудували собі городи побіч давніх городів, напр. славний їх город Оросвар (руський город) - він стояв недалеко Братислави. Українці, що прибули зза Карпат, прийняли віру Христову східно-слов'янського обряду, створеного Кирилом і Методієм. Коли Олег пішов у похід на Царгород р.907, то й Закарпатські Українці зібралися й поплили Дунаєм помагати Олегові. З договору Олега з Грецьким цісарем мали користь між іншим племенами і Закарпатські Українці. Вони дістали свою пайку здобичі і могли торгувати з Царгородом, як і інші українські племена. В той спосіб перша еміграція Українців за Карпати зміцнила українське плем'я Білих Хорватів, розділених на дрібні князівства родового ладу. Границі між Українцями й Уграми були відділені валом на північному стоці Дунаю і Тиси. Ті вали охоронилися ще за угорської династії Арпадовичів аж до нападу Татар.

Життя Угрів.

На дворі Арпада та його спадкоємців говорили українською мовою, бо його жінка і невістка були українськими князнями. Українська мова була там мовою освічених людей, мовою великої держави, вищою від бідної на слова мови мадярського кочового племені, яке не мало ще за собою твердо означених державних кордонів, не мало своєї хати на землі, а жило циганським ладом.

Мадярська мова - зеркало історії.

Доказом бідності мадярської мови є понад 2000 слів, які Угри взяли без змін з української або інших слов'янських мов на означення понять первної культури. Будучи кочевим племенем, Угри вчилися від Слов'ян управляти землею, тому вони взяли від Слов'ян і назви городніх рослин, дерев, збіжжя і всіх знарядь для управи землі. Отже виходить, що культури вчилися Мадяри від Слов'ян, які були вже давно осілим на-

24 родом. Слов'яни отже були їх учителями хліборобства на Угорщині. Про це свідчать такі запозичені слова в ма-
 дярській мові:

коса — kassa
 огірок — ugorka
 колос — kalász
 підкова — patkò
 сіль — só
 ярмо — járom
 сіно — széna
 лен — len
 капуста — káposzta
 ясла — jászol
 черешня — cseresznye
 явір — javor
 солома — szalma
 ріпа — répa
 гать — gát
 сокира — szekereze
 сани — szàn
 цебер — cseber
 репито — rosta
 череда — csorda

граблі — gereblye
 борозна — barázda
 лопата — lapát
 біб — bab
 диня — dinye
 рож — rozs
 відро — veder
 салата — saláta
 олій — olaj
 редька — retek
 бук — buk
 гній — ganaj
 слива — szilva
 палиця — pálcá
 гатити — gátolni
 борона — borona
 мак — mak
 оято — szita
 січка — szecska

Окрім цього Угри прийняли під Слов'ян назви з царини промисловості та ремесла, які зв'язані з управою землі. З цієї царини запозичені від нас і від Слов'ян такі слова:

паленка — pálinka
 млинар — molnár
 ткач — takács
 клепач — kalapács
 квас — kovász

млин — malom
 коваль — kovács
 швець-чижмідій — csizmadia
 колач — kalács

Від Українців Угри навчилися називати рослини і тварин, що жили в новій землі, до якої вони прийшли. Звідти повстали в мадлярській мові такі слова:

медвідь — medva
 пава — páva
 дорона — varju
 сорока — szarka
 павук — pòk
 блоха — bolha

буйвол — bivaly
 воробець — veréb
 сука — szuka
 голуб — galamb
 видра — vidra
 риба — raj

З цього видно, що Українці вчили Угрів дивитися на з'явлення природи, як мати вчить дитину.

Від Українців і Слов'ян прийняли Мадяри і слова з царини організованого воєнного мистецтва, а саме:

бій - baj	бійник - bajnok
їздар, (гуздар) - huszár,	половець - palósz
воевода - vajda	хід, похід - had
хідний - hadnagy	витязь - vitéz
пушка - puska	колпак - kalpag
чакан - csákány	шабля - szablya
бодрий - bátor	трембіта - trombita
варта - varta	стража - sztrázsa
порох - por	

Це показує, що допіру Слов'яни навчили Угрів провадити війну не ватагами, а організованою збройною силою.

На якому низькому ступні культури були Угри, коли вони прийшли до Панонії, показують слова з щоденного життя, які вони мусіли взяти від Українців та Слов'ян. Вони не мали своїх слів на такі поняття, як от:

бесіда - beszél	обід - ebéd
печера - vacsora	печеня - pecsenye
солонина - szalonna	ковбаса - kolbász
каша - kása	жир - zsír
пара - pára	іскра - szikra
губа - gomba	гадати - gondolni
мовити - mondani	прати - pörölni
чудуватися - csodálkozni	

Українці, і взагалі Слов'яни, вчили їх і товариського життя та устрою оселі, на що вказують слова на такі поняття:

субота - szombat	баба (при пологах) - baba
милість - malaszt	сусід - szomszéd
слово - szó	мова - mondás
залог - zálog	братва - borotva
дорогий - drága	середа - szerda
четвер - csütörtök	п'ятниця - péntek
Далі перенали вони такі назви як от:	
нога - лапа - láb	слуга - szolga
неволя - nyavalya	іго - iga
раб - rab	грубий/гян / - goromba
горбатий - görbe	короткий - kurta

чиотий - tisztá
пустий - puszta

простах - paraszt

Як кочовий нарід взяли Угри від Українців назви з устрою оселі:

колиба - koliba
пивниця - pince
кухня - konyha
кім - kas
потік - patak
лодка - ladik
ярок - árok
стіл - asztal
пугар - pohár
рама - rama
клітка - kalitka
моздір - mezdír

двір - udvar
коршма - korosma
обруч - abrenes
улиця - utoza
чорник - csónař
дріт - drót
холм - halem
слово - - ólom
вила - villa
таблиця - tábla
ланцюх - láncz

Всі ці слова взяли Мадяри на ті поняття, яких вони не називали по своєму, бо жили як дика орда в степах.

Вони не мали навіть найпростіших родинних понять (як от брат, милость), не жили в хатах, а тільки на возах, не варили ані не пекли страв, не мали жадного суспільного устрою, не мали товариських зносин з сусідами, одним словом - були ордою на найнижчому ступені культури. Щойно Українці спонукали Мадяр до тих примітивних способів життя, які характеризують осілий нарід.

Привчивши Мадяр жити по людські, управляти землею, прогнати війну організованою силою, жити в сталих оселях, передали їм Українці і Христову віру слов'янського обряду.

Слова з обряду нашої віри вказують на те, що і релігію, як і всю культуру дали Мадярам Українці разом з іншими Слов'янами, а саме:

святий хрест - szent kereszt	угол - angyal
пекло - pokol	книга - könyv
образ - ábrázat	свята печера - szent vacsora
християнини - keresztény	поганини - pogány
піп - pap	олтар - oltár
єпископ - püspök	

Слов'яни отже творили первісну культуру серед тої невеличкої орди Мадяр в кількості 100.000, що прийшла з дикої степової Азії шукати щастя в Панонії.

ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ ОБОХ НАРОДІВ.

Буйність Української держави.

Українська держава в X. столітті визначалася молодечим розмахом. Великі князі Олег, Ігор і Святослав розширили її границі аж до Волги, Ільменського озера, Кавказу та Дунаю. З Києва йшли торговельні шляхи: один в низ Дніпром через Чорне море до Царгороду, друге - вгору Дніпром через Новгород на Балтійське море.

Наші князі до Володимира Великого.

Київська держава від Олега до Володимира збрала всі землі українських племен, а між ними і Закарпатську Україну. Так наші предки в X. столітті разом з київськими князями Олегом, Ігорем, Святославом і Володимиром будували своїми силами велич української держави. Угри, що були вислані Олегом до Панонії, брали участь у походах Русі, як наємна сила на конях.

Великий князь Олег (870-914) був мудрий, хитрий і завзятий. Він приєднав до Київського князівства чимало слов'янських племен: кого силою, кого хитрощами, а кого й намовою. Так він об'єднав усі антовські племена, а між ними і Білху Хорватів - наших предків, в одну українську державу. Він став славним на віки своїм походом на Царгород. Про той похід оповідає стара літопись таку казку: Греки загородили Босфорську протоку ланцюгами, щоби непустити Українців до міста. Але Олег велів човни витягти на беріг та поставити їх з вітрилами на колеса; подув вітер тай закотив Українців у човнах у самий Царгород; Греки налякалися і згодилися пристати на все, чого Олег захоче. Олег казав принести йому по 12 гривен срібла (6 фунтів) на кожного воюка та ще й на тих князів і дружинників, що залишилися дома. Греки принесли срібло і велику силу дорогих тканин - паволок. Тоді Олег прибав свій щит на Царгородській брамі на знак перемоги і зробив з Грека-

28 ми договір 907 р. На основі цього договору Греки пускали до себе українських купців, не брали з них мита та давали їм харчі на прожиття й на дорогу.

Року 913 зібрав Олег 500 човнів, посадив на них військо і рушив ними з військом на Дін. З Дону перетягнули вони човни у Волгу і спустилися по Волзі на Каспійське море. Вони напали на побережжя та набрали силу здобичі. Але на дорозі до дому напали на них Хозари і частину здобичі одібрали. Народ оспівав той похід у піснях, але замість Каспію звернув цю подію на індійське царство, бо дістатися до Індії була давня мрія українського народу від часів Олега.

Ігор (914-946) підбив непокірні племена, що хотіли одірватися од Руси. Року 941 зібрав він 10.000 війська, посадив його на човни та рушив на Царгород, бо Греки не додержували умови 907 року. Вони заставили Боофорську протоку кораблями і коли підплила українська фльота, почали кидати на неї „грецький вогонь”. Ігореві човни від того вогню зайнялися, і Ігор повернув їх на побережжя Малої Азії. Там він напав на грецькі міста і почав грабувати купців. Але Греки напали на українську флоту ззаду. Ігор мусів підписати другий договір 944 року, в якому зобов'язався що не буде нападати на грецькі осадні (колонії) в Криму.

Того ж року ходив Ігор флотом на Каспійське море. Східні письменники зі страху перебільшили число українського війська аж на 900.000. В дійсності його не було більше як 10.000. Та все ж воно набрало багато здобичі, доплило до річки Кури, і Курю досягнуло Закавказзя. Тільки через хворобу від гарячого підсоння мусіло військо Ігоря скоро позертати до дому з великою здобицею.

По смерті Ігоря правила українською державою його жінка княгиня Ольга (946-960), яко регентка - за малолітнього сина Святослава. Вона прийняла християнську віру. Тому церква визнала її святою.

Син її Святослав (960-972) був вихований Ольгою яко лицар з крові й кости. Він скинув з себе всі княжі саєти та парчі й убрався яко простий воєк. Завзятий був воєвник, - поєвав не для користи, а заєля слави воєцької і єести української землі. Літописець пише про нього так: „Був середнього зросту, кремезний та

дужий. Ніс мав короткий, очі сині, брови густі. Бороду голив, а вуса мав довгі. На оголеній голові носив чуприну. Як тільки виріс, почав збирати хоробрих вояків, бо сам був хоробрий і легкий, як пард (леопард), і багато воював. Не возив з собою ані возів, ані казана, не верив, тільки пік мясо на жару (на вуглях) і так їв. Не мав шатра а просто поклав під голову сідло, під себе постлав попону і так спав під голим небом. Такі самі були і його вояки. А як ішов на якийсь край війною, то сповіщав: „Іду на вас“.

Походи Святослава.

Перший свій похід заповів він Хозарам. Пішов на них, розбив їх і зруйнував їх столицю Ітіль над Волгою коло Каспія. Потім обернув він на Білих Болгарів на Волзі. Напав на них, розбив їх та обсадив їх столицю Болгар на Волзі. Вертаючи до дому, підбив собі слов'янські племена Радимичів і Вятичів (пізнішах Москвінів). Наказав їм замість Болгарам платити дань собі. Та вони були бідні, бо земля їх була не родюча, — то й платили вони дань до Києва вінниками.

Царгородський цісар за славні діла Святослава послав йому багаті дари та й просив: „Ходи, славний Святославе, на Дунай Чорних Болгар воювати!“ Святослав напав на Чорних Болгар, розбив їх, завойовав Болгарів і сів на Дунаю. Тоді цісар злякався — намовив орду Печенігів вдарити на Русь — на Київ. Святослав, як це почув, повернув на Русь, розбив Печенігів, оддав державу синам, зібрав військо і пішов на Царгород. А тим часом цісар вже збунтував проти нього Болгар. Пішов Святослав до Болгар, розбив їх і покликав Угрів за князя Токмана, як підданих Руси, на поміч. Після того сповістив Греків: „Іду на вас — забрати ваш Царгород за ваше лукавство!“

А Греки лукаво просилися: „Не маємо сили. Скажи, скільки в тебе військо, щоб на вас усіх дань послати“. — „Двадцять тисяч!“, казав Святослав, а в дійсності мав тільки десять. А Греки зібрали сто тисяч військо і рушили на Святослава. Побачивши таку силу, Святославові вояки засмутилися. А Святослав виступав і промовляв до війська: „Нема нам куди дітись! Чи волею, чи не волею а мусимо битись! Отже не завдаймо сорому землі українській — ляжемо тут кістками! Мертвям сорому

не буде! Як поляже голова моя, — самі за себе думайте!" А дружина крукнула: „Де твоя голова, князе, поляже, там і ми свої покладемо!"

І вдарили аж земля гуде. І побігли Греки, а Українці за ними. Місто за містом руйнує Святослав, вже й до Царгороду підступає. Склікав тоді грецький імператор раду, — по роботі. Надумали вони послати Святославу дарунки: золото, поволоки, вина. Той і не глянув. Лише сказав до челяді: „Візьміть собі!" Послали тоді Греки гарної зброї. Святослав прийняв, тіпився нею дуже і подякував. Греки міркують собі: „Льота це людина — про багатства не дбає, а за зброю хапається! Треба миритись!" І заплатили Святославу велику дань.

Аж новий цісар грецький, Іван Цімісхий підняв тепер Болгар проти Українців. Греки зібрали нове військо і вислали його на Дунай кораблями з грецьким вогнем. Святослав зачинився в Добростолі (Смільстрії) і відбивався три місяці. Та Греки обложили його і з суходолу і з Дунаю. Святослав отратив у бою багато війська, не міг вже далі битися — пристає на грецький викуп за Болгарів. Він згодився вернути на Русь з великим скарбом та помиритися з цісарем. Але цісар боявся його, що він збере нову силу і забере Царгород. Тому цісар намовив Печенігів засісти на Дніпрових Порогах, чигати на скарб Святослава. Святослав хотів силою пробитися через військо Печенігів та наложив у бою голову в тринадцять другім році свого життя. Сталося це року 972.

Перемшліди в західній Русі.

По смерті Олега київські князі — Ігор та Святослав звертали всю свою увагу на східні і південні кордони української держави. Вони розширили їх аж по Волгу і Кавказ. Тим часом західні племена Дуліби та Білі Корвати пам'ятали про свою незалежність в добі давніх городів Червенських і перестали платити дань Київу та підлягати йому. Та не мали вони сили самі без Києва встояти проти напору зі заходу. Серед західних Слов'ян по смерті Святополка впала Велико-Моравська держава, а стало творитися чеське князівство. Князь Божівой, охрещений Методієм, об'єднав усі племена чеські і дав початок чеському князівству. Чеське князівст-

во стало зростати на силі під династією Перемислідів і заняло Краків. Як почалася боротьба між синами Святослава то Перемисліди підбили під свою владу Червеські городи Дулібів і Білих Корватів, що одірвалися від Києва.

З часу короткого володіння Перемислідів у Галичині залишилась либонь одна пам'ятка: місто Перемисьль над Сном.

Початки угорської держави.

Угри заняли Угорщину і думали посуватися далі на захід. Але німецький король Генрих Пташник розбив їх під Мерзебургом р.933 (перший раз) і наложив на них дань. За сина Жолта Токшаня Угри напали на Італію і здерли з неї велику контрибуцію (дань). Але римський цісар Німців Оттон I. ударив на них, коли вони напали знову на Німеччину і року 955 розбив їх над рікою Лехом так сильно, що тільки сім Угрів з одрізаними вухами й носами повернулося до дому. Від тоді Мадяри перестали нападати на сусідні держави, як орда. Вони стали на стало оселяватися на Угорщині та управляти землею.

Ще перд цією війною князі угорські Булчу і Дюла, підлеглі Токшаню, року 950 пішли в Царгород і там прийняли хрещення. Один з них - Дюла покликав у Семигород грецьких священників, які розширили християнську віру в Семигороді меж Волохами та Уграми. Угри брали участь у поході київського князя Святослава Хороброго року 971. Начальний князь угорський Токшань був сином угро-української княгині і почував своїм обов'язком слухати українського київського князя.

Початки культури Угрів.

Стиснені організованими державами, Угри мусіли поселитися сталими оселями на наддунайській низині. Ще дві сотні літ аж до панування Бели III (1173-1196) жив угорський нарід у шатрах і не мав ніяких культурних потреб, крім релігії. Спадкоємець Токшаня Гейза I оженився з дочкою семигородського Дюла, Шарлотою і вона привела з собою грецьких християнських священників до Угорщини. Вони ширили Христову віру на слов'янській мові на основі книг Кирила й Методія і:

запровадили слов'янський обряд, поширений межи слов'янами в Панонії і між Українцями в Семигороді. В часи князя Гейзи панував східньо-слов'янський обряд в цілій Панонії (як то виходить з листа Палігріма до Пали Бенедикта VII).

З рук священників східнього обряду прийняв хрещення цілий княжий дім Гейзи з сином Ваїком – пізнішим королем угорським: Степаном I. Усі вищі верстви і королівська шляхта говорили українською мовою. Імена начальних функціонерів управи в державі вляли Угри також від Слов'ян, як це видно з наступних слів:

царь – császár	мастер – mester	король – király
майстер стола – asztal	погарник – pohárnok	
жупан – zsupán	воевода – vajda	
вктязь – vitéz	дзир – udvar	

Угорщина коро- лівством.

Князь Степан I. Святий (1000–1038) прийняв королівський вінець і проголосив Угорщину королівством. Цей вінець – корона, якою потім коронували угорських королів, походить з Греції. На ній пишеться ікона грецької роботи з літерами грецької абеди. Коронаційну крієву вшили золотом і жемчугами монашки Василіянки в монастирі у Веспрїмі, який заложив Святий Стефан. На ній є вишній іконостас, а вгорі – напис слов'янськими літерами: „Буди Господи милость Твоя на нас нині і во вікн“, а внизу: „Господи ущедрн на і благословн на, просвіти лице твоє на на і помилуй на“. Ці написи вказують, що обряд Христової віри виголошувався тоді в слов'янській мові, хоча сам королівський вінець Стефанові прислав Пала. Стефан будував церкви і монастирі східнього обряду, а будівничих тих церков він спровадив із Греції.

Феодальний ус- трій Угорщини.

Король Стефан розділив край на вармеді, на чолі яких стояли наджупани. Після німецького взірця завів він в Угорщині феодальний устрій, що зробив немців (шляхту) упривілейованою класою. Мадярська, українська, словацька і німецька шляхта за допомогою церкви

опанувала цілєю масою народа і затримала всю політичну 33
Нище духовенство було зв'язане з людьми, але ви-
ще – прибрало собі норови шляхти, яка на підставі коро-
лівського декрету забрала собі широкі простори землі і
тримала звесь нарід у підданстві.

Русь за Володи- мира Великого.

Тимчасом на Русі по Святославі Хороброму
переміг у боротьбі з братами наймолодший брат Володимир
Цей великий князь кнївський за свої заслуги перед дер-
жавою дістав ім'я Володимир Великий і Святий (980-1015).

Володимир зібрав усі українські землі назад під
свою руку, усмирив бояр та князів і прилучив дальші
нові землі. Він пішов походом на города Червенські і
обсадив той край аж по Краків та прилучив його до Русі
Разом з тим обсадив він і землі ва Карпатами – так, що
там сходилися кордони держав української, чеської та
угорської. В той спосіб Закарпатська Україна була зно-
ву сполучена з великою державою свого народу. Та дер-
жава сягала від Волги і великих північних озер аж до
Кавказу, Чорного моря – по горішню Тису і Попад і в
цілості охоплювала нашу Закарпатську Україну.

Організація україн- ської держави.

Володимир зібрав українські землі і
подбав про те, щоб їх зв'язати зі собою найсильніше.
З цією метою він стремів прихилити собі громаду, стя-
гає людей з різних городів на пораду, приймає їх на
пирях і годував на своїм дворі. За те і пішла слава
про Володимира, як про ласкавого князя і нарід співав
про нього у піснях як про "красне сонейко".

Кожній землі за намісника замість бояр і чужих
посадив своїх снівів, а мав він їх багато. Всіх снівів
порозсилав по різних городах. Білим Хорватам дав за
намісника улюбленого сина Бориса. В той спосіб він пе-
ревів організацію держави на династичній родовій основі
А до того установив усім державною релігією християн-
ську віру грецького обряду, яка зв'язувала всі землі
однією культурою.

34 Хрещення Русі і нове життя.

Щоби собі придати блиску на сході, Володимир одружився з сестрою найбільшого цисаря тодішнього світу, грецькою царівною Анною. Цисар Василь потрібував його помочі проти воеводи-родича, що збунтувався проти него, і просив Володимира про військо. За руку сестри Анни з цисарським вінцем (короною) Володимир дав йому поміч. За те охрестився сам, прийняв при хрещенні ім'я Василь і р.988 охрестив цілу Русь по грецькому обряду. Нова віра, яку ширив Володимир, приносила на Русь науку, освіту і книги з Болгарії, яка прийняла християнську віру раніше. Почали на Русі будувати церкви, школи, читати і списувати книги.

Нове життя на Русі.

Під наукою нової віри життя на Русі змінилося. І князь, і нарід стали жити краще. Князь був добрим для бідних і калік.

Володимир спровадив з Греції будівничих, архітектів та артистів. Вони ставили церкви, прикрашували їх мозаїками (сборами з дорогого каміння на стіні), фресками (малюнки на стіні) та й іконами. Найбільша церква часів Володимира була Десятинна церква в Києві, на яку Володимир оддав десятину своїх прибутків. Та нова віра, освіта, наука зв'язували скільно внутрішнім зв'язком усі землі київської держави довкола київа.

Київська держава Володимира нав'язала торговельні зносини з Візантією, з Арабією та з німецькими державами. Вона здобула собі велику повагу у сусідів. Володимир наказав бити золоту і срібну монету. На ній вибито образ Володимира, а на другому боці - герб київської держави - тризуб, що його прийняла потім ізнову відновлена українська держава р.1918 за свій державний герб. Дипломатичною мовою цілої східної Європи стала мова українська.

Велч Володи- мира Великого.

Церква дала Володимирові ім'я Святого, а історія-ім'я Великого. Великий він тим, що кожна люди-

на на сході і до нині чує де на собі вплив високої грецької культури, яку зацепив Володимир. Як би не було Володимира, — був би переміг Рим і східну Європу, як переміг він на Угорщині, в Чехії та в Хорватії. Та ще й нині ціла Європа ділиться завдяки його ділам на два світи: світ західний, германсько-латинський, і світ східний, грецько-слов'янський. Цей грецько-слов'янський світ започаткував своїми ділами Володимир Великий. А під впливом в тодішнім світі грецькою культурою наш нарід став освіченим, мудрим і багатим. Славився він найкращими містами (по Візантії) в цілій Європі і став славним та знаним на цілій світ широкий. А славу, багатство, вишність духа наш нарід здобув тому, що наша держава збирала всі землі, як мати збирає довкола себе дітей. І тоді співав наш нарід про своє щастя і радість:

Встань по раненько, вмийся біленько,
Ой піди собі до нової стайні,
Ой вибери собі коня вороного,
Ой поїдь собі в чисте поле,
В чистім полі твої ратаї,
Волики твої все половії,
Яремця твої все букові,
А сохи твої все золотії,
Палиці твої все срібнії,
Поводки твої все шовкові,—
Ой дай Боже!

Д Р У Г И Й П Е Р І О Д

ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПІД АРПАДОВИЧАМИ

а) Угорсько-Українецька доба

(1015-1280)

б) Галицька доба (1280-1321)

ПЕРЕХІД ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧУЖУ РУКУ.Прилучення до Угорщини.

По смерті Володимира Великого почалися між його синами межиусобиці за київський престол. Найстаршому – Святополкові помагав його тесть – князь польський, Болеслав Хоробрий, проти його брата Ярослава. Повертаючись з Києва, Болеслав підбив до Польщі відомі городи Червенські в Галичині та відтяв Закарпатську Україну від Києва. Тоді угорський король Стефан сів на оружною рукою по українське Закарпаття та прилучив його до угорської корони, задержуючи колишній порядок, що був тут за Руси. Перша певна вістка про владу угорського короля над українськими землями з р. 1031 говорить про смерть корлівського сина Емеріка й називає його "князем Русинів" (dux Ruthenorum).

Україна за Ярослава Мудрого.

Київський великий князь Ярослав Мудрий (1019 – 1054) здобув по тім, як пише літописець, ті городи Червенські від Польщі назад і прилучив їх до України. Але наша Закарпатська Україна залишилась при Угорщині. Ярослав не домагався від Угорщини Закарпатської України, бо зять його Андрій сів на Угорському

38 престолі.

Ярослав Мудрий будував величчі церкви, прикрасив їх іконами, різьбою та розкішною позолотою. З його часів походять катедри св. Софії: одна стоїть до нині в Києві, а друга – в Новгороді. За Ярослава побожні люди і черці почали закладати монастирі, де ченці вчилися слова Божого, молилися, списували святі книги. В монастирях ченці закладали школи та бібліотеки. За Ярослава повстав славний Печерський монастир (лавра) на Київських горах. Заснував його св. Антоній, а лад і порядок у ньому завів св. Теодозій. Там черці писали книги, малювали ікони, там писав чернець Нестор літопис Української держави: "Повість временних літ". Ця літопись є найстаршим пам'ятником у всіх слов'янських народів; написана вона в староукраїнській мові тоді, коли на заході всі народи писали лише по латинськи. Ярослав поставив над Київською Церквою митрополита Українця Іларіона.

Ярослав збудував новий Київ, обвів його валами, поставив золотoverху церкву Благовіщення над мурованою брамою, що звалася Золоті ворота. Київ став найкращим городом по Царгороді, а Українська держава – найбільшою державою на сході Європи. Тому князі всіх народів висилали до Ярослава послів, сваталися до його дочок і видавали своїх доньок за його синів заміж, і це вважали за честь для себе. Одного сина – Всеволода оженив Ярослав з грецькою царівною, а інших – з іншими європейськими князівнами. Доньку Анну віддав він за французького короля Генріха, а інших доньок – за німецьких князів та за норвезького, англійського і польського князів. Так само і угорський князь Андрій, що був переслідуваний наслідником Стефана-Петром, утік до Ярослава. Там він оженився з українською князівною Анастасією й повернувся на Угорщину королем.

Самішання на Угорщині.

По смерті Стефана Святого на Угорщині його дружина Гізеля – Німкеня правила за свого сестринця Петра. Він роздавав привілеї Німцям – чужинцям, а самому Угорщину піддав як лено німецькому королеві Генріхові. У відповідь на це під проводом Ватти почалося

повстання, — Петра скинули з престолу і покликали з України князя Андрея — зятя Ярослава.

Вплив Українців на Угорщині.

Андрій I (1046 — 1061) з Анастасією привів на Угорщину знов велику кількість Українців з України, які як його опертя, заняли високі урядові місця в державі та достали нові землі. Прихильники давньої блв'янської віри напали тоді на латинських єпископів і їх сторонників та вирубали їх в пень. Андрій спровадив українських монахів, заложив монастир в околиці Мукачєва. Цей монастир був уже там до р.1221, коли монахи вимерли. Ця друга еміграція Українців додала сили тим Українцям що вже жили на Угорщині. На дворі короля запанувала українська мова та православна віра. Але Україна все підтримувала зятя Ярослава Мудрого на угорському престолі. Через оцей український дух за панування Андрія з'явилася нехить до нього серед самих Угрів. На чолі невдоволених стояв його брат Бейла. Андрій дав йому у володіння Закарпатську Україну з титулом „князя Русинів“ *dux Rithenorum*.

Після смерті Андрія і короткого панування його брата Бейли, прихильного Уграм, зняв престол знову внук Ярослава Соломон, (1061—1074), що був вихований Анастасією в православній вірі і з повазі до високої української культури. Так Україна знову запанувала за його царювання на Угорщині. За його наслідника Володислава I. Святого далі панувала на Угорщині віра блв'янського обряду. Про це свідчать закони Володислава I. про подружжя священників і про пости. Латинників було так мало, що Володислав I. рішив на соймі вислати їх з Угорщини, якщо вони не будуть слухати законів що належать обрядови східньої церкви.

Україна за синів Ярослава.

Тим часом на Україні вмер Ярослав Мудрий розділивши державу поміж своїх синів. Найстаршого сина він поставив великим князем у Києві й наказав молодшим сином слухати його. Та між князями почалася оварка і війна за цей київський престол. А на Україну зо сходу

знов стали нападати дикі орди Половців. Вони прийшли по Печенігах з Азії та обсадили степи над Доном. Щойно внук Ярослава – Володимир Мономах, зібрав князів на з'їзді в Любечі і привів їх до згоди, щоб разом ударити на Половців. Кожна земля дістала свого дідичного князя з Ярославового коліна, а всі князі мали помагати Володимирови воювати проти Половців. Так Володимир Мономах розбив Половців у великих походах і приєднанив їх на довгі часи. Київський престол мав тоді Святополк, а Галичину дістали Ростиславовичі – правнуки Ярослава, які панували в Галичині од р.1084.

Боротьба за Галичину.

Святополк київський хотів Галичину віддати своєму синові Ярославові і вислав його на Угри, щоб там шукав він помочі в угорського короля Коломана. Цей Коломан (1095–1114) оженився з дочкою великого київського князя Святополка – Предславою. Він договорився з шурином своїм – Ярославом, що Ярослав відступить частину Галичини до угорської України. Коломан вибрався з великим військом на Галичину. Галицькі князі Ростиславовичі поклали на поміч Половців. Під Перемишлем відбувся сильний бій. Половці зсобили Угрів удаваною втечею і „збише їх в м'яч, яко сокол галиці збиваєть". Угри кинулися втікати і багато їх потопилося в річці Сяні. Ростиславовичі почали їх обивати, і українське джерело рахує число вбитих на 40.000. Половці вдарили тоді на королівський табір і розігнали його, і захопивши вєсь королівський скарб, а сам король Коломан ледви врятувався від меча Ростиславовичів. Цей бій під Перемишлем р.1099 відбив охоту угорським королем посягати на Галичину на пів сотні літ.

Перепага України над Угорщиною.

Коломан помстився на своїй дружині Предславі і одіслав її вагітну до батька Святополка в Київ за намовою угорських та італійських вельмож. Предслава породила в Києві сина Бориса, який потім заявив своє право на угорський престол. А Коломан, умеючи, заповів синові Стефанови, що походив од другої жінки, помститися на Українцях за неславу перемогти

України над Угорщиною.

Джерела Угорські (*Decripta Solomanni Regis Hungariae I.I.C. 80*) говорять про третє масове переселення Українців за короля Коломана коло р.1118. Як спідчить історик Іштванія, король Коломан дозволив поселитися на Угорщині Українцям, що були по його стороні у війні з Ростиславовичами. Він видав закон, що Українці мають там всі права свободи, але мусять самі боронити його і свої оселі перед наступом ворогів. Отже в той спосіб елемент український скріпився знов на Угорщині.

Наслідник Стефана Бейла II Сліпий (1181-1141) одружився з княжною Бзхмією, дочкою великого князя Володимира Мономаха. Син його - Гейза II (1141-1161) оженився з дочкою великого князя Мстислава I - Еффорзинією. В той спосіб вплив України на королівським дворі Угорщини не тільки не став слабший але ще й посилювався. Українська мова широко вживалася при дворі, українська віра була вірою вищої верстви шляхти та урядників. Українці в угорській державі мали великі права та припілеї.

Україна за Володи- мира Мономаха.

На Україні по смерті Святополка покликани Киїни на великокняжкий престол Володимира Мономаха (1118-1125) - славного переможця над Половцями. Володимир, син грецької царівни, був освічений, дуже розумний і дбалий князь. Вічно ходив походами на Половців, або навідувався то до однієї, то до іншої своєї волости, щоб часом комусь не сталася кривда від його урядників. Тож Володимир "див Дон золотим шоломом", як каже пісня, здобувши половецьку землю та загнавши окаяних Половців аж за залізні ворота на Кавказі. В своєму життю зробив він 88 походи, взяв у полон 100 князів половецьких і 19 раз робив мир з половцями - аж доки зовсім їх не переміг. Він полишив нам свій твір: "Поученіє ко дітям", який сам написав. А там він каже що князь мусить сам слідкувати за своїми слугами, вчитися чужих мов і гостинно приймати заграничних послів. Цей твір свідчить, що український князь був дуже освічений. Знав декілька мов. Школа, освіта, наука і культура стояли високо на Україні.

РОЗПАД УКРАЇНИ ТА МАДЯРСЬКИЙ НАПАД .

Горі Українсь- кої землі.

По смерті Володимира Мономаха почалася на Україні кривава межиусобиця (суперечка) між синами старшого його сина Мстислава і молодшого - Юрія. Князів ставало все більше і вони ділили державу на малі пайки, хтіли збільшити свою волость коштом сусіда, - і все поввали між собою за землі. Тимчасом Половці підняли голову, нападали на Україну, палили села і забирали людей в полон. Князі мало коли об'єднувалися разом для великого походу на них, а здебільшого кождий на свою руку поввал з ними і лише опонував їх знову нападати на Україну. Про ці часи залишилася найкраща українська пісня: "Слово о полку Ігоревім", що була написана перед роком 1187, а яка безперечно є найкращою з усіх стародавніх словянських пісень, не кажучи вже про Мадярські.

Занепад Києва.

Українські князі сварилися між собою та поввали брат з братом. Не було людям супкою, вдарила хула на славу, нужда тріснула на волю. Київський престол переходив з рук до рук. Син Юрія Мономаховича - Андрій Боголюбський заснував собі на півночі у Володимирі над Клязьмою окреме самодержавне князівство. Там він панував всевладно - без віча старших з родів, як це було в Києві. Цей московський князь дивився зависним оком на Київ і підбурював князів, щоб вони руйнували Київ війною. Аж нарешті року 1169 сам напав на Київ з своїми москвичами, зруйнував його, ограбував церкви з ікон, посуду та образів, Киян вирізав до ноги, а столицю України опалив.

Галич - сер- цем України.

На Західній Україні з колишніх городів Червенських утворилося окреме князівство. Від року 1084 князювали тут брати Ростиславовичі. Вони мали двох ворогів: Польщу і Угорщину. Перед ними вони мусіли дер-

хати сторожу, щоб часом сусіди не досягнули хижими руками по їх землі. Найхоробрішим з Ростиславовичів був князь Василько. Він хотів вести війну проти Поляків, але вороги схопили його і викололи йому очі. Сліпий Василько в поході виступав перед військо та хреотом благословляв свої полки. Обидва Ростиславовичі року 1099 розбили Мадяр на голову під Перемишлем. За князя Володимира I. став їх отолицею Галич над Дністром. В Галичі збудували вони великий замок на горі, княжі палати, соборну церкву. Купецькі кораблі шили з Галича по Дністру впрот до Чорного моря. Галич став городом великим на три милі, а піоля занепаду Києва — оерцем цілої України.

Великої поваги надав йому мудрий князь Дроолав Осъмомисл (1153—1187). Він розширив границі князівства аж до Дунаю і заснував там місто Малий Галич, що тепер зветься Галац. Тисячі кораблів ходили Дністром до Чорного моря. Осъмомисл оддав одну свою доньку за зіверського князя Ігоря Святославича, а другу — за угорського короля Стефана III. (1162—1172). Але вже його син Володимир II. не зумів утримати батьківської поваги. Галицькі пани (бояри) лише чекали нагоди, щоб його скинути з престолу і поставити такого князя, який би їх олужав.

Угорщина під- впливом Царгороду.

В часі княжих міжусобиць на Україні підпала Угорщина під вплив Візантії. Князі їздили на виховання до Царгороду. Грецький цісар Мануїл заручив за угорського князя Бейли свою дочку, бо хотів злучити Угорщину і поставити Бейлу царем. Але Мануїловн народився син і тоді він пустив Бейлу царювати на Угорщині. Цей Бейла обіцяв цісарени не шкодити східній церкві та хоронити права її вірників. Року 1204, як пише папа, на Угорщині був тільки один латинський монастир, а грецьких монастирів було багато, бо більшість людей визнавала грецьку віру слов'янського обряду.

Бейла III. (1173—1196), вихований на Царгородському дворі, повернув Угорщині втрачені нем землі. Він приневолив мадярський нарід, який до тієї пори жив у шатрах на циганський лад, щоб він будував собі доми і хати, як усі осілі народи.

44 Перший забір Галичини Уграми.

Тимчасово з Галичі вигнали бояря князя Володимира і він шукав допомоги в Угорщині. Угорський король хотів знову прилучити до Закарпатської України Галичину, тому він присягнув Володимирові допомогти, зібрав військо, перейшов гори і обсадив Галич. Здобувши Галич угорський король ув'язнив Володимира і вивіз його на Угорщину. На його місце посадив в Галичі свого молодшого сина Андрія, а сам прикняв року 1189 титул короля Галичини (" rex Galatias ").

Але Мадяри робили в Галичі насильство над Українцями: забирали собі жінок і дочок Галичан і ставили коней по церквах і хатах. Тому невдоволення з Мадяр росло. Аж тут з'явився з Угорщини Володимир. Всі Галичаня привітали його назад своїм князем. Угри залишили Галич, але король Угорський задержав собі титул короля Галичини (" rex Galatias "), а Володимир був князем в Галичі аж до смерті. Тим часом Бейла III умер, а між його синами Емеріком (1196 -1205) і Андрієм піднялася на Угорщині внутрішня боротьба. Тоді Галичину захопив у міцні руки полянський князь Роман Мстиславич.

Основоположник Галицько-Волинської держави.

Роман Великий (1199 -1205) був князем войовничим, мудрим і славним. Походив він із Київських Мстиславичів. За чотири роки панування він злучив Волинь з Галичиною із Києвом, розбив Половців, завляв Литву і поширив границі своєї держави від Бастійського до Чорного моря. До Кнєза на великокняжий престол не поспішав, - посадив там свого намісника, а весь час воював. Про його походи дійшов до нас уривок старої пісні:

Кинувся він на поганих - як лев.

Сердитий сам - як рись,

А губив їх-як крокодилъ -

Переходив їх земля як орел,

А хоробрый все був як тур !

Коли латинські хрестоносці р.1204 зруйнували Царгород, одержав він королівську корону, що приклав йому найсильніший зо всіх папа Іннокентій III. Він взяв під свою опіку грецького цисаря та православну віру. Для

цього він з'єднався з німецьким цісарем, щоб спільно виступити проти папи, якому тоді корився цілий світ. Та в дорозі заступити йому дорогу Поляки, оточили і убили його року 1205 під Завихостом. Та все таки Роман заснував нову Галицько-Волинську державу і від нього пішла її династія Романовичів. Він установив для тої держави герб: лев на синьому полі та жовтоблакитний прапор. Той його прапор приjala і наша українська держава 1918 р. і наша Закарпатська Україна року 1939, як свої державні прапори. Роман лишив по собі двох маленьких синків Данила та Василька.

Сікуні Рома- новичів.

Угорщина вже з давна хотіла перейти Карпати та прилучити українські галицькі землі, як уже держала Закарпатську Україну.

Король Андрій II. (1205-1235) скористав з прохання Романової родини, але не дітям Романа, а собі на користь. Він увів до Галича угорську залогу і р.1206 прийняв титул "короля Галичини і Володимирії" (rex Galicie et Lodomeriae). Бояри стягали різних князів українських, щоб вибити Угрів з Галича. Почалися криваві війни за спадщину Романа поміж князями і чужинцями. А малі сини Романові росли, тікаючи з батьківщини, жили гірким хлібом на вигнанню і вирости там на витривалих оборонців своїх земель.

Перша змова Мадяр і Поляків проти Укра- їни р.1214.

Польський князь Лешек Білий і король Андрій змовилися в Спеші проти сиріт, синів Романа Великого і всіх українських князів. Вони посадили в Галич своїх дітей: п'ятилітнього королевича, Андрієвого сина Коломана і трілітню доньку Лешка, Сальомею. Західну Галичину з Перемшлем узяв Лешек, а Андрій за унів випросив від Папи Іннокентія корону Галичини. Сини Романа сиділи на Волині і чекали своєї хвили. Коли Угри наважилися забрати їм ще й Волинь, стягнули вони з Новгороду войовничого князя Мстислава Удатного. Він ударив на Галич, з Половцями, розбив Угрів і Ляків

та р.1221 забрав в полон Коломана і Сальомек. Але король вислав другого свого сина – Андрія, що заручився з донькою Мстислава і по смерті Мстислава сів княжити в Галичі. Той Андрій помер у Галичі, обложений Данилом. Тоді король Бейла IV. вислав до Галича українського князя Ростислава, який оженився з його донькою Анною. Але Романовичі побили Угрів і Польків р.1245 під Ярославом. Ростислав утік а Данило сів княжити в Галичі.

Золота Буля Андрія II.

Тим часом угорський король Андрій пішов походом для виволочення святої землі, яку заняли Турки. Коли він повернувся до дому, то застав в своїому краю безладдя. Збунтована шляхта (вймеші) змусила його скласти сойм і дати згоду на усталну грамоту, що звалася Золота Буля Андрія II. з р.1222. Там були списані права для шляхти й дворян. Дворянина не можна було без слідства покарати ні в'язнити. Пани та їх маєтки були вільні від податків. Вони мали панське право життя й смерті над селянами (кметами). Всі уряди мала діставати тільки угорська шляхта. За королем слідкував урядник, що звався палатин. Якби король недодержав тих постанов, то шляхта мала право wypowiedіти послух королеви. Так цією постановою шляхта виросла на угорщині понад владу короля.

По смерті Андрія став королем Бейла IV. (1235–1270) який вже не так пильно займався галицькою справою.

Збірння українських земель Романовичами.

Тим часом Романовичі почали з великою упертістю збирати батьківщину, немов би брали собі приклад з павука, що шість раз падав зі стелі, а таки сьмий раз завівся павутину. Народ стояв по стороні Романовичів. В кінці Данило й Василько побіли Угрів і Ляків на голову під Ярославом. Ростислав утік до Польщі. Р.1245 Галич раз на все дістали в свої руки Романовичі. Незабаром обидва брати: Данило в Галичині, а Василько на Волині, зібрали всю батьківщину ідучи однозгідно до збудування великої української держави. Тільки Закарпатська Україна лишилася ще під Угорським.

Татари.

Татари, або Монголи - це нарід жовтої раси. Вони кочували на далекому сході - в Азії, коло Амуру. Вони були ростом присадкуваті, худощаві, широколиці. Ніс мали плескатиї, очі маленькі, скісні. Голову голили, лишали тільки спереду чуб волосся. Обличчя бородав їм не заростало, лише декілька рябих волосків під носом та на бороді. Сиділи вони на малих кониках, їли й спали на них. Вже з малечку вчилися стріляти з лука.

Озброєні в сагайдак (скриньку зо стрілами), лук, топір і довгий шнур йшли вони на конях у похід, як чорна хмара. За кіннотою ішов табір з жінками й худобою та невільники, пов'язані в полоні. Така орда стала пострахом цілого світу в XIII столітті. Серед них з'явився великий воєвник Темурджин (1206-1227), який злучив всі частини тої орди та підбив сусідні народи й землі. Він прибрал титул Джингісхана (найстаршого) і запанував огнем і мечем над усіма країнами від Волги до Тихого Океану.

Похід Татар на Україну.

Один з відділів армії Джингісхана р.1223 напав на Половців - сусідів України. Половецькі князі просили українських князів про поміч. Три князі Мстислави: Галицький, Київський і Чернігівський та Волинський Данило зрушили проти Монголів, але року 1223 у великому бою над річкою Калкою Татари розбили Українців. Але вони не пішли далі на Україну. В Європі з'явилися Монголи аж р 1240.

Татари підступили під Київ, як хмара. Від рипу позів, реву верблюдів та іржання коней, що йшли за ордою, Києви не чули один одного. Татари були таранами в мурі міста в день і в ночі, аж вкінці зробили у мурі щілину (діру). Коло нього стали Києви: ломалися сини, розбивалися щити, а стріли затьмарили світ, - Татари оборонили щілину. Тоді люди стали тікати поза упевнення коло Десятинної церкви - Татари їх оточили. Люди вдерлися до Десятинної церкви на хори. Хори увірвалися і

людей подушили. Татари місто взяли й багато народу побили. Поцадили тільки воеводу князя Данила, — Дмитра за його хоробрість. Над Україною повів страх.

Татари йшли далі. Взяти крім інших міст Володимир і Галич. У Володимирі не лишили ані одної живої душі, тільки церкви — повні трупів. Данило втік на Угорщину просити Бейлу IV. про поміч.

Похід Татар на Угорщину.

На Волині розділилися Татари на дві частини. Одна армія пішла через Поділля у Молдавію і увійшла в Семгород трома шляхами: коло Радни, Брашова й Оршави. Друга армія розділилася на два відділи: один одділ йшов на Кременець, Галич і через стрийську долину до Мукачева. Другий одділ йшов на Володимир, Краків на Мораву.

Король Бейла IV. вислав з військом полєтина Володислава, Українця з роду, в Карпати. Володислав з військом і з Українцями-втікачами здержував Татар доки міг, але не здержав. Татари впали на Угорщину цілою силою, мордуючи й грабуючи, що попало під руку. Бейла з родиною і з панями втік у Далматію і звідтіля благав помічі в австрійського князя й цєсаря Фридриха II. Татари на заході розбили шлезьського князя Генріха під Лігніцем і через Моравію перейшли на Угорщину. Тут вони сполучилися з головною силою Батухана і хотіли тут оселитися назавжди. На Угорщині були Татари до року 1243.

Цілий півтора роки вони руйнували вогнем і мечем села й міста та вбивали людей. Вони розвалювали городи і палили церкви й монастирі. Так залується манахи грушевського монастиря королеві Бейлі IV (1235—1270), що при нападі Татар пропали всі їх документи й грамоти. Опустили Угорщину Татари 1243 р.

Татарська опіка на Україні.

Татарська навала перейла на Україні як буря, але вона не захитала давнього порядку. Князь Данило вернувся з Польщі, відбудував міста і упевнював замки. Тим часом московські князі стали їздити до татарської столиці Сарая з поклоном до татарського хана, щоби піддобритися та дістати затвердження князювання. За ними пішли

й інші. Данило все відкладав з від'їздом. Аж прийшов від хана наказ: „віддай Галич!“ Тоді Данило поїхав до хана. Хан прийняв його з почестями, але дав відчути свою владу.

Ця подорож дуже зміцнила становище Данила. Ніхто з сусідів не важився тепер зачіпатися з Данилом, щоб не накликати на себе Татар, перед якими тряслася ціла Європа.

Угорський король Бейла прислав до Данила свого посла і просив, щоби син Данила Лев оженився з його дочкою, та щоби Данило замирився з ним після його перемоги над Ярославом. Данило поїхав на зустріч з Бейлою і там уложив з ним договір. Син Лев оженився з королівною Констанцією. Данило повернув Бейлі угорських панів, що були взяті з неволі під Ярославом та дозволив носити титул короля Галичини й Володимирії.

Данило – Королем.

Але Данило не мирився з підданством Татарам. Він чекав тільки хвили, щоби скинути з себе татарське ярмо. Під час своєї подорожі в орду він здивався з папським послом Плянном-Карпіні, що їхав з товаришами до хана. Вони розказали Данилові, що Папа зберав до боротьби з Татарамі всі християнські держави Європи; радили й Данилові звернутися до Папи за поміччю. Данило з братом почали вести переговори з Папою. Але Папа намовляв їх прийняти католицьку віру, а для заохоти обіцяв коронувати Данила королем. Родина Данила намовила його до унії з Римом. Папський легат р.1253 коронував Данила королем в Дорогоччині короною Папи Іннокентія IV. Але крім тої корони Папа жадної помічі Данилові не дав, та й не міг дати. З тої церковної унії нічого не вийшло.

Зв'язок України з заходом.

Тоді Данило нав'язав зносини з сусідніми державами. Старшого сина Романа одружив з австрійською княжною Гертрудю, — цим шляхом син дістав віденський престол Австрії. Другого сина — Шварна одружив він з литовською княжною і цим шляхом дістав князь престол Литви. Третього сина Льва одружив з угорською королівною Констанцією. Але все це не давало йому дійсної помо-

Розбиття планів Данила.

Данило вирішив власними силами поборитися з татарською опікою. Він будував городи, як от Холм - свою столицю, та Львів - город Льва - старшого сина. Упевнявав старі городи й твердині валами, частоколами та ровами, але раптом з'явився татарський воєвода Бурундай з великим військом.

Він зловив сили Романовичів підступом: розповсюдив чутку, що йде на Польщу через Волинь і називав князів своїми союзниками - „мирниками“; та як підступив до границі, то зажадав, щоб Українці знищили упевнення своїх городів. Так Романовичі мусіли власними руками розкидати ті упевнення всіх городів, які будували проти Татар. Тільки Холм, столиця Данила, прикрашена будовами й сильними упевненнями, не піддався тому на тайний приказ Василька, брата Данила. Данило не міг погодитися з татарською зверхністю і р.1264 з журби помер.

Руїна Угорщини.

Тим часом Бейла IV повернувся з чужини. Він застав Угорщину ще більше зруйнованою. Запозвав людей, що ховалися по лісах повернутися до своїх осель та запросив колоністів з України оселитися на Закарпатській Україні. Ця колонізація Українцями тягнулася за нього і за його сина Стефана та Володислава IV. Окрім цього, спровадив він нові відділи німецьких поселенців. Рівночасно він оселив на Угорщині 40.000 Куманів, або Полєвців, які там захоронилися перед Монголами. Ця колонізація Угорщини спорідненими з Уграми Половцями скріпила Мадярищину в угорському народі. Угорський нарід почав услід за вірою приймати й слов'янську мову. Щойно прїхід Куманів здержав цю слов'янїзацію мадярської Угорщини.

Щоби дістати поміч у Німців, признав Бейла IV зверхність над собою римських цїсарів і Папи. З листа до Папи знаємо, що Бейла приневолював і Українців - підданих, признати папську зверховладу над собою в справах церкв.

Завдяки подружжю дочки Констанції з сином Данилом Львом нав'язав король Бейла IV союз з Україною і перестав робити натиск на Українців в справі унії з Ри-

мом. До цього спричинився син короля Стефан I. (1270-1272), який підтримував православних явно, а навіть воював за це з батьком. Ще за його життя православні визнавали його королем (rex iustus). Його наслідник Володислав IV. (1272-1290) сперався на Куманів і був явним прихильником східної церкви, але за це називали його схизматиком. Населення ненавиділо латинників і підтримувало зв'язки через монастирі та єпископів з царгородськими патріярхами. Від р.1261 обновилося грецьке цісарство і вигнано латинян. Папа і захід втратили зовсім вплив на Угорщину за останніх Арпадовичів, які воювали з Німцями.

Потатарське заселення Закарпатської України.

На ці часи, передовсім за короля Володислава, припадає четверте поселення Українців. Володислав пішов походом на Татар помститися за новий напад та руїни Угорщини і захопив у полон багато татарських вельмож. Вертаючися з походу, видав у Києві декрет, в якому зазначав, щоби всі вільні люди, які хочуть оселитися в його землях, прилучилися до Томаса-Толпаша, якому дав землі для поселення колоністів у шарешській жупі. На той заклик короля зголосилося з України багато емігрантів Українців, які не могли знести жорстокого володіння Татар у східній Україні. Вони поселилися в шарешському комітаті та по обох боках Тиси в Марамароші.

Поворот нашої землі до України.

На Угорщину посягнула галицько-волинська держава за українського короля Льва Даниловича і його наслідників.

Лев I. (1264-1300) був енергійний і властолубний. Столицею його був Львів, який заложив його батько та назвав його іменем. Лев намагався розширити свої границі аж під Краків, а навіть - сісти на краківським престолі. З королем угорським Стефаном V. він піддержував добрі взаємини, як його шурин. Але за Володислава IV р.1261 він напав на Угорщину і повернувшись під свою владу Закарпатську Україну. В цей спосіб злучилися Закарпатські Українці з корінною українською державою зперше від Володимира Великого. Цю подію осілював зрадуваний народ Закарпатської України в чудесній пісні. Ця щедрівка каже таке:

Ой в полі, в полі, в чистенькім полі
 Гей воли, гей сивенькіі, гей воли!
 Там же ми стоїть загородойка,
 В тій загородойці нова світлойка,
 А в тій світлойці округлий столик.
 При нім ми сидить той Перемишський, (князь Лер)
 Перед ним пляше молоде паня, (паня з Закарп.Укр.)
 На тім паняті рудая сукня,
 На ніженьках ма'ть шнурові ботки,
 На бочейках ма'ть кований пояс,
 На тім поясі золоті ретязки,
 На тих ретязках золотії ключі,
 На голові ма'ть паваний вінок,
 На ручейці ма'ть золотий перстінок.

- Рудая сукня ізбу замітять,
 Шнурові ботки земляньку точать,
 Кований пояс бочки підперс'ять,
 Паваний вінок без вітру шумить,
 Золотий перстінок без огня горить,
 А наш панойко з війни приїхав,
 З війни, з войнойки, з уторської сторонойки,
 Поїзджився к ньому панове,
 К ньому панове, його братове,
 Стался його вярідовати:
 Що там доброго в Уграх слізати?
 Добре слізано, бо вже поорано,
 Уже поорано, злотом засіано,
 Паваним перцем заволочено,
 Золотим мечом загороджено!

Закарпаття належало до української галицько-волинської держави від р.1281 до р.1321. В р.1299 маємо одну грамоту Григорія, наджупана бережської отоліці, де він називає себе „урядником Льва, князя руського“.
 (F. j. g. VI. II. c. 216 *Krona Historiae Regni Hungariae* т. 13.
 Друга грамота короля Кароля Анжу з р.1322 говорить про заняття замку Машк на Закарпатській Україні, захопленого українським князем за останніх Арпадовичів.
 (F. j. g. VIII. 2. c. 326 і VIII. 6. c. 60). Ці два свідчення показують, що наша Закарпатська Україна, хоч може і не всієї території, сорок літ належала до галицько-української держави Романовичів.

Бунт Срібної землі.

В зв'язку з прилученням Закарпатської України до галицько-волинської держави стоїть бунт

Срібної землі р.1286. Срібною землею звалася тоді Спішська Русь з огляду на її багатоття щодо дорогих металів. Латинська церква за допомогою німецьких колоністів вже за останніх Арпадовичів стала закладати на Спіші монастирі та костели. Але коли Лев I. прилучив Закарпатську Україну з **Мукачевом** до Галичини, то піднявся великий бунт Українців на Спіші проти латинової церкви. Року 1286 нарід під проводом українських магнатів зруйнував всі латиноські монастирі та костели, хоча сам король Володислав IV. був тоді в тій околиці. Спіш в наслідок того бунту прилучився до Галицько-Волинської Держави разом з іншими комітатами Закарпатської України.

Союз України з Угорщиною.

Останні Арпадовичі, стиснені з одного боку німецьким заходом і Папою, а з другого - непокоями в краі погодилися з цією віддачею давньої української землі - Закарпатської України, Галицько-Волинській Державі. Вони перебували з Галицько-Волинською Державою в зв'язку - в своїх походах і в обороні перед татарськими нападами. Українські князі перепускають їх війська на Татар через свої землі і беруть участь в татарських походах на Угорщину. А у війні Андрія III. з австрійським герцогом помагають йому Українці разом з Татарами.

КІНЕЦЬ НАРОДНЬОЇ ДИНАСТІЇ В УГОВІДНІ ТА НА УКРАЇНІ.

Останні Арпадовичі здавалися Папі та його сторонникам на заході небезпечними ворогами латинства. Тому Папи старалися передати Угорщину в руки неаполітанської династії Анжу, яка златинізувала італійських Греків.

Останній Арпадович.

Андрій III. (1290-1301), внук Андрія II, не знайшов признання у Папи. Папа призначив королем сина сицилійського короля Карла II. Зачалася боротьба. Андрія покликали на престол українські вельможі з той частини Закарпатської України, що не належала до Льва I. Галицького.

Внутрішній заколот.

Але папська партія привезла Карла Роберта до Дальмації і коронувала його. Андрій окликав войм, боронив своїх прав, видавав корисні закони, але всім цим не заспокоїв ворогів. Тоді він порідився з чеським королем Вячеславом, якого по смерті Андрія слов'янські вельможі признали угорським королем. Але папська партія таки перемогла і угорським королем став Карло II.

Бунт українських вельмож проти Карла II.

Угро-українські магнати не погодилися з цим, задумали протиставити Карлові галицького князя та проголосити його королем. На чолі повстання став Петро Петрович (Petheo Péter), що брав участь у магнацьких повстаннях Капоса, Мойса, Чака та інших. Він володів великими маєтками в західній частині угорської України, був надхупаном земплінським та ужеським і мав великі впливи та знооби. Окрім нього згадують угорські письменники ще двох вельмож, на імя Борис та Іван, які заклали заговор, щоб покликати українського князя на угорський престол. Вони знали, що під чужеплеменним іновірцем не зможуть вдержати права і привілеї української народности та віри. Але той заговор Бориса й Івана викрився, і їх обох покарано смертю.

Повстання Петра Петровича.

Тимчасом коло року 1310 Петро земплінський підняв повстання разом з палатином Калосом. Він намовляв українських князів до виступу; для цього він їздив сам на Україну і просив князя Льва II Юрієвича галицького, щоб він прийняв угорську корону і виступав проти Кароля. Але Лев II., замішаний в боротьбу з Литвою і з Татарами, дав йому тільки малу поміч. Петро держався декілька років. Року 1320 він поновив повстання на українській границі, либонь в тій частині Закарпатської України, що ще належала до української держави від часів Льва I. Донева за рік вдалося Карлові вибити Петровича з замків і маєтків та вбити його. Тоді Карло заняв цей замок на Шаковиці. Здушенням того повстання скінчилося панування українських вельмож і Українців. Королі з роду Анжу забрали до Угорщини цілу Закарпатську Україну і по смерті останнього з роду Романовичів простягнули руку по Галичину.

Розцвіт україн- ської держави.

Українська Галицько-Волинська держава Романовичів дійшла до розцвіту ще раз за Юрія I. — по смерті Льва. Юрій I (1301-1308) зібрав усі землі по смерті всіх родичів і братів під своєю рукою. Був це князь могутній і добрий правитель. Його земля, яка охоплювала і нашу Закарпатську Україну, тішилася під його пануванням, як говорять всі джерела, спокоєм та достатком. Панування Юрія було золотим добом світлості, багатства і слави Галицько-Волинської держави. На своїй печаті Юрій титулується „королем Руси“, як і його дід Данило. Самого його представляє та печать поважним величавим старцем, з довгою бородою, на троні зо скіптром в руках. За його панування встановлено окремо митрополіта в Галицько-Волинській державі на всіх українських землях. Сталося це р. 1338. Після занепаду Києва, що був зруйнований Татарами, київський Митрополіт Петро р. 1299 перенісся до московських земель. Тоді галицькі князі вистарали собі у патріярха і цесаря грецького, щоб у них була окрема митрополія для східньої церкви.

Після Юрія князували два його сини: Юрій II у Галичині у Львові, а Андрій у Володимирі, але виступали спільно (1308-1324). Вони провадили війну з Литовцями та Татарами.

56 Останній Романович.

Юрій II (1325-1340) прийняв православну віру, нав'язав зносини з пруськими лицарями проти Польщі. Він зблизився з Литвою, одружившись з донькою князя Гедіміна. Невдоволені бояри стали нарікати, що він наводить Німців, і заłożyли проти нього заговор. Польща та Угорщина домовилися по його смерті іти походом на його землі проти його наступника, яким мав бути литовський князь Лябарт - після згоди бояр. І дійсно року 1340 отруїли бояри Юрія II у Володимирі ніби за те, що він ширить католицьку віру та підтримує чужинців. Але дійсною причиною заговору було це, що він не хотів їх слухати. Тепер почалося боротьба за українські землі між сусідами: Литовцями, Поляками та Уграми, - так само, як по смерті Андрія III - останнього Арпадовича, на Угорщині.

ДЕРЖАВНЕ Й ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ДО XII. СТ.

Родова органі- зація України.

Закарпатську Україну творило українське плем'я Білих Хорватів. Вони жили родами, займали землю кожний рід зокрема і управляли її спільно. Майно було спільним для кожного роду. На чолі роду стояв старший з роду, або дід. Декілька родів творило волость, декілька волостей творило собі город, куди звозили своє добро перед небезпечкою. З тих волостей складалося одно плем'я, а на чолі племені стояв князь. Йому до ради було віче, або збори всіх найстарших з роду.

Князь був воєнним начальником, начальним жерцем та суддею. Він накладав податки скривцями. Віче + це була громадська рада племені де розбирали й обговорювали всякі справи. Князі признавали владу віча над собою. Віче могло змінити князя, коли він не йшов під лад громаді.

Люди були вільні, звалися кметі. З часом повстали і раби - з невільників що бралися в полон на війні. Та і їх з часом робили вільними. З дружини княжої і старших потворилися з часом бояри, пані, що діставали від князя землю.

Взаємини з Київом.

Коли київські князі об'єднали всі українські племена до спільного походу на багаті землі Греції і Сходу, то вслід за іншими племенами приєдналося до Києва і плем'я Білих Хорватів. Вони ходили разом з іншими племенами у похід під київськими князями та діставали свою пайку здобичі. В мирний час платили Київну оплату скривцями, себто шкурами, медом, вином, тощо. За це мали вони опіку і охорону від нападів сусідніх неукраїнських племен. Такий устрій застали Угри на Закарпатській Україні, коли прийшли з Азії диким кочовим племенем.

Князі Закарпат- ської України.

Старі рукописи виявили би нам не одне ім'я українських князів на Закарпатті. Це признає навіть неприхильний Українцям старий угорський історик

Але всетаки знаємо імена декількох князів Закарпатської України. Отже, — князем Закарпатської України був Ляборець, що загинув у боротьбі з Уграми за Ужгород. Далі був князь Менумрод, тесть онна Арпада Холта, або Золтана. Князі українські Булеців і Гилко, син князя Горки, були хрещені в X. столітті в Царгороді. Окрім цього, був князь Томесів на Марамароші за часів Тощка-на, онна Холта, далі син його Аркун за Стефана I. В кінці князь Борис, син української княжни Предслави, на Спішу р. 1120, одержав титул графа від угорського короля. Українські київські великі князі залишали місцевий і родовий устрій з місцевими князями. Вони провадили свою частину війська у поході і підписували умову з ворогом разом з великим князем. Щойно Володимир Великий дав кожному племені на замістька свого сина. Для Білх Хорватів він призначив Бориса. Цей князь був спочатку тільки посередником між місцевими князями та Київом.

Щойно Стефан I, король угорський, по смерті Володимира під час боротьби його синів за київський престол, як Поляки заняли городи Червенські в Галичині, прилучив Закарпатську Україну до Угорщини. Стефан іменував свого сина Емеріха „князем руським“ і зробив з Карпатської України окрему провінцію, яка за століття потім зветься „руською маркою“. З цєю руською маркою XII століття зв'язано потім „Руську Країну“ в пізніших часах.

Комітатська організація.

Комітатська організація цілої Угорщини охоплювала й „Руську марку“ на початку й XIII століття. Поріччя Попрада й Гернада творив Спішський комітат, поріччя верхньої Торишн й Топлі — Шарішський, середньої Топлі, Ондави й Ляборця — Земліїнський, Ужський, Ляторниці й Боржави — Бережський. Сусідня з Угоцьким комітатом марамарошська земля належала до Угоці. А Марамарошський Комітат, що займає поріччя верхньої Тиси, організоване значно пізніше — щойно в половині XIV століття. В кожному комітаті король іменував родового князя начальником комітату, а над усіма поставив за князя свого сина. На це вказує іменування спішського князя Бориса городським графом Спішу.

Голова комітата — „піджупан“ був начальником усіх

вільних і непривілейованих верств ~~владности~~. Він має широку адміністративну та судову владу в границях свого комітату, скликає всіх обов'язаних до військової служби і веде їх під прапором свого комітату. Надкупан збирає дань, задержує собі третину, а решту передає до королівського окарбу. Він править суд і пильнує порядку. Під його владою знаходяться замкові слуги (*servi-tes castri*), організовані в сотні.

Автономія привілейованих.

Ця сильна комітатська організація ослабляється з розлоєм упривілейованої земельної власности. Земельні власники — пани ширяться на Закарпатській Україні і в цілій Угорщині в XIII ст. та р. 1222 здобувають собі закон Золотої Булі Андрія II, яка звільняє панів від державних повинностей тощо.

Для шляхетської верстви (нямешід) витворюється автономія. Намеші щороку вибирають кенезіїв (*judices*) та крайників. Вони рішають у спірних справах, а жалоби від кенезіїв передавалися до крайників. Тільки в кримінальних і податкових справах, що належали королеві, треба було відкликатися до князів (*duces*), призначених королем, або до кастелянів (*comes castri, aut comes capitaneus*).

Замкова гра-нична полоса.

З XIII століття можна назвати такі замки Уйвар (Новий Город) — на Торисі, Шарш і Шоввар — на Топлі, Шатор, Землін і Поток (Шаршпоток) — над Бодрогом, Ужгород — над Угом, Мукачів — над Ляторицею, Боржава — над Боржавою, Вижків і Хуст (Густе) — над Тисою. Такий королівський замок був столицею урядників — помічників надкупана, що мали нагляд над шодністю і могли легше притягати її до виконання повинности. Під його охороною знаходилися упривілейовані урядом верстви, осадники, — чи то пани, чи колоністи, чи дучовні. А чим далі на північ, то влада уряду була все слабшою.

Суспільні верстви.

В Закарпатській Україні знаходимо такі суспільні верстви: шляхту, духовенство, кметів (шобадів), упривілейованих колоністів, селян, непривілейованих і замкових слуг.

Шляхта поділена на магнати і дворян, витворилася вона з князівських нащадків і бояр. Сини князя Уркуна: Нагріло та Радомір дістають від короля землі. Нашадки їх суть аж до недавніх часів дворянами. Володимир, віцеканцлер короля Бейли IV, зі знатного роду, споріднений з галицькими українськими князми, дістає це високе призначення. Магнат Петро Петрович за Кароля Роберта має великі маєтки і зносини з українськими князми. Магнатські дібра зростають шляхом закупки від зuboжiлих бояр, або від вільних господарів, обов'язаних до воєнної служби. Вільні, необсажені землі вважалися землями замковими, королівськими. Такими були землі дворників, або кметів, що вмерали, немачи синів, або землі, забрані за непослух і провину. Всі ті землі роздавали королі осадникам – чужинцям. Королі давали магнатам і землі, заселені півсвобідною людністю (*servientes castri*). В цей спосіб росла велика посілість у привілієваної верстви магнатів і шляхти.

Духовенство так само діставало од князів і короля землі на монастирі, під вимовою ширення віри, напр., монастир Премострантів в Лелесі – над Тисою і Бодрою, монастир Бенедиктинів в Серенчу земплінського комітату, хрестоносні лицарі в Мармароші, катедрі егерська дістала село під Земпліном. Нижче духовенство держиться свого народу і виступає разом з бідною верствою.

Кмети (шоббади) були вільні господарі. Будучи зобов'язані до воєнної служби на свої кошти ізза частих війн в XIII столітті зачинають занепадати. З огляду на свою бідність вони продають свої ґрунти, – особливо після татарського нападу. Їх маєтки дрібніють внаслідок поділу. Правда, на підставі закону (*obtagio castri*) не могли вони продати свого маєтку без дозволу короля, але пан, що купував його кожного разу здобував собі дозвіл. Так чи сяк – внаслідок продажі чи внаслідок вимпрання, маєтки переходили в руки панів. Ця верства мала а за те зростає верства панських підданих, що була різною за своїм складом і правами.

Замкові слуги (*obagiones castri*) і дворники переходили або в підданих, або діставали шляхетські права вже в XIV–XV століттях, і ставали шляхтою за вислуги магната.

Непривілієвані селяни упали зовсім до стану підданих, залежних від шляхти й панів. Вони підлягали суду пана і були його власністю. В той спосіб з усіх тих різних верств після вимерття Арпадовичів твориться дві верстви: шляхта і піддані.

Німецькі колоністи.

Окреме місце між верствами займали німецькі колоністи з XII і XIII століть. Вже король Гейза II. покликав він Саксів для колонізації і оселив їх в Семигороді та в Спішському комітаті між рр. 1141-1161. Особливо після нападу Татар королі хотіли заселяти пусті землі Німцями, - особливо українсько-словацьке пограниччя. Окрім Спішу й Шарішу, вони йшли далі на схід. З німецьких громад полпилися: Пряшів, Кошиці, Бардієв, далі Sator, Jaujholu, Sárosratak, Lároshtháza. В Марамароші колонізація Німцями пішла щойно в XIV ст. німецькі колоністи тут є: в Хусті, Вишкові, Тячеві (Técső) властиво Deutschán, Довгополе (Dóvzimező).

Уряд був до них ласкавим, називав їх гостями (Höz-pítés nostri clarissimi). Німецькі громади мали повну самоуправу, вони вибирали собі старшину (vicilluz) та священика. Наджупан мав суд над ними тільки у важніших справах, як от: вбивство, крадіж, тощо - а в інших справах судив вайт. В свою громаду вони вільно могли приймати кожного вільного, а так само вільно було кожному з неї виступити, а державі тільки платили досить високу оплату.

Т Р Е Т І Й П Е Р І О Д

ЧАСИ МІШАНОЇ ДИНАСТІЇ
(латинізації)
(Від р.1321 до р.1526).

—.-

II.

БОРІТЬБА ЛИТВИ З УГОРЩИНОЮ ТА ПОЛЬЩЕЮ.

Українська Галицько-Волинська держава втратила в Юрії II останнього князя з роду Романовичів. Східні українські землі, що залежали від Татар, оддалися в руки литовських князів. Після цього почалася сорокалітня боротьба меж Литвою з одного боку і Польщею та Угорщиною - з другого за українські землі.

Литовська держава.

На сході Європи виступає нова держава литовська, що була зорганізована з малого литовського народу в половині XIII ст. князем Мендовгом. Литовські князі, притиснені Німцями зі заходу, почали шукати засобів і помочі в східних українських землях.

За князя Гедиміна в рр. 1320 стояв уже Київ під литовською владою, хоч київські князі були ще під зверхністю татарською. А галицькі бояри по смерті Юрія II покликкали на престол Галицько-Волинської держави Льбарта Гедиміновича, литовського князя, зятя Юрія II. На сході Європи росла на очах литовська держава, бо українська людність радо приймала литовських князів.

Політика литовських князів.

Литовські князі женилися з українськими князнями, приймали українську мову й віру, пристосову-

валлю до українських порядків і звичаїв. „Ми старини не руйнуємо, а новини не вводимо“ – говорили вони. Одним словом – ставали вони українськими князями, на дворі яких процвітала українська культура. Люди українських земель мали підстави сподіватися, що під тими князями знайдуть оборону перед Татарами і приймали литовську владу „без гвалту, без крику“. Взагалі Литовські князі заступили давніх українських князів: говорили на дворі по українському, підтримували церкви й монастирі, виховували дітей в українській культурі, тощо.

Збирання українських земель.

Великий литовський князь Олгерд Гедимінович захопив ще й Чернігівщину і посадив князями в головних городах своїх синів. Коло р.1360 забрав він Київщину і посадив князем свого сина Володимира на місце князя Федора, підлеглого Татарам. Татари хотіли заступитися за давнім князем і виступили проти Олгерда війною.

І ось літопись пише: коли господарем литовської землі був великий князь Олгерд він вийшов з литовським військом в поле і на Синій воді побив Татар – трьох братів: Качібея, Кутлубугу та Дмитра. А ті три брати, татарські князі, були оточені і дідачі подільської землі. А в Олгерда був брат – князь Коріят, що держав Новгород Литовський, і було в нього четверо синів, то були князі: Юрій, Олександр, Константин і Федір (пізніший князь Мукачева). І от ті князата за дозволом великого князя Олгерда і з поміччю литовської землі пішли тоді в подільську землю. Увійшовши в приазень з начальниками лядности – отаманами почали вони подільську землю боронити від Татар, а татарським баскакам перестали давати дань. Вони заснували на Поділлі місто Кам'янець над Смотричом і всі городи помурували. Так литовська держава заняла майже всі українські землі.

Змова Угорщини з Польщею.

Але литовське князівство, хоч стало великим, було але організоване між двома порогами: од сходу – Німці, від сходу – записна Москва. А тимчасом прийшов литовським князем великий клопіт через Галицько-Волинську землю Лябарта. По тій землі простягнули руки польський король Казимір і угорський – Людвек. Польща за

Казиміра віддала Шлеск Чехії а Поморя пруським лицарям. Ці землі вона добровільно відступила, щоб звернутися з підбоєм на схід. З угорським королем Карлом Робертом — своїм шурином, р.1339 Казимір зробив угоду в Вишеграді згідно з якою оба разом мали йти на Галичину. Польська корона мала припасти снові Кароля Людовикові за те, що Галичина прийде до Польщі. Тимчасом по смерті Юрія II бояри покликали зятя його Лябарта Гедиміновича на князя.

Лябарт в Галичині.

Лябарт був князем в Галичині 9 літ (1340—1349). На це вказує дзвін в церкві св.Юрія у Львові, що має напис його імені яко ктитора (фундатора) з р.1349. Але Казимір з королем угорським Карлом Робертом р.1340 виступив походом на Галичину. Начальник Галичан Дмитро Детко покликав Татар і пустив їх на Угорщину грабувати. Татари зрозуміло увійшли в Закарпатську Україну. Отак Українці мусіли платити своєю шкодою і кров'ю за те, що королі польські й угорські хотіли забрати від України не свій край.

Цей Дмитро Детко — найстарший з бояр, був „управителем руської землі“ і іменем Лябарта боронив її цілий час боротьби на чолі галицького народу.

Походи Казиміра на Галичину.

Польський король Казимір дістає гроші від Папи і поміч від угорського короля Людовика, наслідника Кароля, та робив цілий ряд походів на Галичину. З початку захопив він тільки Сянок — місто над Сяном. Щойно р.1349 займає він Галичину. Польський король прибув до Львова і захопив королівські відзнаки (інсігнії) себто: корону, жезло, плащ і хрест українських князів та відвіз їх до Кракова. Ці інсігнії Поляки потім перетопили за свого повстання, залишивши тільки золотий хрест з емальованими образками. Та український нарід не давався Польщі тим більше, що король польський став насаджувати в українські городи чужинців колоністів, а українські маєтки відобрати під латинські костели й монастирі. Казимір мусів майже щороку піти на Україну зі збройною силою. Але два рази вибрався з ним і угорський король Людовик Великий (1342—1382).

Невдалий похід Льодовика.

Перший похід розпочали обидва королі з Кракова на Волинь. Але тому, що Казимір захворів і лишився у Люблині, маючи в неволі Любарта, Льодовик з обома військами ввійшов у берестейську землю, що належала до Кейстута Гедиміновича. Кейстут вислав послів миритися. Погодився на тому, що Любарта випущено з неволі, Льодовик і Казимір дістали Галичину, Любарт мав задержати Волинь, а Кейстут мав їхати до Буди, охреститися на латинську віру і запровадити на Литві латинську ієрархію. Любарта випустили, а Кейстут по дорозі утік.

Погром Угорів під Белзом.

Другий раз рушив Льодовик р.1352 з Буди на Сянок і підійшов до Белза, де застав вже Казимира з військом. Белзький воевода Дрозд побачив велике військо Поляків і Угорів, приняв послів од королів, які пропонували йому піддатися. Дрозд цілий тиждень тягнув переговори, а тимчасом упернив свій замок і напустив у рози довкола замку води. Нарешті він заявив, що не піддається. Королі пішли здобувати замок приступом. Зраня до полудня билися їх війська, стоячи в холодній течучій воді, понесли великі втрати і вкінці відступили. Межи вбитими був єдиний син Льодовика, наслідник престолу. Льодовик Великий дістав пачицею по голові так, що злетів з коня і трохи не пропав. Поляків і Угорів було покалічено стільки, що, як каже угорський літописець, не можна було порахувати. Льодовик рішив повернутися. Щоби урятуватися від сорому, його дорадники намовили окласти про око якусь угоду з белзьким воеводою. Белзький воевода повісив на його жадання на мурах Белзу угорський прапор. Угорське військо повернулося до дому а Льодовик перебіг Галичину навіпростець через Мукачів. Та по дорозі він трохи не наложив головою бо гірняки Українці під час ночлігу запалили хату, де він ночував.

Перемир'я Казимира з Литвою.

По тих невдалих походах Казимір уложив з литовськими князями перемир'я: Галичина залишилася за Польщею, Волинь — за Любартом. Литовські князі все напускали Татар на Польщу і на Угорщину, але Казимір

перетягнув Татар на свій бік через те, що Поділля й Київщину відібрали від них Литовці. Делі Казимір намовив Німців вдарити на Литву. Війна тривала тридцять літ, а вкінці за Польщею залишилась Галичина з Белзкою і Холмською землею, а Волинь відійшла до Любарта.

Галичина за Володислава Опільського.

Але по смерті Казимира (р. 1370) став королем Польщі на підставі договору Людовик Литовський князі віддали Белз і Холм а Галичину Людовик відділив од Польщі і прилучив до Угорщини. Але утворив з Галичини окреме українське королівство і іменував дідичним управителем його князя Володислава Опільського.

Володислав Опільський (1372-1376) титулує себе „самодержцем“ України, як Роман Великий. Він б'є свою монету з гербом Львом і написом *moneta Russiae* та панує на повнім княжій праві під зверхністю угорського короля. Це був останній князь Галичини.

До галицького королівства мабуть прилучена була Закарпатська Україна тим більше, що Людовик перед смертю одібрав від Володислава Галичину і прилучив її просто до Угорщини.

Перемога Риму на Угорщині.

З приходом Андигавинської династії на Угорщину переміг Рим Візантію. Папа і латинська церква беруть верх над давнім слов'янським обрядом східної церкви. З того часу Папи почали звертати увагу на те, щоб за допомогою чужих королів збільшити число католиків. Кожен чужоземний князь, що перебирав угорський престол, не забував узяти з собою на Угорщину латинських монахів і множив число латинських монастирів.

Як чорні гайворони налетіли вони на городи і на села і витискали слов'янський обряд східної церкви. Вони висвятили єпископів в тих самих містах де були єпископи і грецької церкви. В той спосіб кожна єпархія мала двох пастирів, які перетягали до себе овець і запровадили між людьми велику ворожнечу.

Політика Людовика.

Сам Людовик, як ми бачимо, хотів знедолити мечем Литву до прийняття латинської віри й

церкви. Так само і на Угорщині, хотів він повернути всіх „схизматиків“ до католицької церкви: Волохи, що жили в Бережовському і Мараморозьському комітатах, не хотіли перейти до римської церкви. Тому вони виемігрували до Молдавії, де заснували нову державу під воєводою Богданом. Ця держава признала верховладу Угорщини. Та й Українців охоронив від переслідування князь Федір Корятович з Поділля своєю хитрою політикою. Людвик, який втратив сина під Белзом, залишив по собі дві дочки: Марію і Ядвігу. Марія була королевою Угорщини, вийшла заміж за Жигмонта Люксембурзького; Ядвіга, королева польська вийшла заміж за литовського великого князя Ягайла. Обом вони дістали престולי своїх жінок: Жигмонт – на Угорщині, а Ягайло – в Польщі.

По смерті Людвика правила Угорщиною мати королеви Марії – Елісавета. Проти неї відбуло повстання. Польща одірвалася, вибрала собі за королеву молодшу дочку – Ядвігу. Бунтівники задушили Елісавету а Жигмонт ледви визволив свою жінку з їх рук і коронувався королем Угорщини. Жигмонт був сином чеського короля і імператора римського Карла IV. І він довгий час не міг привести до ладу життя на Угорщині.

Подружжя Ядвіги з Ягайлом.

Тим часом Ядвіга королева Польська, одружилася з улюбленим Вільгельмом австрійським і жила у Краківі. Але маłopольські пани прогнали її і насильно одружили її з великим князем литовським – Ягайлом Яковом, сином і наслідником Ольгерда.

Ягайло (1384–1385), син Ольгерда і другої жінки української княгині Юліани, не мав поваги на Литві до старших Ольгердовичів. Тому посватав Ядвігу. Польські пани погодилися видати її за нього з тим одначе, щоб він перехрестився з православного Якова на католицького Володислава. А до того мав ще охрестити й цілу Литву на католицьку віру та прилучити на вічні часи до Польщі всі землі, які належали до литовських князів отже і Білоруські та Українські. Ягайло на це згодився і підписав р.1385 умову в Крєві. Оженившись з Ядвігою, став він королем Польщі. Ягайло пішов з латинськими священниками хрестити Литву, а польські пани вислали Ядвігу займати Галичину.

Прилучення Галичини до Польщі.

В Галичині Марія, королева Угорська, знову настановила володарем Володислава Опільського, щоб він залишився при Угорщині. Володислав знову володів Галичиною на підставі доживотнього надання (в рр. 1385-1387) як український князь. Але на Угорщині вибухли занепокоєння, і він побачив, що помочи проти Поляків там не дістане. Тому рішив не мішатися до війни і передав українську землю чеському королеві Вячеславу, що був опікуном угорських королів. Тим часом Ядвига рушила з військом на Галичину через Перемшль та Львів які не опералися. Тільки Галич не хотів піддатися Ядвізі, піддався аж тоді, як Ягайло вислав литовських князів з військом. Ягайло прибув до Галичини і підтвердив грамоти вольности для Галичан, але р. 1387 прилучив Галичину до Польщі. Жигмонт, король угорський не мав сили повстати за одірвані землі, бо на Угорщині повстання не пригасло, з полудня насувлася турецька хмара, грошей не було, бо пани не платили податків а до того ще й Марія незабаром вмерла. Жигмонт мусів мовчати, бо Ядвига могла зажадати для себе і угорського престолу. Уложено отже згоду про око з Польщею. Після того встановлено було кордони між Галичиною і Закарпатською Україною, що задержалися аж до нинішнього дня.

Литва проти унії з Польщею.

Поляки сподівалися, що на підставі договору підписаного Ягайлом в Крєві, всі землі литовські, білоруські та українські будуть їхніми. Але литовські пани казали, що вони на ту умову в Крєві не приставали, а що Ягайло зробив її самовільно. Почалася суперечка поміж Польщею й Литвою, яка тривала півтораєста літ. Литовські, білоруські й українські пани вибирали собі старшими великих князів. Вони польських королів не слухали і правили на свою руку. Таким князем став Витовт (1392-1490). Ягайло з польським урядом мусіли признати з пошестку управителем а далі й великим князем литовським цього князя Витовта.

ЧАСИ ФЕДОРА КОРІЯТОВИЧА.

Політика Вітовта проти обласних князів.

Вітовт, ставши великим князем литовським, став уссудувати сільніших князів-братів з їх волостей і прибирати всі землі у свої руки. Так одібрав він Полоцьку волость від Андрія Ольгердовича, Волинську - від Федора Лябартовича, Київську волость - від Володимира Ольгердовича, - все це протягом р.1393/4. В кінці йде на Поділля, де був тоді князем Федор Коріатович.

Рід князя Федора Коріатовича.

Побивши Татар на Синій воді, віддав Ольгерд подільську землю найстаршим синам Коріята; Юрій, Константинові та Александрови. Самого Коріята залишив він князем в Новгороді Литовському. Як помер Коріят, то на його місце оів наймолодший син - Федор Коріатович. Коли незабаром помирали старші, то ціле Поділля і Новгород Литовський опинилися в руках Федора Коріатовича.

Боротьба Вітовта з Федором Коріатовичем.

Литовсько-український князь Вітовт, князь енергійний і воєвничий, хотів злучити в одну цілість всі Литовсько-Українські землі. Тому він став борзати з малими князями, що сиділи в поодиноких містах та що його не слухали. Між іншими зачав він борзати з Федором Коріатовичем. Було це р.1393. Вітовт з початку прогнав князя Федора Коріатовича із Новгорода, а потім став облягати Ф.Коріатовича в Кам'янці на Поділлі, де Ф.Коріатович упевнився.

Але Ф.Коріатович не мав сили ставити Вітовтові опір. Тому він звернувся про поміч до угорського короля. Знайомство князя Коріатовича з Мадарами було вже з давніших часів. В другій половині XIV століття стали Татари знову нападати на Поділля. Уже тоді шукав Ф.Коріатович помічі в сильного на ті часи угорського короля Людовика. Людовик хотів забезпечити Угощину від лиха з боку Галичан, що вже його постигло (в поході

1352 року), і хотів дістати право на українські землі.

73

Тому він прислав Коріятовичеві біля 20.000 людей на поміч. Федір відбив напади Татар. Отже коли й тепер р.1393 став Витовт зохвати з Ф.Коріятовичем, то той звернувся знову до Мадяр з проханням про поміч.

Федір обсадив подільські міста: Скалу й Кам'янець Волохами та тям угорським військом, що прислав йому король Жигмонт. Але війська того було мало, тому сам Коріятович пішов на Угорщину за новою поміччю тим більше, що Жигмонт угорський був непримиримим ворогом Ягайлової унії і допомагав внутрішнім заколотам в середині Польсько-Литовського царства.

Федор Коріятович на Закарпатській Україні.

Від Угорщини Ф.Коріятович не дістав жадної помічі, — тільки з наказу угорського короля був прийнятий зо своєю дружиною, що прийшла разом з ним. На Закарпатській Україні одержав Ф.Коріятович в свою державу князівство Мукачів і Маковицю. І володів ним аж до смерті. Справляв він уряд Бережського надзупана, але при тому не залишав свого титулу „князя Подільського“. Разом з ним переселилася на Закарпатську Україну більша громада Українців — мало бути 40.000 людей. Це було п'яте і останнє поселення Українців. В Мукачеві збудував князь монастир, замок і місто Мукачів та обвів його ровом. Угорські літописці ясно доказують, що король Кароль I. додав до того замку багато сел, і утворив для новоприбулого князя князівство мукачівське, яким раніше вже володів український князь і яке мало тоді біля 300 сел.

Тимчасом Витовт під час неприсутности Федора Коріятовича позаймав на Поділлі місто за містом. Він забрав у неволю Федорового поезоду Нестака та обсадив міста своїми старостами. Князь Федор Коріятович залишив всі мрії на повернення в Поділля і передав право на насліддя Поділля королеві Людовикові I.

Умова Коріятовича з Людовиком.

Федір Коріятович швидко прийшов до переконання, що Польща з Угорщиною переможе Литву. Тому він прихилився на бік Людовика. Року 1354 Коріятович прибув до Людовика і побачив тяжке положення угнскуваних латинниками Українців. Він задумав допомогти Укра-

Інцям, а то шляхом переселення сюди українських колоністів. Задумавши це, він прихилив Людвика до цієї думки своєю прихильною заходою політикою. Він зробив з Людвиком договір про те, що Українці можуть оселитися в мукачівському князівстві, яке він мав дістати за прихильність до плянів Людвика. Ф.Коріатович мав дістати, окрім князівства мукачівського ще Земплін і Марешорш. Туди вже почалося переселення Українців з оходу під тиском війни суїдів на українських землях. Воно тривало аж до р.1393, коли і сам Коріатович перейшов до Мукачева, — за короля Жигмонта, зятя Людвика.

Заслуга Коріатовича.

Найбільшою заслугою Федора Коріатовича є численне заселення Закарпатської України Українцями. Це заселення відбувалося мабуть довгий час — через цілу довголітню війну Польсько-Литовську. На українській землі йшли тоді з усіх боків Поляки, Литовці, Татари та Угри майже щороку. Люди, гноблені найзідниками шукали захисту за горами — Карпатами. Такий захист створив Українцям Коріатович, а то своїм договором з Людвиком I. Число втікачів мало зрости до 40.000. Всіх їх взяв під свою охорону князь Коріатович. Звідси й походить і та кейовірна піска, що він сам привіз на Угорщину 40.000 Українців, замість довзати з Витовтом. Цим останнім переселенням Коріатович посилив українську людність Закарпаття та охоронив її від внародовлення.

Значіння колонізації Закарпатської України.

Закарпатська Україна була в старину тов землею, куди переселювались Українці — вигнанці з часів внутрішніх міжусобиць, або добровільні переселенці, тиснені зі сходу. В Українського народу за Карпатами вдержалося й до нині для Закарпатської України назва Загірря, а для Семигороду — Залісся, — до обох цих земель могли втікати Українці в тяжку годину.

Після великого переселення Ангів — предків Українців, через Семигород в VII столітті маво аж п'ять таких переселень Українців на Закарпатську Україну. Перше масове поселення було з приходом Магяар при кінці IX ст. друге — за Андрія I. в половині XI ст., третє — за Коломана в першій чвертині XII ст., четверте — за Бейлі IV і Володислава IV. по нападі Татар в другій половині XIII ст., п'яте — за Коріатовича в другій половині

XIV ст. Крім цього, ішла імміграція через Семпгород здовж ріки Самос. Вона залюднила Мараморш, Бережанщину, Ужанщину, Земплинщину і Шарищину. Тільки на Спіші залишилася людність найстаршого первісного населення.

Люди з різних земель принесли й свою вимову у мові. Вони опинилися на окраїнах української землі побіч Мадяр та Словаків. Тому міцно трималися давньої вимови своїх батьків, хоч українська мова за Карпатами пішла далі і розвинулась. Тому на Закарпатській Україні задержалася старовинна українська мова в різноманітних говірках різних сторін і різних століть.

Манастир в Мукачеві.

Король Людовик був ворогом східної церкви. Але з огляду на заслуги Коріятовича і на численність православних поселенців непротивився, коли князь Ф. Коріятович одновив манастир О.О.Василіяна на Черенчій горі, біля Мукачева. Манастир в Мукачеві став осередком релігійного й духового життя Закарпатської України. Ф. Коріятович дарував села Бобовище та Лавку з усіма прибутками і десятиною цьому манастиреві і дав цьому вогнищу української віри стале забезпечення, підтверджене королями. Окрім цього, дружина його Домініка заложила другий - жіночий манастир Василіанський на горі Сороки.

Легенди про Ф. Коріятовича.

Найкращою оцінкою заслуги Коріятовича для українського народу Закарпаття суть легенди про нього серед місцевого люду. Народ оповідає, що Коріятович убив змія (змія) під мукачівською горою, а вночі з'явився йому янгол, що йшов по воді Латориці і показав йому на Чернечу Гору. Ця легенда висловлює всю правду про його діло. Змій означає небезпечу, яка грозила українській землі, а той ангел - вихід з тяжкого положення шляхом ширення просвіти серед народу, яка все йшла тоді з манастирів. Не дурно вірив до нині народ, що прийде ще час коли герб Коріятовича - двораменний хрест, повалить чорного орла Ракобція, який повис над тим українським замком. Федір Коріятович був прихильником слов'янського обряду грецької церкви, як і всі зрештою литовсько-українські князі. Поховано Федора Коріятовича в манастирі, який він збудував на Чернечій горі, згідно з його заповітом.

Грамота Ф.Коріятовича з р.1360.

Два історики: Венілін та Орлай, а за ними й інші оперуться на грамоту з р.1360 і подавть, що вже в тім році був Ф.Коріятович на Закарпатській Україні. Одначе, новіші праці (Lehoszky:Belegvármağye monographiája) 1881. Петрон і Холодняков: Матеріяли по исторіи Угорской Руси, III.) ствердили фальшивість – недостовірність тої грамоти. Федір не міг володіти Мукачевом перед війною з Витовтом. Правдиві документи про володіння починаються щойно від р.1398 – за часів Жигмонта. В грамоті з р.1401 виступає Коріятович, як управитель мукачівського замку. В грамоті з р.1404 Жигмонт дарує 3.000 злотих на обновлення цього замку. Далі в рр. 1400 і 1406 згадується проім'я Коріятовича. Його підпис і печатка на поквітуванні з р.1404 переходується в кишинькому архіві. Грамота з року 1360 є неточно відписана в XVI ст. копія з якоїсь старої грамоти, або монастирської літописи. Списали її мабуть монахи, які хотіли боронити своїх посліостей і дістали на них підтвердження від короля. Вони не помилилися щодо змісту, лише помилулися в поставленні дати з року 1360. А цього року Коріятовичі ще навіть не володіли на Поділлі. Поділля дістали вони щойно по боє на Синій Воді, який був р. 1363.

Турецька небезпека.

В XIV і XV століттях починають Турки з Малої Азії простягати свої руки по європейські краї. Року 1365 перейшли вони вже Дарданели.

Страшна турецька рука досягала і кордонн Угорщини. Європу напав страх. На заклик угорського короля Жигмонта Люксембурзького зібралася армія з лицарів французьких, німецьких, італійських та угорських, але Баязет р.1396 розбив її під Нікополісом на голову. Тоді хотів він здобути Царгород, але в Азії з'явився новий хоробрій вождь диких орд – Тамерлан. Він ударив на турецьке царство зсходу, знищив західну Азію, розбив Баязета і ослабив турецьку державу на довгий час. Турецька небезпека віддалилася на хвилю від Угорщини та Європи.

Релігійні спори.

Тим часом на заході не було адности між державами через спір у церкві. На чолі церкви

стало аж три папи. Кожен з них мав своїх покровителів і поборював іншого. Зигмунт угорський, що був вибраний за римського короля (1410-1437), поставив собі за завдання усунути велику церковну шпизму. За його старанням скликано великий церковний собор до Констанції (1414-1418). Цей собор усунув усіх трьох пап, вибрав на папу Мартина V. і привернув церкві єдність. На тім соборі розберали і справу Яна Гуса та засудили його.

Іван Гус — реформатор.

За кілька десятих літ перед собором в Констанції вголосив англійський вчений Іван Вікліф нове вчення. Він виступав проти багатства духовних і проти церковних догм (прав). Це навчання привіз до Праги учень Вікліфа — Геронім з Праги. Ним перейнявся і вчений чеський богослов, проповідник та письменник Іван Гус.

За прикладом Вікліфа почав він ширити навчання, що не треба слухати світської духовної влади, коли вона попаде в тяжкий гріх. Він запровадив причастіє під видами хліба й вина і вважав одібрати духовенству маєтки.

Констанцький собор покликав Гуса до себе на оправдання. Цар Зигмунт дав йому залізний лист безпеки перед переслідуванням. Гус явився на соборі. Але собор засудив його на смерть і р.1415 його спалено. Від тої події вибухла по цілій Чехії і середній Європі кривава війна, яка тривала до р.1434.

Король Зигмунт.

Зигмунт, як угорський король (1387-1437) був неспокойний, легкодушний і невитривалий, але вельми підприємливий і зручний. Він провадив війни на всі боки. Щоб дістати кошти на війну з Венецією, він заставив королеву польському — Володиславу Ягайлові, 16 спільських міст нашої Закарпатської України. Ці міста належали до Польщі аж до р.1772, себто до розбору Польщі.

Перше повстання українських князів під Свидригайлом.

По смерті Витовта Зигмунт підтримував великого литовського князя Свидригайла, вибраного Литовцями й Українцями. Свидригайло обіцяв Українцям рівність прав на церковному й політичному полі,

а Литовцям - незалежність від Польщі. Жигмонт подарував йому королівську корону. Але Поляки зараз по смерті Вітовта підступом заняли Поділля. Тоді Свидригайло підняв повстання Українців і Литовців проти Польщі. Поляки перетягнули на свій бік католицьких Литовців і посадили на великокняжому престолі Вітовтового брата - Жигмонта. Між Свидригайлом і Жигмонтом дійшло на Білій Русі до бою над рікою Святою. Свидригайла побито, 42 українсько-литовських князів дісталася до полону, а багато їх убили. Свидригайло втік з душею в Полоцьк. Та українські пани Чарторийські за декілька літ убили великого князя Жигмонта Кейстutowича і пометили українську кров пролиту за волю.

Бій з Турками під Варною.

По Жигмонті володів на Угорщині король Альбрехт, але дуже коротко. По його смерті народився син Володислав, прозваний тому Посмертним. Угорські пани вибрали тимчасом за короля польського короля Володислава, що потім був названий Варненчуком.

Володислав III-Варненчук, король польський та угорський (1440-1444) з папським легатом Юлієм Цезаріні привернув спокій на Угорщині. Турки зкористали з внутрішньої комотнечі і обсадили Білгород. Та Іван Корвін Гунядій розпочав оборону Семигороду. Він розбив Турків і після того султан Мурат II запропонував корисні умови миру. Мир прийняв сойм в Сегедіні. Але за намовою легата король зламав мир, коли Мурат пішов війною до Малої Азії. На вістку, що фльота з хрестоносцями вже є в дорозі з Італії, вирушив король в здовж Дунаю на Турків. Мурат вернувся і р.1444 розбив угорське військо в бою під Варною. Король Володислав загинув, а Іван Гунядій врятувався з недобитками армії. Іван Гунядій став тепер регентом Угорщини, - аж доки підріс малий Володислав Посмертний.

ЧАСИ МАТВІЯ КОРВІНА.

Занепад Царгороду.

Поновлене грецьке царство династії Палеологів (1261–1453) було вельми слабе. Воно не мало доброї організації, ані численного війська, а за те — мало багато ворогів. З під його влади виблалася Сербія, Болгарія і Мала Азія. Візантійська держава обмежилась на Царгород з околицями. Незабаром турецьке царство з столицею Адрианопадем зновало Сербію та Болгарію. Воно оточило Царгород, як кліщами з усіх боків. Грецькі цісарі зі страхом дивилися на силу Турків, що зростала. Вирішили вони звернутися до Папи і погоджувалися прийняти унію, щоб тільки одержати поміч зі заходу. Року 1339 сам цісар Іван VIII Палеолог прибув на великий собор до Фльоренції. З ним приїхав патріарх царгородський Йосиф, нікейський архієпископ учений Бесаріон і український київський митрополіт Ізідор. Вони приняли унію з латинською католицькою церквою під папою Євгенієм IV. Але з тої унії нічого не вийшло. Всі учасники собору незабаром померали а залишився тільки київський митрополіт Ізідор, що був іменованій кардиналом. Єфеський єпископ — Марко, підбурих усіх східніх єпископів проти унії. Тим часом султан турецький Магомет II обложив Царгород військом в кількості 165.000 люду від суші і від моря. Цісар Константин XI просив у папи помоці і прийав унію. Папа вяслав йому 2.000 хрестоносців з кардиналом Ізідором.

Та як Греки побачили, що в св. Софії має відбутися уніятовке богослуження, страшенно обурилися. — „Краще побачити нам турецький турбан в церкві, як латинські індули та тілри!“ — казали вони. Дня 29 травня 1453 р. відбулася остання служба, яку відправив український кардинал Ізідор. Тимчасом Турки висадили військо на сушу і вдарили на Царгород з полудня. Та серед Греків не було ентузіязму; Царгород з полудня упав у руки Турків. Константин кинувся з мечем в найлітшім січу і поляг з горсткою вірних оборонців, як лицар в бов проти 200.000 Турків. Султан Магомет увійшов до церкви св. Софії і змінив її на мечеть. Місто віддав на спільнудування — 100.000 групів християн лягло на вулицях Царгороду. Турецький табор фанатич-

них мусульман розсіяв в Європі серед європейської культури і коїв тут лише — ширив страх, руїну й варварство.

Значіння і наслідки занепаду Царгороду.

З переходом Царгороду в руки Турків занепало тисячолітнє грецьке царство і вогнище високої цивілізації. Царгород — смолоскип грецько-слов'янської культури, погас. Роль оборонця тої культури перейшла на Україну та московське велике князівство. Україна мала вже високу культуру, але перетіла бути самостійною державою, бо була в союзі з Литвою й Польщею. Українською мовою говорили тоді королі польські, литовські великі князі, шляхта й вище духовенство, але дух тих держав усе хилився в стіорону заходу, як і дух угорської держави. Оборонцем східно-слов'янської культури став великий князь московський Іван III, що прийняв герб Візантійський — двоглавого орла й оженився за посередництва Папи з Софією, внучкою грецьких цесарів Палеологів. На нього звернулися очі всіх православних з України, Литви та Балкану.

Турецькі напади на Україну.

Коли Турки обсадили Сербію, Болгарію та Грецію, почали вони нападати й на Україну. Перший раз підійшов Мінглі Гирей під Київ р.1482. Татари запалили місто і здобули замок. Взяли в неволю силу людей, зграбували церкви, спустошили околиці і повернулися до дому з великою здобичею. З забраних у Києві церковних річей хан послав Іванові III — московському князеві, золоту чашу та дискос з софійської катедралі в Київі. Великий князь Іван III подякував йому за погром Києва і просив і далі вестн напади на Україну (на Поділля та Київщину). З тою бусурманською силою з'єднався Іван III проти християнського заходу — Польщі, Литви й Угорщини. Два світи: східний і західний стали проти себе до бою на життя й смерть. А Україна між ними занепадала з двох боків бита: з боку Польщі та Угорщини, і з боку Москви та Татар. І співав тоді нарід: Зажурилась Україна, що ніде прожити, Витоптала орда к'ньми маленькі діти, Ой маленьких витоптала, старих порубала, Середущих поотягала, у полон забрала!

По смерті Володислава Посмертного вибрав угорський народ на Ракошському полі королем Матвія Корвіна Гуяді. Цей Матвій Корвін був одним з найліпших королів Угорщини (1458-1490). Він сперався на нижчі стани, на шляхту й міста, усмирив вельмож, завіз старе військо і збагатив край шляхом заведення ладу та порядку. Оженившись з італійкою, він оточив себе пченими з Італії та мистцями ж епохи відродження і зібрав бібліотеку (Corviniana).

Король Матвій брав під свою опіку Сербів. Він підтримує колонізацію Сербів між Савою та Дунаєм. Його поєводи з Вуком Бранковичем на чолі розбили Турків в Семгороді, звійшли до Сербії та Болгарії і привели 50 тис. Сербів на Угорщину. Тих Сербів оселили в Банаті (р.1481). За це король Матвій став героєм-богатирем у сербських піснях, як його батько.

Справедливість Матвія Корвіна була причиною, що й український народ признав Матвія Корвіна своєю людиною. Одна історична казка Закарпатських Українців каже: він тримав напу шіру, тримав з народом благочестивим, хоронив Угорщину. В замку Камениці жила Поган-дівча турецької віри і ніхто не міг її вигнати. Зробив це аж Матвій. Заки ще став королем, служив він у руснака в Оріховиці. Онь тогди випала коронація і багато людей вибралося на нь. Матвій закликав свого гасду, но тот не мав великої охоти. Зкінці обіцяв пійти, коли истик розов'ється, заки обійдуть поле, а тогди котрийсь із них може королем бути. Истик розвинувся - отже Матвій іде на коронацію. Приходить саме, як „дзе краля клалн. Пустили коруну, оби дітала та на кого сяде, тот буде за краля. Та лем на нього сідать, на того хлопчиська, а другі пани гніварться. І три рази тотя коронація була, а Бог все хотів, оби він отав королем". Пустили коруну, а корона літай, літай і на нього сіла; а він був обдертий, та ся ним встидали; взяли коруну, здерли з нього, випрала го, а он зтік аж до води, і в лози ся оковав. За того го не хотіли покорокувати, що був такий невеликий, худобний, спрощан і руснак"... (казка зібрана Ігнатієм з Ніколович, передруковані Драгомановим, Київ 1886, ст.425-429).

Ця казка дає образ життя Українців на Угорщині за мішаної династії. Той, що був праведний, був наймитом а кривда панувала з панами. Коли з'явився спра-

82 ведливий король, то мусів бути Руснак (Українець) і був наймитом. Він обдертий, його встидаються, його б'ють він ховається в воду, в лози. Але справедливість Бога нагородила його короною в чудесний спосіб.

Матвій Корвін для Українців.

Венелін, що походив з Закарпатської України, подає такий погляд на короля Матвія: „В XV ст. король Матвій, будучи й сам грецького віроісповідання, обдарив свободою Руснів і Волохів і осповодив їх од державних податків”.

І дійсно, він був справедливий для всіх без різниці віроісповідань. До нас дійшли його грамоти в обороні маєтку українських монастирів проти латинників. Латинські духовники заняли села мукачівського монастиря, але на приказ Матвія мусили їх оддати. Коли латинські духовники стали відбирати десятину, зібрано українськими монахами, і знущатися над ними, Матвій Корвін видав другу грамоту до головного команданта Будинського замку, щоби розслідав справу і задовольнив покритих джених. А що був він приступний для жаліб усіх бідних, то й Українці могли доправитися, коли діялася кривда. Звідти та легенда про Матвія, що він був нашої вірки, а навіть, що сам був Русном (Українцем).

Володислав II.

По смерті Матвія Корвіна вибрали Угри з поміж різних кандидатів Володислава II Ягайловича (1490-1516), короля чеського. Це був найслабший, найнижчий король свого часу. На все казав з польська: „добже”. За це прозвали його „крелем добже”, а на Угорщині - Добже Лаславом. А вибрали його собі магнати, щоби ним крутити як прапорцем. За його панування писало все, що зробив Матвій Корвін на Угорщині та Юрій з Подєбрад у Чехії для поліпшення внутрішніх відносин. Вельможі досягли повної переваги разом зо шляхтою. Вони закріпостили селян, як худобину, на своїх полях, і довела до утислідження міст. Вони видали книгу законів, яку зладив пронотар Степан Вербецій р.1514 (під назвою *Tripartitum opus juris consuetudinarii inclitit regni Hungariae*). Це було святе письмо угорської шляхти на 300 літ вперед. Там закріплено на 300 літ чотири закони: 1.шляхта (нямені) не може бути в'язнена без шляхетського суду. 2.Вона підлягає тільки королеві. 3.Во-

на звільнена від ~~усякого~~ податку й служби. 4. Вона має право виступити проти короля війною, якщо він цих законів злітно не буде поважати. Отже простий нарід („*liber-
ga contribuentis plebs*“) має нести всі тягарі й податки, а шляхта (нямеші) могла робити, що хоче. Хоч іх, щий та розпережися, — ніхто не має права приказувати.

Почала тепер верховодити шляхетська анархія на Угорщині, в Чехах та незабаром і в Польщі

Повстання Буруців.

Під шляхетською анархією нарід стогнав від поневолення та наруги. Шляхта бавилася й гуляла по своїх замках і нічних соймах, а робочий нарід мусів робити на полях і годувати цю безділну верству, що була здібна тільки чинити сваволі та заговори. Робота селян та їх обов'язки супроти панів називалася панщиною. Панщина сягає часів св. Стефана. Селяни мали платити за землю, яку вони мали: по близу панського двору — десятину зі зерна для духовенства, дев'яту частину для пана а податок подимний (*fiscus*) до державної каси. Пани (*domini terrestris*) були звільнені від податків з часу золотой Булі Андрія II (р. 1222). А вони мали право суду життя і смерті над селянами. Закон з р. 1405 каже, що пан має всю землю, але селянам можна було переселитися з однієї землі на іншу — до іншого пана. Але пани трималися і воюди почали душити селян нелюдськими способами. Нарід тільки ждав хвили, щоби піднятися проти тої сваволі. І ст р. 1514 така нагода трапилася. Первовождою Угорщини Тома Бакач проголосив було пани Лзва Х. про те, що хто піде воювати проти Турків у хрестоносний похід, той дістане опущення гріхів. Велика кількість людей різних верста, передовсім з околиць Великого Варадана і Кечкемета, зійшлося під Будою в числі 40.000 льду. Вони вибрали собі вождем сотника Юрія Сичу Довжу, щоб вів їх у той хрестоносний похід. Всі учасники походу приняли собі хрест на одежі і звідси пішла назва „куруців“. Тоді шляхта злякалася і почала насильством задержувати слуг та служилих людей. Вона підняла крик, що не вистарчить сил, ким обробляти землю. Серед селян наближалося наростало невдоволення проти шляхти та розпочалося повстання. Допіру воевода Іван Зполія здушив те повстання страшними карами і жорстокостями. Довжу опалено живцем. 70.000 селян збито за бунт, а нарід закріпостили пани ще більше, як перед повстанням. Чоловечен

84 на селян ще тяжчі повинности і забрали в них волю переселення. Селяни стали прикріпленими до землі як худоба. Цей стан звався кріпацтвом. Почалася для шляхтичів золота доба необмеженої жадним законам шляхетської самоволі.

Українське єпископство.

З іменем короля Володислава зв'язується встановлення р.1490 мукачівської єпархії шляхом номінації єпископа Івана. Встановленням єпископства на Закарпатській Україні хотів король згідно з бажанням латинського духовенства звільнити Українців від впливу галицьких православних єпископів з Перемішля. Іменування єпископа для Закарпатської України було важливою подією за її наслідками. До того часу українське духовенство Закарпатської України було залежним від єпископа в Перемішлі. Оця залежність дозволяла на те, що українське духовенство залишалося далі під впливом сходу, з Галичини зпроваджувало книги, до Галичини їздили висвячуватися, тощо. Одним словом — був зв'язок. По встановленню єпископа в Мукачіві зв'язок з Галичиною слабне, єпископи стають залежними від місцевих впливів, аж нарешті в XVII ст. піддано їх під вплив латинських єпископів в Ягері.

Бій під Могачем.

По смерті Володислава вступив на престол його син Людвик II (1516-1526) — недоліток, зле вихований, легкодух і ворог всякої поважної справи. За нього розгорілася междусобиця між магнатами. Ніхто не шанував законів, приходи в державній касі впали до зера, а тим часом турецька небезпека знову повисла хмарою над Угорщиною в повній силі. На Угорщину йшло військо під проводом найбільшого султана — завойовника Солімана Величного. Він заняв Білгород і увійшов до Угорщини з 300.000 армією. Заполія зі своїм військом стояв осторонь, згорнувши руки. Король Людвик виступив до бою з горсткою війська. Року 1526 Турки розбили Угрів під Могачем на голову. Тисячі їх з достойниками впали трупом. Сам король рятувався втечею. Та кінч його упав і кинув короля в bagno річки Челе. Там він і втопився. На нім кінчається епоха (доба) мішаної династії, а Угорщина підпадає під владу Турків.

ВНУТРІШНЯ ПЕРЕМІНА В ЖИТТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ.
(За мішаної династії).

Занепад української державності.

Занепад незалежної української Галицько-Волинської держави після вимерття династії Романовичів мав для життя Українців в Закарпатській Україні великі наслідки. Галичина прийшла під панування Польщі й Угорщини, решта українських земель — під Литву. Українська мова була ще мовою вищих верств і королі Ягайлової династії в польсько-литовській державі, але дух тої держави хилився щораз більше в бік латинського заходу. Церква слов'янського обряду зійшла зі становища панівної церкви й заняла місце рівнорядної з латинською. Цю латинську церкву підтримував королівський двір і в Польщі, і на Угорщині. Українці перестали бути державною нацією, а стали рівнорядними зпочатку з Литовцями і Поляками. Повстання для оборони давнього становища України під Свидригайлом не вдалося — Українці втратили вплив на державні справи, якби мали до того часу. Тільки українська мова як мова, що мала найбільшу літературу і посягу старовинності, вдержалася в актах та в мові вищих верств, навіть серед визначців латинської віри аж до XVI ст.

Занепад Візантійського впливу.

Великий осередок східньо-грецької культури — Візантія, перестала світити давнім блиском могутості. Нова держава Палеологів (1261-1453) занепадала під натиском турецьких Османів, що обступали її залізним перстеном з усіх боків. Вкінці вона зійшла на саме місто Царгород з околицею. Грецькі цісарі шукали опорта в пап римських і погоджувалися на унію східньої церкви з Римом. Давня повага першого в світі грецького цісарства знизилася до благання про рятунок у західніх державах і в латинській церкві. З занепадом Царгороду (1453) згасло велике вогнище грецької культури й віри, якою жив схід Європи цілі століття. Тим часом на заході — в Італії підо впливом грецьких і латинських письменників

пробудився гуманізм та відродження мистецтва. В середніх віках на заході люди займалися наукою богословія. Щойно по занепаді Царгороду прийшли старовинні грецькі та римські твори до Італії. Вони займаються людиною і людськими справами (humana). Люди почали читати ці твори, збирати рукописи й твори мистецтва. З цього выросла течія в науці, що зветься гуманізмом, а в мистецтві — відродженням (ренесансом). Предметом нового світогляду стали людина й природа. Вплив нового світогляду мав латинський характер, а провід в його ширенні взяла латинська церква з папою на чолі. В Італії повстали в XV ст. великі бібліотеки та музеї. А перше місце займають — Ватиканські (од Ватикану, де живе папа). В той спосіб перемиг Рим Візантію і в тих державах, де колись мала перевагу грецько-візантійська культура. З Італії йшло світло на цілу Європу, і все живе, тамуше, спіже оберталося лицем до Риму.

Занепад перхоголади Українців на Угорщині.

На Угорщині по вимертті Арпадовичів прийшла неанолітанська династія Анжу, ревна і завзята в ширенню католицької віри. Проти нового латинського курсу підняли повстання українські магнати під проводом Петра Петровича. Вони хотіли рятувати державне становище Українців і східно-слов'янського обряду на Угорщині. Тому вони намагалися покликати на престол Галицько-українського князя, але з того нічого не вийшло. Український володар, оточений ворогами, не мав змоги підтримати українських магнатів.

Повстання було здушене. На Угорщині взяла верх латинізаторська течія за королів мішаної династії від р. 1305 до р. 1526. Давні Арпадовичі опералися о українсько-київську чи галицьку державу, та в'язалися родинними зв'язками з українськими візантійськими володарями, — одним словом були під впливом України й Візантії. Нові королі мішаної династії були споріднені з династією польського королівства та залишалися під впливом Риму та волю якого сповняли. Угорщина в своїй політиці іде рука в руку з Польщею, або з Римом. Як в польсько-литовській державі, так і на Угорщині Українці впали з упривілейованого становища. Їх спочатку ще признають рівноправними, а далі усувають від усякого впливу на державні справи.

Папська верхоплада.

З впровадженням династії Анжу на Угорський престол перше слово в політиці Угорщини дістали папа і Рим. Папа висилає своїх легатів на Угорщину, які там кермують політикою королів і державних мужів. До цього дає добру нагоду гуситська тривога та турецька небезпека, що повисли над Угорщиною. Всі королі оуть зняряддям папської політики, не виключаючи й Матвія Корвіна. На приказ папи він розпочав війну з Юрієм з Подебрад і відступив від своєї великої місії боротися з Турками. Другою зовнішньою силою, яка впливала на Угорщину, була Польща, що зміцнилася унією з Литвою. Вона перемагав всімці впливи і садить на Угорський престол династію Ягайловичів, що привела Угорщину до стану шляхетської спадолі і розладдя.

Наплив латинських монахів.

Найважнішою подією для життя Угорщини була церковна перемінава мінакої династії. Папи намагалися з кожною зміною короля впровадити якнайбільше латинських монахів і заложити на угорській землі якнайбільш латинських монастирів. Під рукою тих королів: Анжу з Італії, Люксембургів з Чехії, Ягайловичів з Польщі і Чехії, та Габсбургів з Австрії впроваджено змару латинських монахів і віддано їм найкращі землі. Так прийшли на Угорщину Августини, Бенедиктини, Камалдумійці, Капуцини, Кармеліти, Цистерціїти, Круцігери, Домінікани, Франціжкани, Мінорити, Мізеріскордіяни, Павліни, Піаристи, Премонстранти, Сервіти, Єзуїти та Тринітарії. Далі прийшли монахи: Августіянки, Клариси і Урсуліскі. Всі ці проповідники латинської віри стояли під ошкію своїх провінціалів, що належали впрост від папи. Всі вони були агентами польської політики на Угорщині. Всі ревно поборювали давню слов'янську віру східнього обряду серед верстов, які мали вплив на державні справи. Вони діставали землю по цілій Угорщині, отже — і на Закарпатській Україні, на заснування та вдержання своїх монастирів. А ця латинська церква не тільки здержала послов'янщення Угрів але й допомагала модеризації воїей вищої верстви Слов'ян, а передовсім — Українців, що втратили свою державу.

Латинщення української шляхти.

Нові посоленці на королівських маєтках — латинські монахи, упривілейовані королівським двором, знайшли гостинне прийятти серед чистодюдної шляхти й магнатів. Православна шляхта була відсунена від впливу новою польсько-напеською політикою нових королів. А що шляхтичі хотіли відженкати назад вплив на дворі, — тому приймали латинську віру.

Як у Польщі колишні українські князі Вишневецькі, Чарторийські, Сангушки, Острожецькі та інші, — так і Закарпатські українські магнати приймали латинську віру. А за те доставали вони почесні, або й маєтки з руки королів, щедрих для всіх неофітів. Прийнявши нову державну віру, вони змінjali колишні слов'янські імена на ближчі до імен мадярської аристократії і займали високі уряди в мадярській державі разом з чужинцями, що ясно напливали з Італії, з Німеччини і з Польщі на Угорщину. Так з шляхти слов'яно-українського походження творилася нова шляхта з мадярськими іменами: Петрів — Petrovczy, Раків — Rakovczy, Павлив — Pálffy, Турців — Turoczzy, Комарів — Komaroczzy, Ловний — Löbnyay, Вой — Vay, Бой — Bay, Шилодій — Szilacsy, Ештораз — Esterhazy, тощо.

Обмеження автономії Закарпатської України.

Та нова полатинщена шляхта враз з напливовою з близької й далекої чужини шляхтою почала утискати автономічні зарядження православних перстов Закарпатської України. Українці сходилися щораз нижче зі становища рівнорядних до стану утиснених. Довгі віки вони користувалися княжим судівництвом у кримінальних справах, а в інших справах мали своїх урядників. Тепер вони приневолені шукати опіки і розрешення спорів у короля, бо наприклад мукачівські каштеляни намагаються знищити їх автономію Бережавської країни.

Скоронилися грамоти Єлисавети матері Людвига Великого з р.1378, грамота Івана Корвина, законного сина Матвія Корвина Гуняді і грамота Єлисавети Сілодій з р.1466, затверджені в архаві Лелеського конвенту всіма королями аж до Максиміліана і Юрія I Раковця, в яких говориться про полекші для Українців, що мали від непам'ятних часів самоуправу. Очевидно була потреба їх

видавати та затверджувати, бо нова шляхта й магнати злочинною рукою посягали на права Українців. Автономія Закарпатської України звужувалася тільки на шляхетські українські верстви ще за Арнадовичів. А за мішаної династії і за Габсбургів підтвердження тої автономії могли дістати тільки особи, що схилилися до державної віри королів-католиків. Зі зростом шляхетського правління на Угорщині зрозуміла і низка українська шляхта, що з давньою предківською вірою не далеко зайде. Тому за прикладом магнатів стали переходити до нової віри й середні шляхтичі, які хотіли зайняти відповідні державні становища. Таким чином Цією автономією користувалась не Україна, але златиншена шляхта, яка з часом зовсім висклася за вірою українського імені. Ті, що залишилися при українській національності й православній вірі, були бідні шляхтичі, або селяни. Коли після повстання Довби заведено було кріпацтво на робочий нарід, то цей невольничий стан упав на цілу Країну, бо Українцем залишився майже тільки селянин і священник та ще мало хто з дрібної шляхти.

Грабунок церковного добра.

Єдиним захистом Українців залишилася церква, одідичена по предках у східнім слов'янським обряді. Та королі й папа осаджували латинських монахів і священників на своїх і церковних маєтках давньої церкви, як то було в Польщі. Ці латинські священники видирали насильно проти закону маєтки і дібра та десятини українським монахам і священникам. Українські монахи й священники подавали жалоби до престолу, та не всі ті жалоби були вислухані. Королі мішаної династії були оточені напеськими прислужниками і прихильниками латинської віри, які не допускали тих жаліб, або схилили рішення королів на сторону грабіжників -- латинських священників. Виїмок робить справедливий Матвій Корвін, який грамотою з р.1454 наказує латинському Лелеському духовенству звернути села Бобовиця і Лавки пресвітеру мукачівського монастиря. Але коли латинські священники мусіли повертати дібра, тоді вони напали на монахів, що виходили збирати десятину. І знову грамота Матвія Корвіна з р.1468 забороняє плебанови Бенедиктові Дейвані таке поступовання. Але Матвій Корвін був один, а всі інші королі були неприхильні нашій церкві. І справедливого суду для української чистої справи під тих королів не можна було чекати. Тому українські монастирі і духовенство бідніло разом зі своїм народом. Нарід попадав в кріпаки, а духовенство -- в темноту, бо мусіло працювати на виживлення себе. Забитий тяжкою працею, воно не бралося за освіту й науку, потрібну до духовної діяльності.

Та всетаки ця зубожіла церква стала єдиним огнищем України, звідки неслося Боже слово в Українській мові. Священство дістало підтримку з українських земель, бо воно було залежним від перемиського єпископа. Щойно за Володислава Ягайловича р.1491 встановлено окреме єпископство Мукачівське.

Духовенство української національності, що вросло корінням у народ, боронилося проти насильства тими способами, які могло з себе добути. Перед установами єпископа в Мукачеві воно організувало свої монастирі, які були твердинями української національності серед бурхливих хвиль латинізації. Останні вельможі, вірні своїй церкві та національності, Базил і Драг, заснували монастир св.Михайла в Марамароші. Патріарх Царгородський Антоній затвердив його грамотою р.1391 з правом влади на церкві і вірних у духовних справах.

Цей монастир та абатія грушевська мусили боронитися перед нахабною рукою палатина Гедерварія, який р.1438 вислав католиків означити межі їх posiadання. Монастирі були довго релігійними осередками Закарпатської України. Об їх мури розбилися хвилі латинізації Українців у тяжку годину переслідування сдов'янської церкви східного обряду.

Сила української культури.

Та в народі був головний корінь, якого не перемогла велика хвиля латинської культури, що заливала Угорщину. Сам народ мав за собою культуру століть, яка витворила народні обряди, пісні, звичаї, орнамент, властивий цілому українському народові по тамтїм боці Карпат аж до Києва. І почувши серед нашого народу ті самі мелодії та ті самі світські і церковні пісні, що й далеко - в самім Києві. Народ, що примадрував з коріння українських земель, захоував не тільки віру в чистому вигляді, але й віру в такому самому стані, як приніс її з далекої батьківщини. Видним знаком суцільности української культури залишилися навіть дерев'яні церкви по селах, окрізь однакові у своїх різних типах од Попрада до Києва і Кавказу. Тільки на міські муровані церкви зверху припала латинська культура, але й та не змінила коріня їх будови. Така старинна церква тих часів в Горячах коло Ужгороду, будована в стилі галицьких церков, що були під впливом романським. Хоча вона перехрещена на латинську капицю,

але фрески (малюнки) в середині на стінах показують, що вона була мальована, як усі церкви на Україні по візантійських правлах. Правда, Мадяри перемалювали її, додавали латинські написи, а також латинський образ кровавої Христової муки. Але кожна безстороння людина скаже, що там під тим мадярським мальовилом суть твори, мальовані майстром, свідомим високого візантійського стилю. Так кожне лице святого мало свою повагу, обрис, характер найвищої декоративної штуки, виробленої століттями достойно і далеко від усякого земського й низького буденного світу.

Латинська мадярщина залила зверху наш край, перемалювала фірму новою барвою, але основа, в якій живе душа народу, залишилася українською, . свідомою своєї вишности. І через оце свідомість міг наш нарід видержати ще дальшу бурю за часів протестантизму і утиски з боку Габсбургів у бік латинства та вийшов з тої бурі чистим, повним силми і свідомости в довічну правду, яка кермує світом в історії століть.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРИОД

РЕФОРМАЦІЯ, УНІЯ ТА ЗАКАРПАТТЯ

ПІД ГАБСБУРГАМИ

(Від р.1526 до р.1772).

...-

XV.

БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ САМОУПРАВИ.

Соліман Величнийі Роксолана
та поділ української землі.

Туреччина стояла на початку XVI. ст. на вершці сили й слави. На престолі сидів тоді наймогутніший султан Соліман Величний (1520-1566). На його правління мала великий вплив його жінка Роксолана, українка з роду попадянка з Рогатина в Галичині. Вона була султанкою протягом 35 літ - до самої своєї смерті. Султан Соліман, здобувши Білгород пішов на Угорщину і року 1526 побив Угрів під Могачем на голову. Король загинув. Чехія та Угорщина перейшли на основі довгій умови під руку Габсбургів; але на Угорщині лиш одні угорські пельможі признавали королем Габсбурга Фердинанда I., брата Кароля V., а інші вибрали королем магната Івана Заполія, який походив з села Запіля в Хорватії. Фердинанд розбив Заполія і вінчався королем в Буді. Тоді Заполія піддався султанові Соліманові. Султан почав війну з Габсбургами в союзі з французьким королем і вдарив трома походами на Угорщину. Року 1541. обсадили Турки Буду, і від того часу Угорщина ділилася на три частини: північно-західну частину з комитатом Закарпатської України заняли Габсбурги, середу з Будапештом заняли Турки, а третю - Семигород з Мараморощиною взяв під володіння син Заполія - Іван Жір-

монті його спадкоємці, — як окреме Семигородське князівство, — під опікою султана. Усей поділ тривав сто-кількадесят літ.

Реформація.

В XVI ст. виступав в Європі релігійний рух, що зветься Реформація. Щоби стягнути фонди на будову церкви св. Петра в Римі, папа проголосив відпущення до-часної кари за гріхи тим людям, які при сповіді зложать відповідний даток на цю будову. Проти того виступив монах в Віттенбергу в Німеччині, — Мартин Лютер; він спалив папську буму й р. 1520 проголосив нову віру. Підста-вою нової віри стало святе письмо, яке кожний може собі читати й розуміти як хоче. На місце латинського борос-луження впровадив він службу Богу в народній німецькій мові й причастіє під двома видами: хліба й вина. Визнав-ці цієї віри звалися лютеранами або протестантами авг-сбурської конференції.

В Швайцарії — в Женеві виступив другий монах — Іван Кальвін з Франції. Він учив крім цього, що доля людщин згорн призначена (суджена). Його визнавці нази-валися кальвінами, протестантами гельветської конферен-ції, реформатами. Реформація ширилася, і кожний край мав своїх апостолів реформації. На Угорщині лютеранську ві-ру ширив спочатку Матвій Біров у Кошицях. За це його замкнули урядники Фердинанда до в'язниці, з якої він утік до Швайцарії. На Спішу заснував лютеранську гімназію Ле-онард Штекель в Бардіжові. Віра лютеранська ширилася переважно межі німецькою та словацькою людністю. Так в Семигороді ширив її між Сасами Іван Гонтерус і року 1548 заснував в Кронштадті гімназію та друкарню. Так всі лю-терани р. 1600 скликали собі синод до Жіліни (Zilina) Кальвінська віра заснувала собі гніздо в Дебреціні. Ши-рив її той самий Матвій Біров, після того, як він вер-нувся зі Швайцарії. До цієї віри приставали переважно Мадяри, а навіть семигородські князі. На синоді 1567 р. в Дебреціні переведено організацію кальвінської віри. Лікар Іван Жігмонта Заполі — Юрій Бляндрата проповідував поширену вже в Польщі соціанську віру, що зветься так од основоположника її Фавста Соціна. Визнавці звали себе Аріянами або антитринітаріями, або унітарями. Ця віра ширилася переважно між секлерами, — в Семигороді.

Обряди малярської церкви.

Протестанська віра поширилася на Угорщині завдяки давній політиці угорського уряду ще за Ягайловичів, а тому, що на Угорщині заведено обряд малярської церкви, який стремів до переведення останньої латинської віри в різних народів на Угорщині шляхом поступової латинізації. Задержано було всі зверхні риси давньої віри, себто; бороди священиків, їх подружжя та причастіє під двома видами: хліба й вина, щоб нарід незрозумів, що діється і не бунтувався. Але скрізь, окрім сербів, насильно впроваджувано латинську мову до богослуження. Уряд зрозумів, що однією вірою він злучить всі племена в одностайну масу. Одначе, коли повіяв вітер реформації, почали всі народи вирікатися латинської церкви, яку підтримували габобурги та магнати.

Політика уряду проти української церкви.

Українці втратили під пануванням мішанної вишчі верстви, себто панів і мішанство, які полатинізувалися й покинули свою народність враз з віров. Єдиним огнищем українського життя була церков зі своїм старинним східним обрядом, церковними співами та святами. Духовенство, монахи та грамотні вільні кметі (дрібна шляхта) жили традиціями своєї волі. В їх кругах повстала в XV ст. літопись про заснування Мукачівського монастиря з легендою про боротьбу Ф. Коріятовича зі змієм. Вони переписували собі церковні книги з стародавніх сербсько-болгарських рукописів. З тих книг скоронилася тільки псалтер з XV. віку. Серед Українців удержалася традиція, що на нашій Закарпатській Україні ще перед нападом татар було окреме українське єпископство. Зсемогучі магнати та латинське духовенство почали добиратися й до тої української церкви, щоб її вирвати з під впливу українського духовенства в Галичині та підпорядкувати своїм впливам. Вони навязали до давньої традиції окремого єпископства на Угорській Україні і за короля Володислава Ягайловича року 1491 відновлено єпископство в Мукачові, щоби звільнити угорських українців одукраїнського впливу з Галичини. Це єпископство не залишилося самостійним, — його передано було під догляд латинських єпископів, щоби латинізувати нашу церкву пля-

хом поступових змін, непомітних для народу. Але цьому перешкодила перемога Турків і реформація. В бою під Могачем підле угорське військo, себто 24.000 ляду самого цвіту шляхти й духовенства лягло. Реформація, що поширилась між німцями, словаками і мадярами на довгий час відвернула увагу уряду від опіки над українською церквою. А до того Угорщина була розбита на три табори поміж: Габсбургів, Турків і семигородських князів. Тоді наша віра відіткнула.

Становище Україн-

ців до нових подій. Українці розсипані по селах, обмежені тільки на селянство й священство, держалися своєї давньої віри. Реформація не приймалася між ними. Єдина недоля, що їх було розділено між два воюючі табори. Мараморощина залишалася в зв'язку з Семигородом аж до 1738 р., а інші жупи переходили з рук до рук, або залишалися за Габсбургами. Єпископство в Мукачеві по бої під Могачем не було обсажене. Фердинанд поставив від себе єпископа Василя I. на що вказує його грамота з р. 1551, а Заполія підтримував єпископа Іларіона, що осів в групівським монастирі в Марамороші. Пізніше з його рани був єпископ Ватимій (1561-1568), який жив в Сукмарській жупі в Кича по перемозі Фердинанда над Заполією. Наступник Фердинанда Максиміліян II. підтримував протестантів, але коли син його Рудольф спровадив проти протестантів монашій чин єзуїтів, то переслідування повернулися й скінчилися засудом протестантів на смерть. Але Українці ісповідували свою давню віру зовсім вільно і їх за неї не переслідували.

Охорона автономії.

Завдяки суперництву двох воюючих сторін Українці захоронилися й могли би були поширити свою автономію, як би були мали відповідних провідників. Відомо, що вільні кметі комітату Земплін, Уг і Берег мали своїх виборних урядників, кенезів (князів), та крайників. Вони творили одноцільну політичну громаду. Вони управляли самі собою, як Кумани - це видно з закону 1498 р., арт. 47. До їх справ не вмінювався двір а підлягали вони правосуду кенезя, або його заступника-каштеляна. Ціла територія Березької країни була вільна від панщини, а Мука-

чівська доміна була вільна від комітатських податків. Новоградським Українцям признано було звільнення від десятинизак.1500:29 їм вільно було купувати землю, як і шляхти (нямешам). Мукачівські каштеляне посягали рукою на цю самоуправу накладали тягарі, але королі на скарги Українців давали грамоти, що затверджували ті давні королівські привілеї. Але королі з роду Габсбургів не були сильними бо з ними воювали семигородські князі. Тому обидві сторони хотіли прихилити до себе Українців. Ці вільності затвердила також і королева Анна в Буді р.1506, та Марія р.1523. Так само затвердив автономію Українців і Фердинанд I.р. 1552.Потім затвердив її і його суперник – Іван ШігмонтЗаполія р.1562. Опісля затвердив її Максиміліян II.,-8.VII. 1573 р. На основі тих актів Українці мали як язиги і Кумани, спільні правильні наради громад і творили одноцільну політичну громаду. Вона мала право наслідства землі по померлих без наслідників. Вона мала власних виборних урядників. Ці Українці займали потім уряди по містах і вдобували міста для України в XVI.ст.

Польська навала на Україну, та кенезьські поселення Українців.

З відкриттям Америки до Єспанії й інших держав на заході стали з Нового Світа привозити нагробоване там золото й срібло цілими кораблями. В західній Європі вже не обраляли землю а купували збіжжя за золото в Польщі. Тому Польща так посувалася на українські землі, бо там земля багата, врожайна. Від Люблинської унії 1569 р., де українські землі перейшли від Литви до Польщі, польські пани їдуть на Україну з королівськими паперами і загарбують од селян землю, заводять панщину і примушують людей засівати хліб на вивіз. Хліб добутий з України кров'ю і потом селян, вивозять через Гданськ до західньої Європи. Польське панство купається в золоті а на нім горить піт і кров нашого народу. Так само панували на нашій землі і Мадяри. Всюди співав нарід наш те саме горе:

„На всіх горах вітер віє, а в долині тихо,
На всіх панах золото капле, а по селах – лихо
Один бере за голову, а другий – за ніжки,
Третій гайдук-посіпака та тримає різки“...

Самеоборона Українці Провітор.

Льблінська унія злучила Україну прямо з Польщею. Польські пани прийшли на Україну і сміялися з нашої мови та віри. Багато наших боярських родів вихованих у латинських школах, кинуло свою прадідівську віру й мову, перейшло на латинство й стало поляками. Залишилася в Українців тільки бідніша шляхта (нямеші) та міщанство. Але й Українці не думали так скоро піддатися Полякам. Щоби дорівняти школам єзуїтів, Українці закладали свої українські братства, школи, лицей, академії, бурси й друкарні. Найславніші були братства „Ставропігія“ с.т. оборона хреста у Львові та Богоявленське братство в Києві: школи й друкарні в Острозі та Могиллянська (пізніше Київсько-Могиллянсько-Мазепинська) академія митрополита Петра Могилы в Києві; р.1573 Іван Федоров заложив друкарню у Львові. Він мав друкарню в Москві, але темні Москалі уважали печатання книг за диявольські чари й вигнали Федорова з міста. Він утік з друкарнею до Львова. Крім того найславніші друкарні були: в Острозі, Кієві й Почаєві. Багато Українців їздило в науку за границю, вони ширили європейську культуру на Україні.

Взаємини України з Закарпатською Україною в ХІІ.ст.

Українці з обох боків Карпат живо зносилися з собою, заводили в себе в церквах ті самі книги. Вони висилали своїх людей на спільні собори. Коли друкаря українських церковних книг Шваймпольда Фіоля, який жив у Кракові, поставлено в Польщі перед суд, — він утік перед судом на Закарпатську Україну. Тут у початках ХІІ століття поселився в грушівському монастирі на Мараморші і заложив там друкарню. Так отже Закарпатські Українці були перші зі всіх Українців, які мали свою друкарню для друкування українських церковних книг. Під впливом реформації стали з'являтися також серед Закарпатських Українців твори народньою мовою, як це доказує Няговське євангеліє з р.1588. і Збірник Теодерцьового попа Стефана з ХІІІ.ст. Як Українці р. 1596 збиралися на собор до Берестя в Польщі, то мукачівський єпископ Амфільхій вислав о.Матея як представника Закарпатських Українців до князя Констатина Острожського, провідника Українців у Польщі. Охорона стародавньої віри в ті часи значила охорона українського народу, який почував себе одним на обох боках Карпат.

ОБОРОНА СТАРОДАВНЬОЇ ЗЕМЛІ /1596-1649/.

Нова боева сила в обороні української держки і народу.

Люблинська унія 1569 р. була гробом давньої української державности. Українці на своїх землях опинилися в неволі у Поляків. Як вищі верстви українського народу ополчилися, то боротьбу за волю переняв на себе простий народ, самі народні маси. Вони витворили з поміж себе нову силу козацтво, що боронило кров'ю і залізом нашу віру, мову, землю і державу. Литва пустила пакувати на тій землі Поляків; Москва за Івана III. напустила на ню Татарів -- грабувати. Та козацтво піднялося боронити ту державу нашого народу на два фронти. Сам народ називав ту державу Україною. І не співає він ніде в піснях про Русь, а співає, як впали Татари:

"Захурилась Україна, що нігде прожити,
Витоптала орда кіньми маленькії діти".

Назву Україна попри назву "Русь" зустрічаємо вже в XII.ст.у "Київській літописі" говориться, що коли р.1187 вмер князь Волод.Глібович, найзавзятіший оборонець українських земель від Половців, то: "То о нем же Оукраина много постана". В цій літописі находимо назву "Україна", ще в роках 1189,1213,1268, 1280 і 1282. Назва "Русь" для земель Володимира Великого та інших великих князів київських стає з упадком Києва, як столиці всієї Русі-України, лише назвою книжною, а її частини дістають назву від тих городів, де жили менші князі. Давні географи називали колишню Русь ще Сарматія, Роксолянія, Русія, Росія і Червона Русь. Ця назва відносилася лише до давньої Русі, але до Московщини вона ніколи не відносилася. Московщина названа всюди Московія. Аж у другій половині XVIII. віку почали писати місто "Московія" -- "Росія".

Росія по простому -- Московія, а це тому, що ця назва була для Московщини ще неясною через свою новизну. На мапах чужих географів, від XVI.ст.почавши, коли то вже почали замість старих латинських і грецьких назв уживати таких назв країв, якими їх народ називав, назва "Русь" для давньої Київської держави пропадає. Давню Русь називають Україна. На французькій мапі, зробленій на приказ французького короля Карла IX. для його брата Генрика Анжу р.1572, має давн.: Русь по обох боках Дніпра напись "Україна", а нижче під нею, там де тепер Катеринослав є напись "козаки". На мапах Сансонего з 1641 і 1678 р. і Корнетіго з 1657 і 1688 р.є напись "Ucrania", і то від Галичини аж поза Дніпро. Назва "Русь" на тих мапах нема, а Московщина названа Московією. У найбільшого знавця тих земель Боплана, який перебув 17 літ на Україні і якого 5 мал є

104 в Лондоні, взята під назвою Україна: Київщина, Брацлавщина, Поділля та Галицьке Покуття. Західня частина східньої Галичини називалася Україна, а Московщину сюди називали Moscovia. На мапах англійських, французьких, голландських італійських і німецьких географів з XVI, XVII, XVIII ст. зустрічаємо цю назву на території давньої Русси (карта географа Руже з 1769 р., Матей Сентері з р.1778). а назви Малоросія нема ніде. Малоросія виступає аж пізніше, коли вже Московщина добре закріпостила Україну і, забравши стару грецьку назву України "Росія" для себе, назвала себе, як пануючу націю "Великоросією", а Українців, як поневолений нарід - "Малоросами". В договорах України з Раковцієм, Туреччиною, Польщею і Шведами треба розуміти ту назву так, як її розуміли тогочасні географи і як її розумів тоді цілий культурний світ.

Як творилося козацтво.

Українські козаки це були люди стенової України по обох боках Дніпра. Постійна тривога перед Татарами примусила їх до воєнного життя, - кождий козак був воляком. Козаки не знали панів, бо пани боялися йти в ці небезпечні сторони. Козаки були вільними кметями-солянами. Вони закладали фортеці та варті і не пускали Татар на Україну. Пливали вони Дніпром у Чорне Море, як купці, лодкарі, чумаки і торгували з чорноморським побережжям всячиною. Козаки заложили собі на острові хортиці за порогами Дніпра фортеці (твердині), що звалися Січ запорізька. Там жили лише козаки-воляки - без жінок, у довгих будинках, які звалися курінями. Вони вибирали собі отамана й старшину, і звідти виправлювалися на Татар і Турків та кожну воєнну добычу споживали спільно, - як браття. У війні пильно слухали старшини під загрозою кари смерті. Як польські пани завели на Україні панщину, то багато людей почало втікати у вільні степи. Там вони ставали козаками. Так росла сила українського козацтва, а разом - і його значення.

Церковна унія на Україні.

Польський уряд хотів якнайскорше опольшити Україну. Однак Українці трималися своєї віри, як національної ознаки. Але по занепаді Царгороду Турки почали призначувати патріархів за гроші. Такі патріархи не все розуміли діло церкви як слід. Наступив загальний занепад східньої церкви. Українські єпископи хотіли піднести церкву з занепаду. Вони бачили в католицькій церкві під проводом папи її

просвітану чинність та краду організацію. Задумали отже й собі піддатися під зверхність папи, щоби завести в українській церкві кращий лад і заховати наш обряд. Цю гадку меж ними поширили єзуїти, які прихилили до себе короля Жігмонта III., знаменого фанатика (ревного) католика. Папа прийняв українських єпископів до унії з Римом і поштів їм обряд; під двома видами причастія, церковну слов'янську мову та подружжя священників. Р.1596 зібрався собор у Берестію. Православні під проводом князя Острожського боялися злуки з Римом, бо католики-єзуїти, які перед тим сильно знущалися над православними, держали за одно з прихильниками унії. Тому православні відділилися від уніятів і проголошили себе собором. Уніяти під проводом владики Потія прокляли православних. Православні відповіли своїм прокляттям і скинули владику. Так розгорілася страшна боротьба між Українцями уніятами і православними. Українці з Карпатської України займалися дуже пильно цими справами. Єпископ мукачівський Амфілохій не міг бути сам на соборі Берестейському, але він дав повновласть архімандритові Афонського монастиря - св. Пантелеймонові Матеві заступати угорських Українців на соборі. Єпископ Амфілохій жив потім у монастирі в дібрах єп. Острожського на Волині - як р.1606. Мукачівський монастир припав Габсбургам на підставі миру з Бочкаєм у Відні.

Друга війна на Закарпаттю.

Цісарь Рудольф II. підтримував єзуїтів і протиреформацію на Угорщині з примасом Пазманієм на чолі. Семигородський князь кальвініст, турецький підданиць Стефан Бочкай ударив з гайдуками на цісарські комітати Закарпатської України і заняв їх аж до Братислави. Цим він р.1606. примував брата цісаря Матвія до миру в Відні і Матва-Торок Бочкаєві дісталися з комітатів українських Берег, Угоц, Сукмар і Токай. Як Бочкай умер, то на його місце Матвій підтримував яко кандидата на Семигородський престол магната Гомоная, ревного католика. Але полковник Бочкає Беттел Габор піддався Туркам і отав на місце Бочкає Семигородським князем. По смерті Матвія примас Пазмань просадив на угорський престіл цісаря Фердінанда II., фанатичного ворога протестантів. Тоді Бетлен Габор (Гапріло) заняв знову Закарпаття до Братислави, злучився з чеським військом Турна і облягав Фердінанда в Відні. Але Гомонай увів з Польщі від Жігмонта III. військо в Земплінський комітат. Бетлен Габор мусів вернутися. Чехів було розбив під Білою Горою. В Никільсбурським мирі р.1621. Бетлен Габор одержав з українських комітатів ще Мукачів. Як бачимо, вплив тої війни був і на Закарпатській Україні і закінчився він руїною населення.

Невдала опро- ба Унії.

Як у Польщі Шігмонт, так на Закарпаттю підтримували унію Габсбурги. Вони нашли собі покровителя унії в особі магната Гомоная. Тоді єпископом мукачівським був Сергій УІ. (1601-1016), висвячений в Києві. Ще сам цісарь Матвій видав грамоту до Спішського і Хустського капітана, щоб Сергія підтримували. Це покровительство підтвердив р. 1606 і Бочкай а В.Другет віддав йому дібра Мукачева. Але єпископ Сергій був противником Унії. Проти його волі р. 1614. взявся магнат Гомонай поширювати унію в своїх маєтках на Закарпатській Україні, де мав 70 парохій. Для того він запросив перемиського владику - уніята Атаназія Крупецького. Атаназій скликав собор священників проти волі єпископа Сергія в Гуменнім. Священники й монахи згодилися на унію під натиском пана. Але селани підняли повстання: кинулися в вилемі і кілках на уніятів-попів, побили їх і поранили Крупецького. Перша опроба унії на Закарпаттвіне вдалася, але з того часу почався на Закарпатській Україні розлом у церкві. Два єпископи: уніятський, якого підтримували Габсбурги, і православний, якого підтримували реформати, взаємно поборюють себе в церкві зовсім так, як це було в українських землях під Польщею. Отже - Українців розбито окрізь на два табори.

Внутрішня си- ла Українців.

Причиною того наступу Гомоная на єдність української церкви була внутрішня сила й свідомість Українців на Угорській Україні в першій половині XVII.віку. Українці разом з іншими слов'янами і Німцями витиснули Мадяр з міст. Українці взяли в свої руки всі уряди користаючи з внутрішньої незгоди межі Мадярами. Хоча Стефан Бочкай в овоім мирі виміг від Матвія умову, що всі уряди мають бути обсаджени лише Мадярами, то все таки в рішеннях сойму з р. 1608:13 і з р.1609:44. підтвердили Мадяри право Українців та Південних Слов'ян на автономні території, але забезпечили себе перед витисненням Мадяр з тих міст, що не належали до автономних країв Українців і Південних Слов'ян. Українці, як бачимо, не сиділи згоркувши руки, перевели внутрішню організацію, щоб здобути міста. Вони бачили, що за Карпатами завдяки міщанству Українці мають у Польщі значення й силу. Йдучи за їх прикладом вибирають вони на єпископа (вченого в латині і в інших мовах) Івана Григоровіча (1627-1633), щоб вмів боронити прав української церкви перед настуном латинників. За того єпископа заведено на нашій

Закарпатській Україні народні школи. Спонукою до закладання своїх українських шкіл були єзуїти, які скрізь по українських землях закладали свої школи, в яких не лише вчили, але й перетягали Українців на латинську віру. Так р.1612, єзуїти заклали в Гуменнім латинський ліцей, які закладали скрізь по Україні. Потім договорилися про перенесення Францисканів в Ужгороду і р.1636. перенесли свій монастир єзуїтів і той латинський ліцей до Ужгороду – до самого серця Закарпаття, щоби навернути на католицьку віру решту української шляхти і міщанство, які з переходом на латинську віру переставали бути Українцями. Завдяки єзуїтам багато народів признало зверхність папи, але протиріччя між католиками й протестантами загострилися дуже різко. Той спір міг розв'язати тільки меч. І дійсно – в цілій Європі вибухнули релігійні війни. Найбільша з поміж них була тридцятилітня війна в Німеччині на сході. Ця війна знищила не лише Чехію, але й Німеччину. Після неї до сили прийшли Франція та Швеція, цюварь отратив силу, а що до віри, то в Вестфальським мирі було постановлено нове право.

Друге повстання Українців на Закарпатті.

У той час велися в Європі завзяті війни. Козацький гетьман (начальник) Петро Конашевич-Сагайдачний, родом з галицького Підгірря (1616-1622) перезів межі козаками добру військову організацію. Він вписав цілу Запорізьку Січ до Богоявленського Брацтва в Києві і примусив козаків боротися за православну віру. Українські козаки маючи добре зоганізоване військо, стали підіймати проти Польщі в обороні давньої віри одно повстання по другим. Так вибухло на Україні повстання Змайла-1625 р., Тараса Трленла-1630 р., Павлюка Обстриниці та Гуни р.1657. Всяко бувало: то козаки ляхів, то ляхи козаків побивали. Але слава про повстання проти панської неволі гомоніла далеко по світі. В той час і український народ на Закарпатті стогнав під панамі у тяжкій нужді: панщина, високі податки, рекрутчина, квартирування рабівничих військ обох таборів, десятина, дев'ятина, тощо приводили покріпачений народ до розпуки. І так як і на Україні вибухнуло р.1631. і в нашій країні повстання селянства над горішною Тисою проти неволі. На чолі його р.1631 став Петро Цісарь, Але проти збунтованого селянства стало панство обох таборів, яке мало за собою військо. Католицький цісарь Фердинанд подав руку протестантському семигородовському князеві Юрієві Раковцєві I., що наступив на трон по Бетлені Габорі. Військо обох суперників на опілку криваво здушило те незорганізоване повстання українського селянства. Дві чорні зорони заклали пішого сокола. Цей

108 Юрій Раковцїй I. (1630-1648) пан в Шарош Потоці в Земплїні. злучився після цього проти Фердинанда зі Шведами й Французами, заняв горішню Угорщину та злучився з шведським генералом в Беркі. Але Фердинанд III. підкупив Турків і вони заборонили йому вести війну. Тоді він р.1645. заключив мир з Лїнцу яким збільшив свої родинні дібра на Закарпаттї. Признав також цїсарь протестантам церкви підданих. В той спосіб наша церква в областях що належали Раковцїєви дісталаоя під догляд мадарських панів і протестанських попів.

Ув'язнення єпископа Тарасовича Раковцїем I.

Як виглядала ця опіка протестантів над церквою - показує нечуване насильство Раковцїя над єпископом Тарасовичом (1634-1648), що був рукоположений на єпископа румунським митрополитом в Яссах, і спочатку р.1634. дістав підтвердження Раковцїя. Цей єпископ бачив, як пани наклали на українських свщеників панщину та тягарі, як їх ганьбили, били, садили в тюрму за найменший непослух. Тому він рішився на Унію, щоб поліпшити долю свщеничого стану. Через протестанських шпигунів довідався Раковцїй про переговори єпископа з Ягерським єпископом. - Дня 13 грудня 1646 р. увірвався до церкви в Мукачеві його сотник і ув'язнив єп. Василя Тарасовича підчас богослуження. Так - у рязях і провадив його через ціле місто до тюрми, де держали його аж до інтервенції Фердинанда III. Випустили єпископа під умовою, що він перерве зносини з галицькими єпископами та не буде тримати при собі галицьких свщеників і дяконів. Та хоч і випустив його Раковцїй, але потім знов ув'язнив на його місце призначив єпископом Софронія Юську, а потім Порфірія Аркана. Вкінці Раковцїй випустив Тарасовича знову, але видалив його з Мукачева. Тарасович зрікся єпископства і жив в Каллові на цїсарській пенсії. Це поступовання кальвінського князя прихилило ціле православне свщенство до унії, щоб в той спосіб православну церкву визволити з вавилонської неволі.

Церковна унія на Закарпаттї.

Унія української церкви з Римом вийшла також із матеріальних злиднів та морального пониження людської гідности православного свщенства. Матеріальне положення духовенства було однакове з положенням кріпака-селянина. Як прості кріпаки, так і свщеники платили: 1.половину королівського податку, 2.Всякі податі панам, 3.Податі єпископом.

Почин до унії дали азуїти яких покликкала вдова Жїмонта Раковцїя, Зофія Баторї. Два інокі:Партеній Петрович і Дмитрій

Корницький виїхавши до Ягерського єпископа, Юрія Юку-
щича, з проханням скликати собор. На собор в Ужгороді дні
 24. квітня 1646 р. зішло в замку Другета 63 священники,
 які в присутності Якущича згодилися прийняти віровіповідан-
 ня згідно з римською католицькою вірою, себ то унію під
 такими умовами: українська церква має задержати опій схід-
ньо-слов'янський обряд, як і в інших українських землях
 під Польщею. Єпископи мають вибиратися священниками, а не
 призначуватися урядом, тільки вибраний єпископ може бути
 затверджений папою римським. Церква українська стане учас-
 ником усіх вигід і припадків, які прислугують католицькій
 церкві. На тім соборі 1648 р. вибрано єпископом Василіяни-
на Петра Партенія (1648-1670). Щоби оминуть переслідувань,
 поїхав він до Семигороду і прийняв рукоположення білгород-
 ського (Алба Юлія) єпископа в присутності двох інших право-
 словних владик, а документ про висвячення показав остро-
 гомському єпископу Дипшаєрі. Другий собор в Ужгороді 15.
 січня 1652 р. написав петицію до кардинала, щоби Партенія
 затвердили, а висвячення зі східної церкви оправдував со-
 бор страхом перед семигородською книгинею Зузаною Лоранте-
лі, щоби вона не збрала іншого собору православних і не
 збрала єпископа в Мукачеві. Це сталося трохи пізніше.

Причина при- няття унії.

Безпосередньою причиною прийняття унії було по-
 реслідування з боку всіх трьох протестанських сект: люте-
ранів, кальвіністів та англітанів. Кальвінська мадярська
 шляхта примушувала Українців переходити на протестанство.
 Православне духовенство підлягало правосудддю кальвінських
суперітарів в Семигороді. Денеде Українців змушували (в
Угочі) платити кальвінським пасторам десятину. Юрій Ракоч-
цій та його жінка Зузана Лорантелі відібрала весь маєток
мукачівського монастиря. Кальвіністи вмішувалися в призначу-
 вання духовенства на приходи і в управління православ-
 ною церквою. З другого боку унія мала заповнити церкву та
 священникам великі пільги (полегші). Духовенство мало бути
 вивільнене від кріпацьких робіт і тягарів та й побовів, мало
 бути матеріально забезпечене і діставати десятину. Церквом
 мало вільности нарізати землі, поля від податків, опіка від
срархії, магнатів та царського двора.

Для доказів наводимо тут зміст грамот магната Юрія
Другета, що були видані Партенію на папері, які добре ма-
 люють обставини перед прийняттям унії. Другет признає всіх
 священників у своїй домінії; забороняє усім офіціалістам,
 службовцям чинити обиди священникам, або держати їх в кай-
 данах; увільняється їх від усіх тягарів і робіт, тільки

мають платити по шість флоренів (риновських) податку; дозволяє без жадного податку купити місце й дім для української школи в Ужгороді. Значить і католицькі папи перед унією допускали до обид, до заковання в кайдани, до гонення на роботу священників і не дозволяли їм купувати місця під школу в містах. Як за таких умов – серед такого пекла могли священники бути апостолами правди й науки!

На доручення Остригомського єпископа кардинали в Римі з радістю прийняли перехід угорських Українців до Унії. В осени 1659 р. дістав Партеній підтвердження на єпископство від папи і від цесаря.

Остригомський єпископ Липпай дав грамоту з 1. квітня 1660 р. якою обіцяє полекти і привілеї латинського клеру також і мукачівському духовенству. Але ці всі привілеї були тільки на папері. Історія нашої церкви показала, що папір і слова – полова, а діло – диво.

ЧАСИ ВЕЛИКИХ ВІЙН (1648-1699).

Недержавний
нарід...

Біда тай лихо народові, що втратив свою державу. Так Русини в Люблинській унії втратили свою державу і стали невільниками і в Польщі, і в Литві, і в Московії, і на Угорщині. Ало з тої похованої Руси піднялася Україна за волю, за правду, за свою хату для нашого великого народу. І в ті часи, коли і Україна бере верх, стає і нашому народові за горами легше і росте його повага всюди. А як Україна знемагає, падає, то повертає всюди наша неволя до нашого народу. Стож, — що діється в Україні, то належить до нашої історії, бо з долею України зв'язана і наша доля на Закарпатті.

Богдан Хмельницький
(1648-1657), і його
перша війна з поль-
щев.

Року 1648 на чолі України станув її найбільший полководець, найліпший організатор, найхитріший політик — гетьман Богдан Хмельницький; він розбив козаками і Татарами Польсків під Ковтими Водами, під Корсунем, під Пилявцями, під Збросовим. Але Поляки дістали від Габсбургів німецьке військо і побили його під Берестечком, бо Татари його зрадили. Тоді Хмельницький зробив персональну унію з московським царем у Переяславі р.1654. проти Польщі. Україна мала бути самостійною державою з зборним гетьманом на чолі та 60.000 війська. Але у війні московський цар зрадив: р.1656 він погодився з Ляхами, що віддасть їм Україну за корону Польщі.

Союз зі Шведами і
поділ Польщі 1657 р.

Хмельницький поєднався з Турками і Татарами та заключив новий союз зі Шведами і семигородським князем Раковцієм. проти Польщі і Московії. Шведи якраз тоді вдарили з півночі на Польщу. Хмельницький заставив це Раковця йти війною на Польщу з полудня. На початку р.1657. зложено угоду між Швецією, Семигородом і Україною, щоб Польщу поділити. До Шведів мала відійти Великопольща, Ливонія і Гданськ з побережжям; курфюрство Бранденбургії мали доставатися Пруси; Раковцієви мала припасти Малопольща, Литва, Мазовеччина й Галичина; — а всі землі на схід від середньої Висли приходили до України, яка мала стати самостійною державою.

Похід Раковця II.
на Польщу. Кріп Ра-
ковця II. (1648-1657).

Семигородський князь зобов'язався Хмельницькому в листопаді 1656 р., підпомагати Україні й боронити віру та права Українців. Він рушив на Польщу в січні 1657 р. з 50.000 армією через Мукачів - Стрий на Львів. В його війську були й Закарпатські Українці, яких джерела звуть Семигородськими Русинами, бо частина загірря належала до Семигороду. Хмельницький післав йому 12.000 козаків під рукою Ждановича. Зі Львова пішов Раковцій до Кракова, прийняв приюгу Поляків, - відтак через Замостя рушив до Варшави. В Замості король Шведський, Раковцій і Жданович відбули союзу нараду. Варшава віддалася Раковцієві. Але Раковцієве військо складалося з різних народів, які сварилися між собою. Воно зоганило доми Божі, грабувало оселі, палило передмістя, залишало руїну.

Польський король розіслав послів до цісаря, до Туреччини, до царя, до Хмельницького, благаючи рятунку. Цісар Леопольд вдарив на Семигород, а пан Любарський з Поляками й Татарамі вдерся через Карпати на Закарпатську Україну і казав руйнувати та пустошити. Тимчасом Шведи покинули Раковця, і пішли воювати Данію. Цар підюдив козаків Ждановича, і вони покинули Раковця. За ними повтікали і «Семигородські Русини».

Богдан Хмельницький помер 1657 р. в найтяжчій годні України. Раковцій відірися від Польщі і повернув з 400 людьми до Семигороду. Польща спаслася від загикбелі, але з того часу стала упадати.

Велике князів-
ство українське.

По смерті Богдана гетьман Іван Виговський видав маніфест до всіх європейських держав про те, що Московія зламала договір і підбурює масу проти старшини, щоб поневолити Україну. Р. 1658. Виговський підписав умову з Польщею в Гадячі. Україна, як «Велике князівство Руське», мала увійти в спілку з Польщею і Литвою. Україна мала бути окремою державою з гетьманом, окремими міністрами, військом, парламентом і скарбом, з державною українською мовою і православною вірою.

Московське військо з двома князями на чолі розбив Виговський на голову під Конотопом р. 1659. Але небагом він зложив гетьманську булаву. Поляки недодержали договору.

Нова війна на
Закарпатті р.
1666.

Тимчасом Раковцкій вернувся до дому, а турецький султан згодив його з князівства. Його зброба повернути собі престол, не вдалася — Семигород зруйнували Турки, а Раковцкій загинув. Та наслідника з турецької руки збив його полководець Іван Кеминь, намовлений Леспольдом I. Турецький папа Сілістрін Алї Пішов на Семигород посадити князем Мпхайла Апафія, Кеминь зтік до Хусту чи Мукачева. Він опинився в селі Бене (Береж.ж.), немая там чини хивити війовко і спустошив Мукачів та його околиці. Турки, доганяючи його спустошили Мараморш. Під Великим Севлешом військо Кеминя було розбите, а він оам загинув. Справа була б для нас байдужа, якби не йшло за нею спустошення нашої землі. Р.1666. спустошили Турки знов Мараморш, Угочу, Ужгородську і Зомплинську жупи. Нарід в неволі не даром каже: "панн оя сварть, а нас плочи болять!"

Релігійні розру-
хи на Закарпатті.

Великий рух народній проти унії і панотва на Україні підпочував народній опір проти унії і на Закарпатті. Єпископові Мартенію не вдалося її утвердити нікими намовами й обіцянками. В другій половині XVII ст. вибухнули народні розрухи проти унії. Православні палили уніятські книжки, перехрещували дітей, окрізь нападали на уніятів, відносились з погордою до латинського клеру і його опіки. Головною хибою унії було це, що вона приносила полекші тільки подекуди церквам і священникам, а не увільняла нарід від страшної неволі, яку наложило на нього чуже панство, що вживало недлюдських способів. До того і дурхоченство пізнало у спілці з латинською церквою правду народньої перестороги: "голуб з ястрибом в одне гніздо не гхійся".

Адміністрація гре-
ко-католицької церкви.

Після смерти Мартенія затверджував угорський примас невідповідних людей на єпископів (як от Івана Литницького), щоб захопити адміністрацію і догляд у свої руки. Так адміністратором був спочатку Дмитрій Моностеді, — чужинець. Він управляв разом латинськими й греко-католицькими церквами у жупах Сатмар, Сабольч, Берез, Угоча, Ужгород, затверджений кошицькою царською коморою і примасом Юрієм Сейчені. Та його обжалував отець Юрій Величко перед консисторським судом у Букмарі. Вправді обжалувателя

114 суспендовано, а його звільнено за впливом єзуїта Павла "Hradyszau-a", -- однак віра в нечисті руки росла в народі. Другим адміністратором мукачівським був спалатський єп. Рафаель Ангелді.

Перехід під владу Ягєрського єпископа.

Методій Раковецький (1687-1689), єпископ рукоположений Рафаїлом, був удовець і мав багато дітей. Хотів поставити і Богу спічку і чортові каганець. Щоби приєднати нарід, не поминая папи, а поминая царгородського патріарха, хоч був уніятським єпископом. Ходила чутка, що він, коли був у Польщі, був висвячений в Стрию митрополитом сучавським Дозмтеєм. Того єпископа обжалував ігумен мукачівського монастиря Петроній Камінський. (Той ігумен родом з Галичини, був давніше ужгородським парохом, але йому вимерла ціла родина, він пішов до Єрусалима, був дуже учений, знав десять мов. Як цар заняв мукачів, вернув до монастиря і став ігуменом). Він доміг на єпископа Методія Ягєрському єпископові, що єпископ є неосвіченою людиною і схизматиком, що він не поминая папи, а тільки -- патріарха, опускає "і сина" у "Вірую" та ласий і на гроші. Єпископа Методія не скинено з престола, але піддано мукачівську єпархію під владу Ягєрського єпископа.

Духовенство зміркувало, що до тої залежності від Ягру самі верхи вели цілком свідомо й пляново. Залежність та оснoвувалась на хибно пояснюванім рішенню ІV латеранського собора з р. 1215., що говорить: „Християне різного обряду в тих місцевостях, де знаходиться латинський єпископ, повинні підлягати його доглядові, хоч їм прислугує право мати свого обрядового єпископа". -- Хоч рішення собору мало на меті обороняти католицьку церкву взагалі, то латинська церква на основі того рішення взяла греко-католицьку церкву на Закарпаттю у свою вавилонську неволю.

Православна церква на Закарпаттю.

Все, що було краще, ідейніше, овіяне національним духом за часів Богдана Хмельницького стало по стороні православної віри проти унії. Так було в другій половині XVII ст. і на Закарпаттю. На основі згоди з Хмельницьким на чолі православної церкви затвердив Раковцїй проти Партенія мукачівським єпископом Йосифія Зейкана (1653-1684). Зейкан походив зі старої шляхетської родини з Імтичова, був рукоположений в Молдавії, був на свій час світлою

людною. Осів він у Мукачеві, та по мирі Леопольда I, із Іваном Кемшнь перейшов Мукачів до Леопольда. До Мукачева прибув Партеній, а Зейкан перенісся до Імстичева, та умер в угорським монастирі в Марамароші. Де перебував, там залишив пам'ятку по собі: в Мукачеві перебудував монастирську церкву за допомогою молдавського воєводи Константина I Його хінки Неделі. Будову скінчено р.1661. На тій церкві був надпис (до р.1826): "Теодор Коріятович князем бил, за одпущеніє гріхов монастир зробил, Деревяна церква од віку застадала. А теразнейшого року 1661. каменна стала, През Константина воєводу молдавського з Неделею на нмя госпожею его. Владикою на той час Іоаннікій заставал, зо Мотичова (свого маєтку) о том ся пильно старал і той камень зробити дал - Року 1661 мая 13."

Як єпископ Іоаннікій переселився до Імстичова заложив там Імстичівський монастир, як шляхтич офірував фундацію зі свого маєтку.

Той час XVII-XVIII.ст. видав низку творів, писаних у народній мові, як от учбове Євангеліє Дулишковича, ужгородське євангеліє, два євангелія Литванової і останній полемічний твір Михайла Андрели Росвігоського проти унії та низку апокрифів і віршів. Духове життя будилося. Одначе духовенство не могло зайнятися творчою працею над піднесенням народу. Воно пересувалося там то назад в міру того, як пересувалась границя Габсбургів. Католицький уряд Австрії арештував противників унії, зв'язував, застрашував загрозами, побоями, позною силою, одним словом уживав насильства. Тимчасом зайшли події, що перед властю Габсбургів і католиків нікуди було тікати.

Завоювання Угорщини Габсбургами.

Тимчасом Польща й Угорщина поділились між собою Україну. Тоді гетьман Дорошенко з'єднав собі на поміч турецького султана і розбив Польщу. Рівночасно з наступом Турків на Польщу викрито на Угорщині заговор Ф.Вешеленія проти Габсбургів, підпираний Францією. Винувників засуджено криваво. Вибухло повстання Е.Текелія, що признав протекторат Людовика XIV. і поєднався з Турками. Великий пезир Кіра Мустафа йшов на Відень і обляг його. Текелій заняв на чолі Курців північну Угорщину. Але польський король Іван III.Собеський злучився з цесарськими військами і розбив Турків під Віднем на чолі німецького, польського й козацького війська. Цесар зайняв Буду й Білгород. Сойм у Братиславі признав Габсбургам право насліддя в Угорщині р.1687. В мирі в Карлсбурзі р.1699 Турки відступили цілу Угорщину, крім Банату, Габсбургам, Правобережну Україну - Польщі, а Московії - Азов,

116 крім Лівобережної України. Закарпаття потерпіло знов у тій війні. З Семпороду впали р.1672. Куруци, а потім царські війська облягали Гелену Гелену Зріні, дружину Текелія в Мукачеві до р.1688. Коли ж потім осілися на нашій землі царські війська, почалися податкові здириства і військової утиски населення, яке було обложене тягарями ще й мадярськими панамі. Це привело до третього повстання Українців.

Третє повстання Українців.

Австрія вела великі війни і до своїх країв вивезла комісії, які оцінювали, кільки можна взяти податків з народу. Ще р.1569. описала така комісія Закарпатських Українців такими словами: „Майже у всіх селах мукачівського панства Русини живуть, котрі перед многими роками з руського краю прийшли. Нові їх села дають понам десятину. Не мноґо сіють, лиш ячмінь, жито і овес і то мало, но зато є великими скотарями. Страх мноґо скота марть і для цього готові і найкращі дубові й букові ліси вирубати, оранці на луки і на пасовиська обернути. Торгують і купчать купленою і домашньою худобою. Єд великої свободи обогатіли, утили і змоґлися. Баґачі і мноґо у них дукатів. Наложити треба на них великі подати і або повинуються, або утечуть навад за Карпати”.

Пани угорські дістали під королів великі ліси. Тепер треба було їх вирубувати, щобн здобути з них користь, а де можна - засіяти вируба збіжжям, якого ціна зростала. Пани землевласники доґоґрилися з факторами, що звалися кенезі або солтиси, щобн вони згодилися привести кріпаків для впробу тих лісів і заселення землі. Кріпаки ті утікали з Польщі і найшлися до роботи. Протягом 6-12 років вони не платили нічого й творили село, а після того мали робити панщину і платити дев'ятину. Тому Українці сиділи на місці, доки були вільні. Як тратили волю - переходили на друге місце і творили мандрівні кенезькі поселення. Проти того поведення вивдалися закони (від р.1557-1574). Так Українці заселявали Карпати аж до першої чвертини XVII.ст., почавши від Спиша через Шарш, Земплин на схід, і творили села аж до Маремарошу. Тим способом Карпати були для Галичини тим, що для України Запоріжжя, а тому там звали цю країну Загіррям.

Положення духовенства.

Хоча українське духовенство приняло унію ще р.1649., воно і далі знаходилося в розпучливій стані. Привілеї (свободи) латинського клеру призначі українському духовенству грамотою примеса Липиша з р.1660. полишилися тільки на папері. Мадярські пани вважали людиною щойно

людину від барона вгору, а все нижче ще подокуди й до нині уважають за худобу. Католицька ерархія зложена з Німців, Італійців і Мадярів, була зарозуміла на свою расовість. Датинське духовенство дивилося на українських священників, що не мали манер, як на паріїв, на нижчу породу, а не питалося, хто довіл їх до такого жалюгідного стану. 117

Українські священники, що жили в панських дібрах, хоч і на панській землі — належали до кріпаків. Пани обложили їх податками, карами, тілесними карами, тюрмами, а дітей їх продавали як рабів. Не дурно духовенство наше зійшло під оглядом матеріальним до селянського стану, — так щодо способу життя, як і щодо зовнішнього вигляду. Коли Де-Камеліс скликав синод до Маковиці і Мукачева духовенство з'явилося — хто в кожусі, хто — в холошнях, хто — в гуні, а багало — в грубих шкіряних постолох, лиш рідко хто — в священничій одежі. При одній церкві було по чотири, по п'ять, навіть по десять священників — бо поповичі висвячувалися, щоб дістати частину землі та не потрапити в рабство. Вони жили з хліборобства і прибутків за треби в суперництві між собою. Не диво, що вони були неукі, — вчилися дома читанню, співу й церковній службі. В таких обставинах духовенство не могло сповнитися високого післанництва серед українського народу. Але все таки треба дивуватися, що серед такого бідного духовенства появилися протести і пасивний опір проти нових способів закріпощення української церкви. Серед того духовенства було серце й плакала душа поневоленого народу.

На мукачівському соборі р.1715. зібрані духовні в цілої ерархії проголосили, що не допустять до порушення давнього права вибору єпископів, не приймуть із Риму назначених апостольських вікаріїв, — призначають тільки єпископа, якого самі виберуть і якого король підтвердить, але не дозволяють, щоб до внутрішніх справ церкви, крім прімаса, мішалися інші, т.е. ягерські єпископи. То був перший явний виступ того духовенства проти верховлади ягерських єпископів. Не дурно про них народ висловився: "перше були часні дореллні, воли золотії"...

ПОЛЬЩА В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ.

Року 1714. віддав цар Петро I. Правобережну Україну, прилучену Мазеною до Гетьманщини, -- назад Польщі. Польський уряд Українців з політичного й громадського життя тому, що були православної віри. Українська шляхта щоб могла зрівнятися з польською, стала приймати латинську віру, а рівночасно і ополячуватися, щоб тому зарадити, постановили українські владики прийняти унію і зрівнятися в той спосіб в працях з Поляками.

Заведення унії
в західних землях.

Перемишльський єпископ Винницький проголосив унію р.1691., щоб дістати для української церкви рівні з католиками права, за допомогою уряду примусив претати до унії вірних усієї єпархії. Львівський митрополит Йосиф Шумлянський тайно перейшов на унію. Радив правительству назначати людей, прихильних унії, та давати полекші уніятим, а забирати маєтки православної монастирів. Вкінці 1700 р.сам Шумлянський проголосив унію. Львівське братство церковне спротивилось. Шумлянський наскочив з польським військом, силоміць врубав двері в братську церкву (Волоську у Львові) і відправив там уніятську службу Богу. Братчики ставили опір це довго, й врешті прийняли унію.

Унія запанувала в Львівській і Подільській єпархії, а звідти перейшла на Волинь і Холмщину. Р.1720. зібралися владики під проводом папського нунція (посла) на синод в Замо-стю, де зрівняно українську уніятську церкву з католицькою. Залишено її мову особливості та звичаї східньої церкви. Нарід, обезсилений війнами, прибитий панщиною, не мав за собою ні шляхти, ні міщанства, ні козацтва. Тепер він дістать провідників в освіченім уніятським духовенстві. Він пізнав, що, приймаючи унію, не треба покидати своєї української національності. Небавом і польський уряд пізнав, що уніяти стали найзавазятішими ворогами Польщі. Вони знали всі крутіїства Польщі. і мали освіту -- тому вони стали передньою сторожею українських земель на заході проти Поляків.

Занепад східньої цер-
кви на Закарпатті.

На Закарпатській Україні було двох єпископів: уніятський -- в Мукачеві й православний -- в Марамароші. Але уніятська церква з початку XVIII.ст. почала брати гору над православною. Православні єпископи й духовенство були

неосвічені. Східна церква була загалом за слаба в просвіт-них операх. Західна церква від XVI ст. за голосом біблій ішла за словом Вожим між нарід — і зродила народне письменство, шкільництво та просвіту в народів на заході Європи. А східня задовольняла населення старим ладом: давати вихо-гання лише чорному духовенству по монастирях, а біле (світ-ське) духовенство, що стикалося з народом, залишати в тем-ноті.

Невчене сільське духовенство православної церкви сво-єї пастви нічому навчити. Піп відрізнявся від простолуддя лише бородою. Навчився він читати кирилицею, в Мукачівськiм або Грушiвськiм монастирi та уживати найпотребнiшi богослу-жебнi книги. Не працював він в царинi духа над собою, ні над народом, дбавши тiльки про виживлення своєї родини. Тай православна угорська Україна, загрожена ширенням унiї, не робила вже в XVIII. ст. нічого для оборони віри. Епископ Йо-сиф Стойка (1692—1711) і Дозитей Теодорович (1711—1734) та багато мандрiвних епископiв виявляли свою діяльність хiба писвячуванням на попiв всiляких неукiв на злиствi унiятам. Рештка знепиреної шляхти й мiщанства підiйшла від церкви, яка не могла дати нiякої покори, ні світла в боротьбi з не-повагою властей до всіх православних. В православної церкви залишився лише непросвічений люд, прибитий ярмом неволi.

Перевага унiятiв.

Тимчасом унiю на польськiй лад почав під-пирати уряд Габсбургiв цілою силою — навіть проти волi угор-ських панiв. По смертi Йосифа де-Камелiс іменував цiсар Йо-сиф I. епископом Івана Йосифа Гадермарського, якого вибрав собор після права, признаного унiятам. Герсьвий епископ Ердевдiй, ворог Габсбургiв і покровитель Раковцiя, хотiв зробити адмiнiстратором Перемишського епископа Винницького, але боявся впливу Галичини. Тому він іменував на поручення Раковцiя Георгiя Византiя (1716—1733). Під його патрiстком вибрав його собор свiщенникiв і ввєднав в папи його затвер-дження. Византiй погодився з Гадермарським, аж уділив йому достоїнство архимандрита Мукачiвського монастиря.

За допомогою уряду взявся Византiй до праці над з'я-снанням усіх Українцiв на Закарпаттi під протекторатом унi-йтської віри. Року 1727. він видав друком у Тернаві для те-ольогiв науку моралi (Краткое Припадок моральних /или правних/ собраніе"), щоб вони знали, як підносити нарід з темноти. Далі він написав до цiсаря жалобу на панiв, на у-тиски, між іншим, на те, що вони домагалися грошевого дарун-ку при обсаді приходiв. Він ввєднав у цiсаря Карла VI. дек-рет проти панiв, щоб вони не накладали на церковні дiбра пооданчих повинностей та оплат. Грамотою Карла признано

наново його заходами права й полекші духовенству, рівні католицьким. Оборонив він і приналежність Марамароша до Української Мукачівської єпархії проти єпископів в Білгороді. Для того вибрався він з військовою поміччю до Марамароша ширити унію проти волі панів. Там ще р.1715. зібралися священники в Синоді на собор, щоб визнати унію, але вони їх розігнали з ненависти до уряду Габсбургів. Синод в Ягері і в Севлюші прийняв акти Замоїського собору - 1717 р. В той спосіб Бізантія об'єднав усі українські на Закарпатті землі одною церквою і це вважається за його заслугу. З'єднана церква могла тепер підняти боротьбу в обороні незалежності української церкви від Ягерського єпископа.

Вавілонська неволя церкви в Ягері.

Єпископ Бізантія перший дістався у суперечку з Ягерським єпископом графом Ердевдієм і цей одібрав йому право висвячувати священників. Він зробив наклеп на Бізантія у примаса, і на це прийшов приказ з Риму від Конгрегації (de propaganda fide), а саме - наказано українській церкві і єпископі: 1) святкувати латинські свята, 2) не висвячувати священників і не роздавати парохій без дозволу ягерських єпископів, 3) не мішати в шлюбні справи латинників з українськими сторонами, 4) не творити українських церков без дозволу ягерських єпископів, тощо.

Бізантія, зайнятий справою об'єднання церкви, не міг вести війну на два фронти, тому мусів на це пристати.

Латинський плебан і капелян займали в консисторії української церкви перше місце і на документах перші підписувалися. Церкви філіяльні підлягали латинському плебанам. Декани латинські мали нагляд над життям українського духовенства. Під загрозою властей воно мусило складати і частину доходів латинському духовенству. Де не було церкви, зберегав десятину латинський плебан. Мішані подружжя мусили бути латинниками. Своїх дітей вони мусили вислати до латинських шкіл і вся громада мусила святкувати латинські свята. Латинські священники вчили латинських букв і випитували священників з церковних книг. Учні після закінчення початкової школи, мусили здавати іспит перед латинським плебаном, і він допускав їх до дальших наук, або недопускав. Одним словом - українська церква попала в цілковиту вавілонську неволю під владу магнатного латинського духовенства, яке дивилося на своїх братів по вірі, як на своїх слуг і парубків.

БОРІТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЦЕРКВИ.

Знесення авто-
номії України.

Як стала царицею Росії вимкена з роду, — Катерина II., знесла вона гетьманський уряд на Україні р.1764. і добила самоуправу України, Україну названо „Малоросією“, поділено на губернії, скасовано виборні порядки. Заведено російський уряд і московську мову до уряду й до шкіл. Скасовано козацькі полки й заведено рекрутчину до російського війська. Вкінці 1783 р. завела Катерина II. на всій Україні кріпацтво, яке було здавна в Московщині й на Угорщині. Тільки якраз тоді в Угорщині Марія Тереза і син її Йосиф II. облегчили долю селян, а там селян закріпощено. Вільні селяни на Україні замість обіцяної опіки і захисту перед панами — стали в лапки московського уряду жити гірше, як в Польщі — прикріплені до землі, — як худоба, — аж до смерти Шевченка.

І заспівав нарід пісню прокляття:

„Наступила чорна хмара, тай стала ще синя,
Була Польща, була Польща, тай стала Росія“.

Під польським пануванням посунула знову шляхта з жидами на Правобережжя, яке віддав цар Петро Польщі. Тут вона завела панщину й переосілювала „руську“ віру. Серед народу стали творитися ватаги бездомних людей, втікачів з під панської неволі. Стали вони грабувати панські маєтки на Київщині, Брацлавщині й на Поділлію від р.1780. Називали вони себе гайдамаками, що в турецькій мові значить: „бунтівниками“.

Повстання під
ім'ям „опришків“.

Той самий дух української гайдамаччини пробудився і на Закарпатті. Гірська людність свободолюбна не могла стерпіти кривди й неволі. На підставі згоди панів з цісарем обсадили цісарські війська села і вислали своїх комісарів стягати езекуцію за кошти Раковцявого повстання. Тоді стали творитися ватаги очайдушних легінів (юнаків) в лісах і дебрах. Вони нападали на панські двори і жидівські коршми по обох боках Карпат, убивали німецьких езекуторів, панських економів, отаманів та гайдуків, вислухували окарги селян та нищили панські маєтки. Тих гірських гайдамаків звали опришкани. Нарід вважав їх местниками своєї й чужої кривди.

Найславніший ватажок опришків був Олекса Довбуш в половині XVIII ст. Мав він по обох боках Карпат дворян, спільників і своїх підручних ватажків. На цім боці був його головним

затаємком Іван Ракітський і Пилип Григони.

Нарід Закарпатської України боготворив Довбуша, як Богу руку на лукавих панів і національного героя. В легендах оповідає він, що Довбуш зступається за покритих панів і руйнує панські замки (як от у Хусті), або карає відступників від української мови й віри. В Сукмарі заховалась казка, що Довбуш прийшов визволити з неволі нарід. Коли він почув, що Українці забули рідну мову, то замість на панський двір, напав на дзвіницю й зняв український срібний дзвін. Вхопив його на топір таї поніс за гори до Галичини. Там повісив його на Яській горі в Гомові над Свічою, — щоб там дзвонив українському народу, а не тим греко-католикам — Мадярам. З того часу Українці, як кому захочеться послужити срібний голос українського дзвона, ходять до Гомова. Та ті відступники плачуть, коли хрестяться тричі, відмовляючи по українському лиш "Отче Наш", — але вже не відступють від давньої віри. В тій казці в глибока правда про самооборону країнського духа серед ворожого оточення.

Еміграція Українців на воєнну границю.

В західних землях Закарпатської України не бунтувався нарід проти панської неволі, тільки емігрував на полудне. Між Дунаєм і Тисою зісталися вільні землі, заселені Турками. Тут з'явилися перші емігранти з земліньського комітату р.1746., вигнані з рідного краю — з околиці Мишковця і Требушова. Як добрі скотарі, заселявали вони порожні землі і служили урядові як воїки на оборонній границі проти Турків. Уряд поселив їх у Бач-Керестурі р.1751, а потім в Коцурі побіч інших емігрантів.

Адміністратор угорської комори Редл р.1765. дав повноважність Сабадох-Кіш Петрові з Керестура поселити 42 родини. Вони діставали хати, землю на пустарі "Стубу" і були два роки вільні від податку. Поселенці прийшли з комітатів Боршадь і Земпліна. Поселившись в Коцурі і Керестурі, заселили вони коморну землю і давали десятину та ребили панщину до р.1849. Спочатку підлягали вони оп.Колочавському, потім р.1778. перейшли під Крижевацького грек.-кат.владнику (за оп.Василія Боженковича).

Спочатку українські переселенці хорували на холеру і горіли багато від впливів рік, але потім при звичайності до нового життя. Нові поселенці приходили й займали Новинад, Вербас, Дурдешо — в Бачці, а в Сриші: Шид, Беркасово, Прибину Чолову, Бачинці, Потрівці, Миклашовці, Митровиці, а в кінці — Пижкорівці. Поселенці творили воєнно-оборонну границю. Вони підлягали коморі. Управителі "ліпшанчуки" збиткувались над народом: лаяли, били, забивали в колодку.Тоді

Українці підпалили 800-900 криків зерна коморного. Завде- 128
но слідство й пересадено реформу в адміністрації. Стало де-
гше. Бачванські Українці залишилися так і після того, як
зносено було воєнну границю, і стали багатіти своєю працею.
Комора поставила їм р.1784. церкву, а тепер мають вони в са-
мій Коцурі чотири школи і шкільний фонд при церкві. Інші се-
ла пішли за їх прикладом. Держатьов вони української мови
ще і донні, хоч мова та і змінилась під впливом Югославян.
Р.1919. бачванські Українці заложили собі "Руське народне
просвітне Дружнство" а в Українців в Югославії біла 30.000.

Релігійний бунт проти унії.

Крім матеріальних злиднів відчував український
нарід Закарпаття велике пониження української церкви під
самоволою шляхти і латинського духовенства. Знезага старо-
давньої віри зродила образу вірних та недовір'я до уряду і
перемінилась в тиху ненависть до нових порядків. В р.р.1760-
1761 почали з'являтися відозви до сіл, з'явилися емісарі,
які проголосували, що приїде патріарх і поставить на єписко-
па в Мукачеві Синезія з Араду.

Якщо вірні будуть одностайні, то буде звільнення від де-
сятин і податків, а народна воля поверне разом з давньою ві-
рою.

Сама цесарева Марія Тереза обіцяла волю віри й церкви
та маєтки давній православній вірі.

Головним провідником був Софроній, румунський монах і
Юрій - священник з Семигороду. Почалися зібрання священників
куди приходили студенти, куратори хрестів і рихтарі, габрані
селами. Села залишали понів під умовою, що вони дістануть
підтвердження від карловицької ієрархії.

Цей рух об'явився найперше в Марамароші, а головно - в
Сукмарській жупі. Але лист від Синезія з Араду з'явився і в
Земліанщині і був прочитаний священникам. Винувником був
карловицький єпископ, Ненадович. Але глибока причина цього
руху була в недоволенню всіх вірних разом зі священниками
з новою вірою, яка не давала їм сподіваних льгот.

Року 1761. уряд писав по давньому звичаю замість 3.000
війська єпископа Мануїла Ольшарського, який скликав до Вели-
кого Карола священників, кураторів та рихтарів і виголосив
до них промову. Він об'їздив села і вписав суть унії - всю-
ди селяни слухали його проповіді. Селяни зносили таку пос-
танову: „Ми будемо в одній вірі з Римом, але не в єдності
обряду, ми удержимо обряд східної церкви аж до смерті". Ареш-
товано було лише 8 поповичів та і їх випущено. Заряджено
було поготівля в усіх українських комітатах від Спішу до Ма-
рамарошу.

Рух притишено в добрий спосіб, але уряд Марії Терези почав доходити основних причин того руху й невдоволення народу. І вкінці він мусів перевести реформи: обмеження панської самоволі і визволення церкви та духовенства з ярма неволі.

Урбаріальний закон
проти панської само-
волі.

На сеймі 1764 р. проведений був написаний Адамом Колларом твір, який домагався оподаткування шляхти і вищого духовенства, щоб облегчити тягарі кріпосних селян. Розярені шляхтичі й духовенство спалили книгу Коллара і видали летючку проти королівської самоволі Марії Терези. По закриттю сейму видала Марія Тереза урбаріальний закон, вироблений р. 1766. Колларом і Рабом. Він вертав селянам долю переселення від пана до пана, упорядкував повинності, т. є урбарщину (роботу) та інші тягарі і звільнив дітей кріпосних селян бути невольниками стану родичів.

Урбаріальний закон ділився на дев'ять частин:

- 1) про кметський наділ (телек);
- 2) який хосен будуть кметі мати?
- 3) про кметську роботу та службу;
- 4) про кметську дань;
- 5) про дев'ятину та діточу свободу;
- 6) про панські права та їх хосен (користь);
- 7) про всякі заборони уряду, і проти звичаю;
- 8) про кметські законні діла і їх кари;
- 9) про порядок, що у селі мусить держатися.

Від цілого телека (20-24 кат. югрів) треба було робити три дні панщини, це від пів телека (10-12 кат. югрів) півтора дня панщини. Тим законом кметі (селяне) дістали частку землі: на двір (seccio), на садибу (fundus domicillus), на луг (fundi extra villani). Селянам вільно було брати з лісу що треба. Де були окремі ліси для селян, — там вони стали власністю селян. Пасовиська були спільні для селян і панів.

На матримоніальних суді селяни могли бути суджені в присутності комітатських урядників, як свідків. Селяни мали право жалуватися на переслідування панів перед столичним судом; якби пан истився за жалобу, — позвати його перед суд. Якби селянин не хотів виконувати панщини на роботі, або не з'явився — мав дістати лиш 12 палиць. Цю кару замінено р. 1836. на тюрму після місцевого суду. В той спосіб Марія Тереза облегчила неволю селян, яка тревала від р. 1514.

Церковні діячі вимагали від уряду трьох розпорядків: 1) забезпечення духовенства, 2) піднесення його освіти школами і 3) визволення церкви з вавилонської неволі Ягерських латинських єпископів. Року 1733. дитя Ольшанський з нагоди смерті Бизантія до священників щодо положення духовенства: „Много, не аби в вольностех церковних і обоводах належних зоставали, але на то еще і многі тижарі, утнопки і кметотво изношають (зносять) перцію (податок) дають, панщину роблять, также і аренду платять". На його скаргу перед урядом Марії Терезії видала дийльом: яким заборонила шляхті недостойно поводити ся з духовенством. *parochos exturbando, oorum personas inoacden tes indiguo tractando, detinucndo verborando, ad oonus laboresquo colonialos praostandes contra resolutionem et iussionom Nostram oogondo.*

З того диплому виходить, що духовенство української віри було у великім пониженню, мусіло робити панщину, платити податки, зносити всякі наруги, а навіть побої з наказу панів. Звідси невдоволення духовенства, яке розчарувалося в унії. Воно не дістало обіцяної волі і зрівнання в католицьким клером. Воі укази цісарів Леопольда I. (1692), Карла VI. (з 1720) в справі полеші грекокатоликам пани топтали ногами. Духовенство було дуже бідне. Декілько священників жило на однім і тім самім куснику, сповняло обов'язки священника, дика та сторожа і виконувало всі незаконні домагання панів дідичів. Недурно воно прилучилося до народнього руху, який заповідав волю з поворотом старої віри. Щойно уряд Марії Терезії подбав про будування парохіальних домів і виміряв землю для прожитку священникам. Воно вотановило зразу скромний фонд Мукачівської епархії (в сумі 5483 гульданив) і субсидії для єпископів, (для Блажовського 1000, для Ольшанського - 2000 гульд.). В цей спосіб ууенно різні надужиття, напр.: висвячення неуків за добрі гроші, розводи подруж або здирання милостині зі своїх вірних титулом „cathedralium", тощо. Владики стали небавом зовсім незалежними і могли підняти боротьбу за школи і права церкви.

Піднесення освіти духовенства.

Дослідження уряду показали, що найважлишою причиною масового переходу духовенства до народнього руху за давньою вірою було невихованість і неосвіченість священників і дяків. Багато з них, що були рукоположені.

давними православними єпископами, перейшли до унії ради хліба й користи. Не діждавши тої користі, перейшли назад на православ'я сподіваючись від цієї зміни нової користі. Треба було конче піднести освіту духовенства школами, щоб духовенство могло сповнити своє післанництво. А таких шкіл не було. Дніпром Леопольда I. наказував панам паризати наділи землі для церков і для шкіл, — але цей розпорядок лишився лише на папері. Постановлено розпорядком 1726 р., що семінарія в Ягері має приймати українських студентів, але уряд на це не дав грошей, а духовенство не мало з чого їх удержувати. Одиноким школою була початкова школа в Мукачеві, заснована р.1681.

Богословська школа в Мукачеві.

Щойно єпископ Ольшавський р.1747. заснував перший окрімненський богословський семінар в тій поятковій школі в Мукачеві, сполучений з елементарною школою для учителів. Учнів у семінарі сам владика за допомогою місцевого священника й дяка. Семінар складався з двох відділів. Перший відділ подавав науку азбуки, писання, читання і числення учнів священник і дяк. Другий відділ богословський — учнів сам владика Ольшавський катехизму, обрядовщини й моралі з підручників Де-Камеліса й Бізантія. Для ознайомлення з латинською мовою р.1746 видав Ольшавський книжку Начало писем (olomonta puoratis instututionis in lingua latina). Текст книжки йде в латинських і українських рядках рівнобіжно уложений для науки азбуки обох мов та молитви і початки латинської мови, уживаної тоді в державі, в урядованні.

Так міг у тій школі кандидат на дяка навчитися азбуки й писання, а кандидат на священника набратися попри обрядовщину й деякої науки з богослов'я. Здібніших учнів вишлав владика на вищі науки в латинські семінари до Ягру, або до Тернави. Пізніше учителювали в Мукачевському семінарі посвячені священники, які покінчили богословські науки в латинських семінарах. Зарядки старанням Ольшавського уряд визначив по 1200 гульденів річно на удержання шістьох уніятів в семінарі в Ягрі від р.1754. починаючи.

Шкільництво в другій половині XVIII.ст.

За Ольшавського в 60. рр. XVIII.ст. народних шкіл не було багато. Мали їх більше протестанти Мадяри і Німці. Українці мали три школи: в Мукачеві, Ужгороді і Великій Маролі (Сукм.жупа). Щойно докінчений Ольшавським монастир фундований українським шляхтичем Дмитром Рацом в Марії Повчі (Сабольчової жупи) почав вести чотирикласову

школу від р.1749. Повстали школи в Турні (Угоц.жупа) р.1759., 12
в Надь Бані (Суки.жупа) і в Севлюші (Марм.жупа). Діти доли-
ників училися краще й швидніше, як діти верховинців. На дяч-
ків не вчилися ошні кріпаків; знали, що їх не вшейдуть, бо
пан не дасть одпущення. Отже рівень освіти в половині XVIII
ст. був низький. Щойно урбаріальний закон дав українським
дітям можливість вийти зі стану кріпака на волю а то шлихом
науки в школах. З того часу число шкіл на Закарпатській Ук-
раїні стало зростати.

Боротьба владик за незалежність від Ягру.

Починаючи від Бізантія, всі владики хотіли відстояти незалежність мукачівської єпархії від на-
хабних ягерських єпископів. Але церковна власть в Риму все
наказувала їм окоритися. Наслідник Бізантія Симеон Благовес-
кий (1738-1742) зазначив свою незалежність тим, що 16 груд-
ня 1738 р. прийняв рукоположення від Атаназія Шейтницького в
монастирі Василіян в Угрові в Галичині. Він уважав, що мука-
чівська єпархія повинна підлягати львівському митрополітові.

Мануїл Ольшавський (1743-1767), вибраний духовенством
дістав грамоту від цесаря на основі прохання Ягерського
єпископа, який ватаїв вибір перед цесарем. Але Ольшавський
не хотів признати власті Ягерського єпископа Барковці. Щойно
р.1747. Барковці Барковці покликав його перед каноників ка-
пітули і там змусив непокірного владика зложити клятву по-
кірності.

Але його наслідник Іван Брадач (1767-1772) підняв спра-
ву перед престолом Марії Терези, щоб назажди усунути за-
лежність української католицької церкви від Ягерських єпис-
копів. Народний рух за православ'ям поміг йому вийняти по-
ниження нашої церкви й духовенства. Марія Тереза за його ота-
рання в розширенню унії між Вєлохами й Українцями дєбильою в
папи Кліментія XIII. канонізації мукачівської єпархії с.т.
проголошення її незалежності.

Але Ягерський єпископ граф Вєстергазієв немовля папу, щоб
він підіслав Брадача до цесареної в відкиненню канонізації.
Вєса р.1768. видала указ про те, що єпископи мукачівські му-
оать підлягати Ягерському єпископові. Брадачеві приказала
особисто з'явитися в єпископа в Ягері для примирення. Іван
Брадач 15 вересня 1768 р. прибув до Ягру, але коли був запро-
щений графом Вєстергазієм на нічліг і обід, то на обід не
прийшов. Прийшов аж на обіді. Вєстергазієв домагався від нього
прилягти на покїрність - Брадач ухилився. До примирення між
ними не дійшло, і, не полагаючись справи, Брадач виїхав.

Прибувши до Шайов Петра, він скликав єпископників і зна-
йшов односторонність та підтримку всіх присутніх тій справі.

128 . Було вислано однодушно Андрея Бачинського, архідіякона Саболчського, до Відня – до цесаревої. Вона вислала листа до Кліментія XIV., прихильного Українцям. Папа Кліментій XIV. р.1771. видав булю, якою проголосив епархію мукачівську самостійною і незалежною від Ягерських єпископів. Церква була одиноким смолоскипом українського життя на Угорщині. Той смолокип почав гаснути в темниці, в яку закинула його власть Ягерського єпископа. За те була з р.1771 про незалежність української церкви від Угрю була здобутком першорядної ваги. Завдяки цій постанові вислизнула Закарпатська Україна з малярських рук і стала жити своїм життям. Як православна віра в XVII.ст. була для Українців на всіх землях ознакою української національності, так тепер стала незалежна від Угрів українська грекокатолицька церква забором окремішності українського народу на Закарпатті.

Скремішня церква українського народу стала твердинею українськості і окріпила ще через прилучення Галичини до Австрії під час першого поділу Польщі р.1772. Ця злука відіграла велику роль в національним відродженню Українців по обох боках Карпат.

Прилучення Галичини і Буковини.

Бунти гайдамаків і самоволя шляхти завели в Польщі безладдя. Росія воювала з Туреччиною і заволоділа Молдавією і Волощиною. Австрія налякалася сусідства Росії і готувалася до війни з нею. Але Фридрих II., пруський король, привів їх до згоди порадою поділити поміж собою Польщу. Австрія одержала частину Малопольщі без Кракова і галицьке князівство. Було це р.1772. Три роки пізніше р.1775 взяла Австрія від Туреччини північну частину Молдавії, що належала за часів галицьких князів до України і де споконвіку жили Українці. А край той звався Буковиною – від великих букових лісів.

Ці здобутки оправдувала Австрія проголошеною заявою, що угорські королі панували колись в Галичці і прибрали р. 1206. титул "rex Galicie et Lodomeriae" (король Галичини і Ладомірії). Той титул носили володарі Австрії, як дідичі Угорщини, аж до розвалу цієї держави р.1918.

Росія від часів Петра Великого не дбала про українські землі, а тільки перлася до Чорного моря і Царгороду. Тому згодилася, щоб католицька Австрія забрала українське князівство під свою німецьку руку.

Але українські Галичина й Буковина скріпили положення Закарпатських Українців в австрійській державі. Завдяки єпископові Андрієви Бачинському, діячеві великої міри, стала наша Закарпатська Україна центром цих українських земель під Австрією при кінці XVIII. і на початку XIX. століття.

П Я Т И Й П Е Р І О Д

БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ
(Від р.1772 до р.1918).

XX.

ДОБА АНДРІЯ БАЧИНЬСЬКОГО.Діяльність Андрія
Бачиноського.

Австрійський уряд, діставши в Галичині й Буковині по-верх три мільйони Українців став відразу на тім становищі, що Підкарпатські й Закарпатські Українці — це один і той самий нарід. Цей погляд ствердив великий Мукачівський єпископ Андрій Бачинський (1772—1809). Як сабольчський архідиякон був він висланий собором закарпатського духовенства до Відня до Марії Терези обороняти незалежності мукачівського єпископа. Виконуючи це доручення, він звернув на себе увагу цисареві. Тому, що він прислужився справі поширення унії своїм виданням "Sermo" з р.1774., надрукованим в Тернаві, — був він одним з достойних наслідників на єпископський престол по смерті Івана Брадача. Висвячений у Відні в присутності Марії Терези, наділений цисарським довір'ям, став він першим незалежним єпископом Закарпаття і був головним до-радником двора в справах, що торкалися Українців по обох боках Карпат.

Завдяки його радам реформи Марії Терези і Йосифа II. для піднесення українського народу все брали на увагу потреби того народу по обох боках Карпат як цілості.

Андрій Бачинський дбав про піднесення українського духовенства на полі освіти і зібрав довкола себе гурток досить освічених людей, які переводили в життя його задуми. Ріку 1778. він переніс столицю єпархії до Ужгороду і забрав

132 там досить велику бібліотеку (9.000 томів). Під його впливом Марія Тереза р. 1775. подарувала єпископству мукачівському нинішню резиденцію і катедральну церкву в Ужгороді а ужгородський замок - для духовної семінарії. Єпископ Бачинський переніс богословську школу з Мукачєва до Ужгороду і реформував її в духовну семінарію мукачівської дієцезії. Було її відчинено 3. грудня 1778. р. В ній училися клерики єпархії мукачівської (13 жуп) і єпархії великопарадинської, założеної р. 1776. В ній відбувалися виклади в тодішній книжній українській мові аж до р. 1809., коли було заведено виклади в латинській мові. Для вищої освіти єп. Бачинський вислав богословів до Тернави й до Відня, де за Марії Терезії повстала українська семінарія св. Варвари. В той спосіб підготував Бачинський ряд освічених і вчених людей, що відіграли визначну роль на сході Європи і в Австрії в центральних установах założених для Українців цісарем Йосифом II.

Стан України- ців 1772. р.

Українці, що прийшли під Австрію в Галичині й Буковині, не мали вищих веретов. Шляхта й міщанство відчувалося при українській вірі й національності. Та і вони були національно мало свідомі. Національне почуття було в них невелике, за те багато сильнішим було почуття релігійне. Релігія грекокатоліцька відрізняла Українців від Поляків в Галичині, від Мадярів - на Угорщині. А релігія православна завела вищі веретви Українців на Буковині до Румунів.

Здяки Закарпатським Українцям знав австрійський уряд, що український нарід є не тільки іншої віри, але й іншої національності, ніж Поляки, Мадяри та Москалі. Тому уряд усе старався своїми реформами піднести освіту й добробут українського народу.

Марія Тереза була вдячна Уграм за поміч коли вона повала за свій престіл. Тому вона виключила угорські землі з під власти австрійських центральних урядів та ще й по першій розборі Польщі прилучила до Угорщини із Спішських міст Закарпатської України, що були прилучені королем Жигмунтом до Польщі ще р. 1412.

Галичину й Буковину прилучено було до Австрії, і всі уряди цих земель підлягали власті осередніх державних урядів у Відні, а Закарпаття підлягало центральній владі Угорщини в Будапешті, яка про Українців зовсім не дбала.

Реформа шкільництва.

У прилучених українських землях Галичини за Польщі не було тоді ніяких шкіл крім кількох монашеских для шляхти. На підставі цісарського розпорядку з 4.

грудня 1774.р. заведено три роди народніх шкіл: парохіяльні, однокласові - по селах; трикласні, трикласові - по містечках; нормальні, чотирокласові - по містах; в цих міських школах вчили німецької мови.

Р.1776. утворено було галицьку шкільну комісію для шкільних справ. Видано було цісарську постанову, щоб українська людина мала свої народні школи і щоб грекокатолицька віра була рівноправна з іншими обрядами в школі. Але школи ширилися дуже поволі, бо пани польські, - дідичі, робили великі перешкоди. На селах застрашували вони селян, що всіх письменних віддаватимуть до війська. Пани боялися, щоб селянство завдяки освіті не піднеслося і не зрівнялося в своїх правах з ними.

Середніх шкіл в українській Галичині було 10; вони мали шість клас. Їх доповняли чотири лицей двора вищими класами. Викладовою мовою в середніх школах була мова німецька. Високих шкіл було дві, а саме дві духовні семінарії: у Львові й Перемишлі. Року 1774. Марія Тереза заснувала, крім того ще грекокатолицьку генеральну семінарію при церкві св.Варвари у Відні, звану *Barbareum*. Ця семінарія була найвищою школою для духовенства всіх грекокатоликів Австро-Угорщини. Галичина вислала 12 студентів, Василіани - 2, Мукачівська єпархія - 10, а Спіншський лікаріят (потім - Пряшівська єпархія) - 2. Отже, - щороку 26 молодих Українців слухали викладів найліпших професорів і стикалися з усякими націями у Відні. На цій школі іменовано було професорами тихих Закарпатських Українців: Самуїла Вулкана і Бачинського. В ній виховалися визначніші діячі доби 1848.р. Вони відзначалися широким світоглядом і були противниками денационалізації свого народу.

Знесення ордеру езуїтів та студійний фонд.

Взагалі школи провадили тоді монахи єзуїти і піяристи. Але р.1773.під натиском суспільности в цілій Європі зніо папа Кліментій XIV.чини (ордер) єзуїтів, з їх майна (7 з половиною мільйонів) утворено було студійний фонд за гроші якого творено нові народні і вищі школи. Єзуїти мали на Закарпатській Україні монастир-церкву, і лицей в Ужгороді. Перенесені Другетом з Гуменного р.1634. На місце Францішканців удержували вони латинську школу для шляхти. По знесенню ордеру Єзуїтів віддано їх маєток на Закарпатті Мукачівському єпископству. Андрій Бачинський переняв цей маєток в рук Е.Хорвата, комісара уряду, і міг перенести столицю і семінарію з Мукачева до Ужгороду. В руки Українців дістався лицей, що р.1784.був переіменованій на гімназію.

134 Року 1774., за Йосифа II. впроваджено в ній яко мову викладачу німецьку мову, а по смерті Бачинського привернено знову латинську, яка і була там аж до р.1849. В українській мові викладали там лише Закон Божий (релігію).

Реформа податків і панщини.

Досі панська земля не була обложена жадними податками. Платили їх тільки піддані. Щойно Марія Тереза наказала списати всі землі, уложити катастер всіх земель і завела податкову систему, яку переведено в життя щойно за Йосифа II. Щоби сільському населенню облегшити тягарі, вона утворила комісію для визначення правних підданих двамини. А р.1775. видала вона робітничий патент, яким обнизала селянам роботи панщиняни о половину. В той спосіб вона облегшила селянству долю і дала змогу підноситися зі стану темпій злиднів.

Йосиф II. та церковні реформи.

По смерті Марії Терези вступив на престол цісар Йосиф II. (1780-1790). Він постановив собі за мету з різнорідних країв габсбурських утворити одну суцільну державу з одним законом, з однією мовою, де би всі були освічені. Рівні і користувалися усім добром. Він поділив державу на 13 округів (провінцій) і завів всюди німецьку мову в урядованні. Він зніс тортурі, себто слідство за вживанням мук, і кару смерті. Він не признавав окремішности Угорщини - тому міг краще об'єднати Українців з обох боків Карпат одними установами для всіх Українців. Щоби пізнати край, він їздив сам і сам приглядався всьому. Він розмовляв не лишень з панамі, але і з простими людьми, щоби пізнати їх потреби на селі де нерівно ночував по дорозі.

Йосиф II. видав толеранційний патент, яким признав волю віри протестантам та православним і дозволив доступ до урядів. Жидам він наказав дати прізвиська. Він позносив багато монастирів, залишив лише ті, де монахи виховували молодь, або доглядали хворих. Він обмежив число свят. Манастирські будинки він перемінив на школи, або на казарні. З манастирського майна утворив релігійний фонд, з якого будувалися церкви й платилося священникам. Щоби духовенство почасти увільнити від поміщиків, уряд з розпорядком з року 1784. наказав, що поміщик може вибрати тільки з трьох кандидатів предложених йому єпископською консисторією. Щоби священники були доброю підпорою держави, Йосиф II. утворив генеральні духовні семінарії при університетах на місце дієцезійних. На місце Барбарсум він утворив р.1784. генеральну семінарію

Суспільні реформи.

Цісар Йосиф II. піддержував прямиловість і торгівлю, але підставою держави уважав хліборобство. Тому то й дбав дуже про селян, які до того часу були підданими панів і мусіли відробляти панщину декільки днів у тижні на панських ланах безплатно. Селянин не міг без дозволу пана покинути села, не міг женитися, не міг посилати дітей до школи. Зараз же р.1791. зніс Йосиф II. підданство селян і обмежив панщину так, що лише три дні в тиждень мали селяни працювати для пана, а решту – для себе. В суді він поставив закон, що всі горожани держали є рівні перед правом. Дітей селян не сміли пани змушувати до роботи на своїх дібрах. Вони мали волю вчитися ремесла і ходити до школи. Селянин міг викупитися з підданства від пана. У корснівських маєтках замінено селянам цілу панщину на оплату грошеву (чинш).

На основі розпорядку з 10.мая 1787 р. позволено селянам купувати на власність землю. Р.1786. наказав Йосиф II. перевести катастер. Сотні офіцерів і інженерів з писарями взялися за ту велику працю. Комісії катастральні мали розділити селянську (рустикальну) землю від землі поміщиків (домініальної) і записати списи в окремих книгах, щоб дати основу до розділення податків. На основі нового катастру розписано р.1789. нові податки, якими обложено так землі селян, як і землі поміщиків. Але цей катастер вийшов на некористь селян, бо всі ліси й множество полонин були записані за поміщиками, які стояли близько комісії. На основі цього катастру селяни втратили право користуватися лісами, а в часті полонинами. Кріпаки були зобов'язані погодитися зі своїми панами, а при тім пропало „сабадоштво“ (libertin) і сільське кентство. Сабадосні і Кенезі опинилися знову кріпаками.

Університет для Українців.

Щоби в Галичині з'явилися Українців виходили освічені люди, потрібні державі на спільські становища, Йосиф II. заснував університет у Львові, відчинений 16 листопада 1784 р. Зпочатку виклади були в німецькій мові, а на теологічному відділі – в латинській. На прохання львівського єпископа Петра Віанського заведено було виклади на богословським і філософічним відділах в українській мові. Їх розпочали 9. березня 1787 р. Між українськими професорами викладали два речені Закарпатської України: Іван Заманчик, проф. математики і фізики, та Петро Лодій, проф. філософії на тім же львів-

136 ським університеті. Вони вийшли з кружка учених нашого єпископа Андрія Бачинського.

Освіта на Закарпатській Україні.

На великонаціональну свідомість окладалися школи на Закарпатті, яких було більше, як у Галичині. Візитація переведена р.1792. Сабовим виказала на Закарпатській Україні 300 шкіл. Учителі були, як на той час, самі високо освічені люди. Це було тому, що по смерті Йосифа II. тільки гербові пани могли бути урядниками, — а всі освічені за Йосифа II., що не походили зі шляхти, не мали на це права і тому йшли на учителів в народних школах. Ті учителі знали крім української і малярської мови ще й німецьку та латинську, мали 6-8 клас середньої школи. Тому українське шкільництво на Закарпатській Україні за єпископа Бачинського стояло в усіх українських землях найвище. Недурно появилася серед наших Закарпатських Українців багато світлих людей, як Лодій, Балудянський, Орлай, Гуца, Венелін, брати Кукольніки що стали славними в Росії як учителі, славісти, літерати. До того ж часу належить також і великий історик Закарпатської України Йосифік Базилевич (1742-1805). Він був ігуменом мукачівського монастиря від р.1782 аж до смерті. Написав твір: *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriatovits*, виданий в шести томах в Кошицях (1779-1805). Автор виходить поза рамці заголовка і говорить про нашу землю, як частину України, — за Карпатами. Той твір навчив Українців „пізнавати самого себе“. Крім історичних творів писав він і теологічні, але його значення полягає в його історії, бо він пробудив національну свідомість і був батьком цілої громади вчених Українців, передовсім історії Лучкая в 1830 роках.

Австрійське протегування малярськості за український рахунок.

Зараз по смерті Йосифа II. замінив цісар Леопольд назву Угорщини на національну назву „Magyar“ законом з р.1791. На другий рік впроваджено малярську мову, як предмет науки до шкіл, введено її також і до управи. Року 1805. допущено її до установ сойму, внесків і муніципійних судів. Року 1808. утворено малярську військову академію з фондів короля. В цім році утворено також і малярський муніципій. Австрія зо страху перед перевагою слав'ян у державі старалася приєднати собі Маляр підпираючи малярську культуру, яка тоді почала народжуватися.

Зате супроти Українців навів з центральних урядів зимний вітер. На університеті у Львові не подобалися німецьким

професорам українські виклади. Вони не допускали Українців до ніяких почесних академічних. До того ще українські професори не знаходили жадної підтримки з боку молодіжні, бо виклади вели вони в тодішній книжній мові, яка молоді була зтяжкою. Уряд став дивитися на них косо, а коли Краків з Польським університетом прийшов до Австрії то р.1805 львівський університет скасовано. У Львові залишили тільки лицей. Українські виклади залишилися ще на богословським відділі лицю, а р.1808 скасовано їх зовсім і заступлено їх викладами в латинській мові. Так само в духовній семінарії в Ужгороді замінено українські виклади на латинські р.1809.

В середніх школах викладовою мовою була німецька, та на Угорщині впроваджено як предмет науки мадярську а в Галичині р.1815 - польську. В народних школах учили слав'янської азбуки й письма. Але дідичі ставили великі перешкоди в заснуванні тих шкіл. А р.1812 заходами шляхти скасовано в Галичині шкільний примус, щоб селянські діти були темні. В Галичині і на Буковині віддані всі народні школи під нагляд польських консісторій, які польонізували їх аж до р. 1845. Року 1845 вони перейшли під управу українських консісторій в Галичині, а на Буковині - аж р.1850. Але при організації народних шкіл митрополит Михайло Левицький вніс прохання, щоб у школах введено було українську мову як викладову. Та президія організаційної комісії відповіла, що українська мова - то діалект московської і що треба вчити по польськи. Щойно р.1818 на прохання єп.Левицького позволено вчити українських дітей релігії по українськи, а громадам закладати українські школи своїм коштом.

На Закарпатській Україні однак залишилися сільські шкільки, в яких вчили по українськи читати, писати й рахувати. Всі ці шкільки були конфесійні, удержувані конфесійною громадою.

Інтелігенція чужим - не собі.

Ціла громада учених, що вийшла з кола Андрея Бачинського, не дійшла до свого народу. В школах вже вчили тоді латинською мовою і вщиплювали аристократичні погляди. Ними переймалася оуспільність на Закарпатті. Не дурно всі вчені тої доби не повернулися до народу і народної мови, а пішли на службу чужим богам. Професор Льводій перейшов до Росії як професор університету. Вадудянський був першим ректором Петербурзького університету, Др.Іван Орлай директором Ніженського лицю, брати Куколєвички - російськими письменниками. А Др.медицини Юрій Гуца (1802-1839) відомий учений славіст перезвав себе Венедином і дав почин болгарській літературі. Для нашого народу з Закарпатської

України вони не дали нічого, покинули свій край і нарід, не вміли поставити національних домагань на народному ґрунті, й не створили з народної мови своєї літератури, як їх сучасники Мадяри. Захопила їх душі велика Росія, а рідний нарід залишився без світочів у темноті. Вони могли бути між нами найперші, а пішли до Росії на другорядних діячів і пропали там, загубивши талан ового народу. Його скарби ждуть і до нині на творців народної літератури, яку вони могли вже тоді створити й захистити свій нарід перед повинню Мадярів у XIX.ст.

Друкарня в Будині і реформа письма.

Закарпатські Українці друкували ової твори в друкарні у Відні, що була заряджена для Сербів Курцбеком. Але по нім р.1795 переняв привілей на цю друкарню Стефан Новакович і переніс її в Будин. Він передав її пізніше пештенському університетові, і там друкувалася книжки для православних і уніятів. Там друкувався за еп. Андрея Бачинського, Катехізм Івана Кутки і біблія в 5-ох томах під наглядом цензора Григорія Тарковича. На предложення директора друкарні Мат.Марковича намісницька рада арх. Йосифа звернулася до еп.Бачинського з проханням перевести реформу письма кирилиці на городянську, уживану в Росії. Андрій Бачинський подав таблиці обох азбук, вилишив їм літер(з, у, ѿ, ѣ, ѿ, ѿ) і додав букву г (гама), замість якої пишуть в Україні русское „г“. То було р.1807.

Поділ мукачів- ської єпархії.

Ще Йосиф II. заснував р.1787 кошицький вікаріят, бо Бачинський звернув увагу на трудність в адміністрації овоєї розсяглої єпархії. Як вік.Михайло Брадач прибув р.1790 до Кошиць, то Францішкани не хотіли уступити йому резиденції. Щойно Леопольд II. признав йому р.1792 церкву і монастир Міноритів в Пряшні. Але там перебувало військо, і аж р.1807 віддано монастир Брадачеві. Але Михайло Брадач став по смерті Михайла Бачинського вікарієм мукачівської єпархії (1809-1814). Після Брадача наступив Григорій Таркович, відомий цензор в Будині, іменований єпископом пряшнєвським р.1815 - за пали Пія VII. Тоді виділено з мукачівської єпархії з 742, а 149 парохій з Жун Абауй Тарка, Боршодь, Гемер, Шарпш, Спіш і частину Земпліна і створено окрему єпархію, з осідком єпископа в Пряшні.

УКРАЇНЦІ ПІД ЧАС ВЕСНИ НАРОДІВ.

Політика Австрії
зупроти Малярів.

На віденському конгресі Австрія закруглила свої посполісті землями різних народів. Цісар Франц хотів оминати всен, тому заключив з Прусами і Росією т.зв. святий союз. Тим союзом кермував австрійський міністер Клим Метерніх. Тимчасом окрізь в Європі серед народів виявляється стремління щоби всі краї, заняті одним народом, злучити в одну державу. Кожний нарід хоче мати участь в управлінні державою, себ то конституційну карту. Цей рух був небезпечним для Австрії, до складу якої входили різні народи. Тому Метерніх старався здавити всілякі національні революції, навіть поза границями Австрії, щоби в Австрії не впбухла також національна революція. Це тому, що всі окрайні землі, замешкані Слав'янами або Романами, грозили відділенням від Австрії. Австрія цілою силою підпірає розвій Малярів, щоби з них утворити надік, пануючу в Угорщині. Але міста на Угорщині ще почувалися німецькими. Духовенство і аристократія держалися латинської мови. Аристократія сбромилася малярської мови і була згерманізована. Нижча шляхта на німецьких, румунських, словацьких і українських землях в Угорщині знала латинську й німецьку мову і не уважала малярської мови за свою рідну. Нею говорив лише простий малярський нарід в самій Малярщині етнографічній. Коли воі краї Австрії були під абсолютним правлінням Відня, то Малярам дозволено було скликати сойм у Будапешті р.1825. Уряд почав видавати часопис "Magyar Kurir" і накидувало його, бо ніхто не хотів читати. Року 1827. засновано малярську академію наук коштом 10.000 г.мон.ксив. Заведено малярську мову до військового інституту в Відні, всі полки Угорщини візвано до полагаджування листування в малярській мові. Року 1830. стали видавати циркулярі та рішення в малярській мові. В королівській курії заведено малярську мову. Урядованні в судівництві рівно ж заведено в малярській мові. Законом 1836 р. наказано священикам видавати метрики в малярській мові. Того ж року основано малярський краєвий театр з капіталом 450.000 фл. і гоноровано малярський музей 625.000 фл. з краєвих фондів. Від року 1840. переведені були ухвали сойку на малярську мову. В усіх урядах муніципальних, адміністраційних і духовних установлено малярську мову яко внутрішню для порозуміння урядників між собою. Законом 1844 р. уведено до шкіл малярську мову, як викладову, а в словацьких землях — як предмет. Король веде кореспонденцію зі соймом і видає закони по ма-

дярськи. А в р. 1848. встановлено, що можуть бути вибрані посланці з цілої Угорщини лише ті, що знають мадярську мову. Бзі ці закони ухвалював мадярський сойм, а австрійський цісар Франц, а потім — Фердинанд їх потверджували. Австрія творила навидку комток цілої держави і всіх народів Угорщини мадярську націю, щоб на ній разом з Німцями опертися.

Шесте повстання Українців.

Мадярський сойм дбав лише про те, щоб Мадяри в піднебесні над інші національності, але не ухвалював ніяких реформ для облегчення селянської долі. Селяни мусіли не тільки працювати на панів, а ще й сплачувати той сойм, що ухвалював кайдани на всі народи. Аж вибухло в Польщі повстання за прикладом липневої революції у Франції, а російське військо, яке прийшло усмирити повстання, занесло холеру. Уряд наказав панам перевозити по селах охоронні заходи проти холери. Селяни Земплінщини, Українці, підозрівали панів, що вони хочуть вигубити всіх селян. Так у селах вибухло повстання 1831 р. проти панів. Селяни займали двори й замки і в'язали своїх панів, розграблюючи їх маєток. Власти здушили цей рух селянства збройною силою, так як здушували всі повстання в обороні волі громадян у Німеччині й Італії.

Відродження слов'ян- ських народів.

Проти волі реакції Метерніха в Австрії розпочиналося відродження всіх Слов'ян. У всіх народів починалося воно відродженням літератури на основі народньої словесности і мови. Так у Сербів почав боротьбу проти церковщини в обороні народньої мови Сградонич і Караджич, який р. 1814. видав сербську граматику, збірники сербських народніх пісень (1823-33), народніх казок (1853) і приповідок. В Хорватії Людевит Гай, журналіст, почав ширити думку про необхідність сполучення всіх югослав'янських народів в одну Іллірійську державу. У Словінців явилася грамика славіста В. Копітара р. 1808. Услід за поетом Водніком явився народній поет Прешерн, які писали народньою мовою. У Словаків першим словом народньою мовою заговорив Берноляк (з кінцем XVIII. ст.) і Стур (XIX. ст.). За ними поет Голцій, Шафрлік (1825-27) видав два томи, а Коллар другі два томи (1834-35) словенських народніх пісень. ("Sborník slovenských národních písní")

Відродження Слов'ян йшло швидким кроком. Найважливішим для Українців було пробудження чеського народу. Року 1818 засновано чеський народній музей. З виданням геніальної здушеної В. Ганкою в народнім стилі поеми королеводворської

рукописи починається відродження чеської літератури на основі народньої мови. На чолі стоїть Дубровський основоположник слов'янської фільології (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris* 1822) і Шафарик (слав'янські старинності - 1837; історія слов'янської мови і літератури - 1826р.; слав'янська етнографія -1842 р.). Побіч них виступають поети Іван Коллар, автор "Slavy doeru" (1824) і Юнгман, автор "Словаря чеської мови" і перекладчик чужих класиків, та Челяковський (*Ohlas pisni ruskych a ceskych*) і великий громадянин-Історик, Палацький (Історія Чех,1838-67). Ці чеські і словацькі письменники мали великий вплив на відродження всіх Слов'ян, а передовсім - Українців в Галичині.

Огнище відродження Українців у Відні.

По смерті Бачинського, а ще більше - по віденському конгресі, почала Авотрія віддавати Українцям з під власної опіки в опіку давніх опікунів: Поляків і Мадярів. Загроженої Українці починають думати самі про себе, про власну організацію. Спільним огнищем, де сходилися Українці з обох боків Карпат, був Відень. Там р.1808. відкрито знову *Barbareum* для греко-кат. студентів теології при церкві св. Варвари. Парох тої церкви, о.Іван Ольшавський перепер р.1812 у віденській консисторії, що це є церква для Українців і там був все парохом Українець. З числа тих парохів не один був єпископом як от Снігурський, Пелеш, не один заслужився культурною працею, як Іван Фогарошій, автор "Українсько-угорської граматики" 1833 р. та інші. Духовенство виховане у Відні, могло слухати визначних славистів, як Копітар, Дубровський та інші. Там училося воно читати, як українського обряду, так і хорального співу, який у цій церкві плекали з огляду на чужинців і визначних особистостей в цісарській родині, що відвідували цю церкву. Там Українці мали нагоду познайомитися з впливовими колами центрального уряду і могли отати в обороні української справи проти Поляків чи Мадярів. Однак українські студенти на університетах не вчилися на українськи.

Привернення української мови в семінарії.

Перемиський єпископ Іван Снігурський побачив що теологи віденського і львівського університетів не знають української мови і тому впросив у уряду зарядження, щоби студенти його єпархії кінчали четвертий рік семінарії в Перемислі, де плекано науку української мови і хоральний спів. В Перемислі заснував він дяківську школу для наук церковного опіву. З неї виходили потім дякоучителі у парох-

хіяльних школах по селах. Окрім цього р.1823.Снігурський заснував другу українську по Ставропігійській друкарню у перемишлі 1829 р. Таксамо наслідник Бачиногого єпископа Олекса Почі (1817-31) завів викладу українською мовою в семінарії на Закарпатській Україні. Як стояла справа з наукою в українській мові перед тим, — видно із послання єпископа Бачиногого з р.1798, де він пише, що сини багатіох родичів, як приходять із латинських шкіл „в своїй українській науці так дуже занедбані, що ані читати, ані саме це імя своє написати не знають“.

Михайло Лучкай.

Вихованцем віденського середовища був ученик Добровського, гордий на свій нарід, перший віщун відродження Українців, Михайло Матяцьків Лучкай, від р.1829 прищвортний священник арх.Карла з Люкки, що захоплений красою українського обряду, завів гр.-кат. церкву в Люці в Італії (в своїй домівці). Лучкай був від р.1817. бібліотечкарем еп.Повіля в Ужгороді. Написав „Історію Закарпатської України (*Historia Carpathoruthenorum*) у 5 томах, яка є в рукописі в єпарх.бібліотеці, і р.1830.видав „Gramatica Slavoruthena " у Будині. В тій граматиці говорить він у вступі, що то є грамика мови, яку уживають крім Малої Руси (України) і Польщі (Холмищині) головно в Галичині, на Буковині, а відси за середнім хребтом Карпат, то є в горішній Угорщині аж до Спішу". Стже він цілком ясно зазначив цілу територію, заселену Українцями, і стояв на становищі окремішности української мови від моосковської або великоруської. Цю його граматику студіював Маркіян Шамакевич, що перший почав писати народньою мовою в Галичині.

Маркіян Шамакевич і руська трійця.

Серед вихованців духовної семінарії у Львові утворився р.1832.кружок під проводом Маркіяна Шамакевича, щоб пробудити Українців до народнього відродження. Найважливішими членами кружка були Маркіян Шамакевич — поет, Яків Голловацький — етнограф і славіст та Іван Вагилевич історик і публіцист. Вони утворили т.зв. „Руську трійцю“. Постановили всюди говорити між собою по-українськи, виголошувати проповіді в церкві українською мовою та писати по українськи. Підчас ферій училися української мови від селян і записували народні пісні. Хотіли видати збірку пісень „Зоря“, але львівський цензор Венедикт Левницький не дозволив її друкувати, бо була писана народньою мовою і фонетичним правописом, подібним до правопису граматики Лучкай. Щойно р.1837. з'явився той збірник на Угорщині в Будині під заголовком

"Русалка Дністрова". Це була перша книжка, написана в Галичині народньою мовою, і від неї зачиналося відродження Українців, що були під Австро-Угорщиною. З того часу серед Українців росла національна свідомість і вона виявилася гідно великого народу підчас "весни народів" в австрійській державі р.1848.

Кирилометодіївське братство.

В Києві повстало р.1845. тайне українське товариство, що називалося "Братство св. Кирила і Методія". Проводирями була українська: Тарас Шевченко, поет і маляр, автор безсмертного "Кобзаря" виданого р.1840., Пантелеймон Куліш, історик. Це товариство стреміло до того, щоби ні в Росії, ні по інших сторонах не було кріпацтва, ані жадного поневолення одного народу іншим; щоби всі були рівні; щоби всюди була свобода слова і совісті; щоби народ мав високу освіту і управляв собою сам. Щоби кожний слов'янський народ творив зі себе окрему республіку, а всі разом творили одну державу, якою управляв би спільний слов'янський собор, вибраний усіма слов'янськими народами. Отже це товариство хотіло, щоби Русь-Україна була свободною державою у спілці з іншими свободними державами: Польщею, Чехією, Московщиною, Болгарією і Сербією.

Коли московський уряд довідався про це товариство, то р.1847. заарештував усіх братчиків і порозсилав їх по тюрмах і далеких землях. Дуже скоро покарав Костомарова і Куліша, а найостріше - Шевченка. Його заслано в салдати на ціле життя до Азії і заборонено писати і малювати.

Березнева революція в Австрії р.1848.

У Франції вибухла нова революція в лютім 1848 р. Короля Людовика Филипа вигнали за межі держави і проголосили Францію республікою. Події викликали рух серед народів Австрії. Народи Австрії здавлені за міністрування Метерніха, розвинулися під впливом науки і просвіти. Вони хотіли волі, яку мали інші народи в Європі. У Відні очинилися вуличні розрухи в березні 1848 р. Наляканий цісар Фердинанд і усунув міністра Метерніха, дав свободу пресі і заповів конституцію. Цю конституцію дістали найскорше Мадяри. На внесення Конвута сойм ухвалив петицію до цісаря, яку повезла депутація до Відня. Цісар згодився на окреме міністерство для Угорщини, яка отавала майже окремою державою зв'язаною з Австрією тільки особою монарха. Австрія дістала конституцію щойно в квітні 1848 р.

Невдоволення на- родів в Угорщині.

З нової централістичної мадярської держа-
ви були незадоволені всі немадярські народи, бо Мадяри хо-
тіли всім накинути свою мову і владу Будапешту. Хорвати під
проводом бана Елачіча зібрали військо, відповним послуку
новому міністерству і хотіли творити зі Славонією і Далма-
цією одну цілість, — Серби під Радичем хотіли творити свій
край Всеводинні зі столицею в Карловцях. Словаки організу-
валися під проводом Гурбана і Штура і збирали військо; Укра-
їнці домогалися признання своєї національності. Навіть Ру-
муни зложили протест проти прилучення Сємигороду і ждали в
Бляєндорфі признання румунської нації, а Німці в Колошварі
(Клюжі) стояли за приналежність до Австрії.

Домагання наро- дів до Австрії.

З конституції в Австрії були всі народи та-
кож невдоволені, бо всі хотіли дістати якнайбільше прав за
прикладом Мадяр. Австрійські Німці хотіли німецьку провінцію
відірвати від Австрії і прилучити до німецького союзу, який
скликав німецький парламент у Франкфурті. Італійці з Медіо-
ляну і Венеції підняли ворохобню проти Австрії, щоб прилу-
читися до Сардинського короля Альберта. Чехи домогалися злу-
ки Чехії, Морави і Шлеська під корону св. Вацлава, зрівнання
з Німцями, свобод горожанських та скликання сойму. Поляки
вислали петиції до трону з вимогою волі для польської на-
ціональності і окремої адміністрації в Галичині. А в дійс-
ності стреміли вони до повернення незалежної Польщі в іс-
торичних границях 1772 р. За Українців в тій петиції Поляки
ані не згадали так, ніби їх і не було. Коли Українці обури-
лися цим, то Поляки видали відозву до українського народу,
в якій писали, що Українці не повинні мати інших потреб від
них, бо Українці є тільки великим племенем Поляків та
повинні з ним держати. У відповідь на цю відозву писали
Українці і свою петицію до цісаря, в якій домогалися приз-
нання української мови в школах і урядах. Незадовго потім —
2 травня 1843 р. заснували Українці політичну організацію,
яку назвали "Головна Руська Рада", видали до народу відозву,
в якій писали, що вони не є племенем Поляків, але окремим
народом — Українцями, яких живе під Австрією і Росією 15
мільйонів. "Руська Рада" почала видавати перший український
часопис "Зоря Галицька". На установчих зборах "Руської Ради"
виступав як представник угорських Українців Адольф Добрян-
ський, який втік до Галичини перед переслідуваним Мадяр.

Франкфуртський парламент хотів об'єднати не тільки німецький нарід, але й усі землі німецького зв'язку, головню — землі чеської корони, в Німеччиною. Мадяри предло-жили Австрії поміч для здавлення Італії, а за те Австрія щоби дозволила розброїти немадярські національності, які не визнавали верховлади Мадярів. Ця великонімецька експанзія і мадярський шовінізм були причиною окликання слов'янського з'їзду в Празі р.1848. Будитель чеського народу, Франц Палацький, Фр.Ладислав Челаковський, Павло Йосиф Шафарик, Карпо Зап, а найбільше великий поет публіцист Карло Галлічек-Боронський були великими приятелями відродження Українців. Вони запросили їх на що раду всіх Слов'ян. Народна Руська Рада виолала трьох делегатів: містоголову Борискевича Івана, Др-а Гр.Ганілевича і академіка Ол.Заклинського. Руський Собор виолал собі делегатів з кн. Сапігою на чолі, щоби Українці не продали „Польщі в давних границях“. Зібрали-ся окрім Чехів, представники всіх слов'янських народів.

Від України був делегатом Голицький, під Великоросів Михайло Бакунін. З'їзд відкрито 2.червня 1848.р.а вітав з'їзд президент Фр.Палацький. Поляки творили з Українцями одну секцію і під натиском Палацького та Бакуніна мусіли згоди-тися на права Українців. З'їзд видав маніфест до європейсь-ких народів, визнаючи мадярське правительство направити кривди проти Сербів, Хорватів, Словаків і Українців. З'їзд склав адресу до престолу, де подано і домагання Українців: українська мова має бути урядовою побіч польської, має бу-ти заведена в вищих і нижчих школах, має право горожанства в нарадах сойму, який має рішати справу поділу Галичини на українську і польську частини. На вносек Борискевича уло-жено спільну петицію Словаків і Закарпатських Українців, де вимагалося рівних з Мадярами прав для Словаків і Українців, окремих соймів, вищих і вищих шкіл в українськом згл.сло-вацьком мовою, звільнення з в'язниці Словаків і Українців, що боронили народних прав; свободу творення національних товариств для Українців і Словаків, яку мають Мадяри.

Окрема комісія владила начерк федерації. З'їзд завзяв в маніфесті: „Осуджуємо войку політику, що трактує землі і народи як товар, що своєвільно їх забирає, міниє і ділить без огляду на плем'я, мову, обичаї і звичаї народів, без уваги на їх природний зв'язок і управлену самостійність“.

З'їзд перервала буря революції 12 червня 1848 р. Гр. Віндінґред збомбардував Прагу і дав приказ гоотям виїхати з Праги. Випезено деяких Поляків, що зробили змову з Мадярами підняти бунт проти Австрії. Але такий з'їзд поглибив приятні відносини меж Чехами й Українцями та скріпив національну свідомість серед Українців.

Собор укра- їнських учених.

Коли делегація „Головної Руської Ради" на з'їзді у Празі здала звідомлення з того, що бачила і чула в Чехів і Слов'ян, то серед Українців зродилася думка скликати собр українських учених. Завданням його мало бути піднесення української мови. „Взиваю і заклинаю Вас на Бога" — говорив посол Ганилевич до земляків, що говорили неукраїнською мовою, „покиньте для нашої народності ягубну, а для нашого добра шкідливу привичку. Нехай не озветься в наших хатах інша мова, ніж українська, нехай Ваші діти з матернім молоком всисають любов нашої національності і нашої — межі слов'янськими найгарнішої мови"....

Собор українських учених, яких було на соборі 89, відбувся в днях 19—26 жовтня 1848 р. у Львові під проводом Борискевича, члена делегації до Праги. Професор української мови на університеті Яків Головацький викладав про слов'янські мови, а передовсім — про українську мову та її наріччя. Всі згодилися на цьому, що українська мова є окремою від польської і великоруської та від старослов'янської мови; прийняли етимологічний правопис Українця Мих. Макоимовича, ужитий в „Малоросійських піснях", який був у школах і урядах до р. 1892. Собор ухвалив заснувати на взір Чехів „Руську Матицю", яка має видавати книжки для просвіти народу в рідній мові. Ухвалено вибрати з поміж себе вчених людей, щоби писали книжки для потреб народу, і вислати депутацію до Оломовця до міністерства освіти з домаганнями Українців. На першому обіді піднесено „многая літа" на честь Шафарика, Палацького, Гавлічка і Запа за їх заслуги для Українців.

Дня 3 грудня 1848 р. здавала звідомлення на головнім засіданню „Народної Руської Ради" депутація з Оломовця, що 6 листопада 1848 р. предложила уряду домагання українського народу. Ці домагання були: поділ Галичини на дві губернії після народности, заведення української мови до уряду і шкіл в українській губернії, утворення української гвардії, усунення урядників, неприхильних Українцям, установлення комісії для розсліду спорів за ґрунти й ліси межі панами та громадами на українській землі.

Перший парламент в Австрії і знесен- ня панщини.

Тимчасом у Відні зібрався р. 1848. перший парламент усіх народів, щоби висказати свої бажання і обдумати нову конотитуцію. Квітневу конституцію зніс цісар, а цей парламент зніс панщину 7 вересня 1848 р. на висення посла Кудлиха. В Галиччині зніс її цісар особливим розпорядком

ще 15 мая 1848 р. З цієї ухвали найбільше користувалися Українці, які не мали вищих верств, крім духовенства. Тому ця подія оспівав народ в багатьох піснях про знесення панщини. В нарадах парламенту виявилась суперечність Німців-централіотів і Слов'ян-федералістів. Посли галицьких Українців, а було їх 39 на 383, особливо еп. Яхимович промовляли за поділ Галичини і за утворенням окремого українського краю з українським соймом. Цей край творилиби українська Галичина, Буковина і Закарпатська Україна. Це бажання підпирав і славний проводир Чехів Рігер. Він казав, що як Українці в Австрії будуть мати волю в особнім краю, то тоді підпоможуть Українцям в Росії визволитись з неволі. Тоді Українці відірвуться від Росії. Польські послы, особливо Земаяковський заявили, що Українці то не окремий нарід, а тільки відміна Поляків. «Як казав той відотупник — Українець з роду, а Поляк по народности», Полякам удалося не допустити до поділу Галичини на дві частини: польську і русько-українську. Та в жовтні вибухли заворушення у Відні. Цісар і двір втікли до Оломовця, парламент перенесено до Кромержіжа. Цісар Фердинанд зрікоя свого престола для свого братанича, — Франца Йосифа І. дня 2. грудня 1848 р.

Повстання Мадяр.

Причиною заворушень було те, що Гаи Елачіч перейшов границю Угорщини і підняв війну проти Мадяр. Проголошено було розв'язання сойму та воєнний стан над краєм. На Відень ішов Віндшгрец з Праги і Елачіч з півдня. Німці боялися отратити здобуті свободи і підняли заворушення, в яких убито міністра війни Латура. Мадяри проголосили війну проти Австрії під проводом Льдовика Кошута, змадяризованого Словака. До них прилучилися емігранти Поляки. — Революція прибрала характер шляхоцько-міщанський, ворожий Слов'янам. Віндшгрец зайняв столицю, угорський сойм втік до Дебрецини. Одначе Угри під проводом Гергеія виперли Австрійців до Буди. У відповідь на нову конституцію 4. марта 1849 р. для Угорщини без Семигороду, Воводини і Хорватії сойм оголосив позбавлення Габсбургів престола на внесок Кошута дня 14. квітня (апріля) 1848 р. в Дебрецині. Вислід революції залежав від того, яке становище до революції займуть Українці.

На високій полонійні вітрець повівав,
Сидить цісар за столиком, гадочку гадає.
Пише листок підписує темненької ночі,
Ти моокалю славний царю будь ми на помічі!

Становище Українців.

Року 1848. Українцям судилося рішати вигляд середньої Європи. Вони мали дві дороги: або схилитися на сторону Австрії, або самим пристати до революції. Якби вони були пристали разом з Уграми і Поляками до революції, то вибухло би польське повстання в Росії, де ждали знаку з Галичини. Тоді цар Микола I. не міг би помогти Австрії здавити Угрів. Очі російської політики були звернені на Галичину. «Колп б Галичина пробувала відірватися», — сказав цар, — «то я, не зважаючи на ніякий крик, піду походом і заберу той край». Але Галичина не відірвалася завдяки становищу Українців, які станули по стороні Австрії, бо ненавиділи Польщу більше, як центральний віденський уряд. Австрійський уряд кинув усе військо до Італії та на Угорщину, а Українцям віддав оборону Галичини. При його допомозі zorganizували вони при кінці 1848 р. селянську оборону галицько-угорського пограниччя, міщанську гвардію в деяких містах і шість відділів т.зв. руських стрільців у Львові, Бережанах, Самборі, Коломиї, Станіславові і Стрию під українським гербом золотого льва на синім полі на стягах. Поляки не могли підіймати повстання.

Відозви Закарпатських Українців і Словаків.

Закарпатські Українці піднесли ще р. 1848., думку про відділення від Угорщини та прилучення до Галичини. Мадяри, проголосивши повстання, вели між Українцями агітацію за прилученням до повстання під проводом агента, угорського Українця, Осипа Яковича. Кого не заохотили прохання і погрози, — того брали до війська проти його волі, по кількадесять селян з села, священників а навіть — жінок. Українці втікали в Карпати і до Галичини. Хто не утік, того Мадяри примусово брали в корпус «добровольців» Гурбана, а Словаків — в корпус Гр. Шанмая. Руська Головна Рада Галичини видала відозву до Закарпатських Українців дня 7. грудня 1848 р., а словацька Народна Рада видала тільки відозву до Українців, в якій кликала не приставати до Мадяр. «Браття Русини! Міністерство мадярське постановило все це Вам зробити, що і нам: закладити життя народне, мову, обичаї, пам'ятки, пісні народні, словом — наш і Ваш нарід!... Злучіться з нами, і покажіть світу, що є ще в Татрах руський люд, руського серця, руська гаряча кров, руська любов ко вибраному народу руському. Покажіть, браття, перед світом Слав'янським, же маєте кров готову вилляти за свою віру свій язик за свою народність, за рідність, за славу, свободу і частя Русинів. До зброї тому, браття Русини, до зброї, до зброї! Тепер або нігди воювати,

тепер оя оовободити, бо тепер опочи, день спавання своого на віки утратити! На гробах Ваших буде співати жіюкі звитяз-ства (побіди) надутій Мадяр; буде реготати смїхом пекельним на обезчещених гробах підлого потомства звитязених і гордих Русинів найгрозніший неприятель Слов'янського життя"!... А мадяроький провідник — майор Бангій грозив у своїй відоз-ві українським селянам: „Не віруйте возбудителям, вони вас возбуджають проти нас, а егда ми ореацьким військом на правий путь притїгаєме, тогди вони вас самих лишать і про них і за них ви кару приймаєте. Пам'ятайте же аще і по бєму сб царьськими в побратимствї будетися находжати і проти во орсага (краю, держави) боротися, пропаде все ваше їмінїє і се-ла вашї спаваться, як нікогда (колись) Содома і Гомора і з-горїла".... І дійсно настала на Закарпатській Україні Содома і Гомора.

Семе постання Українців.

Селяни виступали проти Мадяр ві зброєю в руках, не лякаючись смерти. Мадяроькі повстанці кидалися на села, виносили все з хат, клали на вози, запрягали селянські вози і відвозили собі. Порожні хати підпалювали. До селян, що боронилися, стрїляли і нищили все, що попало в їх руки. Впадали до церков, перевертали престоли, церковні ризи порозкидали по болоті, цінні книги дерли на шматки, а з черво-них хоругв робили чабраки на коні. Навіть до образів стрїляли з рушниць...

„Цїлий Мармарош“,-- писали „Новини“ „і подальші угорькі землі аж по Тису дужеприхильні нашому цїсареві... Але тому дрозать перед найлютішим тероризмом; вистане одно слово, що-би повиснути на шибениці"... Але селяни не капітулювали, хоч не було такої оборони, як у Галичині, боронилися завзято. Як напав десь відділ повстанців, вони в великій кількості збігалися озброєні вилами і косами і жадали зложення зброї. Наступала битва, і селяни брали повстанців у полон, а Українців взятих силою до повстання, пускали додому. Таку партизанку вів Іван Мончак, Є. Мустафович, І. Заборовський і другі.

Становище Закар- патьських Українців.

Інтелегенція, що стояла по боці народу, вислала до Львова свою делегацію, яка зложила 7 квітня 1849 р. „Головній Руській Раді“ таку заяву: „Угорькі Руськии бажають, щоби од Угорщини були одділені так і в політичном, як і в адміністраційном згляді прилучені до руської часті Галичини"... Вони вислали в цїй справі петицію до цїсаря, а тепер через делегата просили „Головну Руську Раду“ підперти їх заходи. Члени Г. Р. Р. радо на це пристали і в цей спосіб угорькі

150. Українці опинилися по тім боці, де й галицькі одноплемінники, — проти Мадяр і Поляків.

Коли Мадяри проголосили Угорщину незалежною від Габсбургів, австрійський цісар Франц Йосиф з'їхався з Миколою I. у Варшаві 19. травня 1849 р. і заповнив собі поміч. „Головна Руська Рада“ видала 20. липня 1849 р. великий маніфест до українського населення Закарпатської України. В тім маніфесті начеркнена коротко історична доля України-Руси в добі її самоостійности, панування Польщі і Габсбургів, подана історія Закарпатської України і змальоване політичне життя Галичан в р.р. 1848-49. Маніфест кличе не слухати агентів Кошута, прилучатися до цісарських військ, а російську армію інформувати. Зате, коли впаде революція, Закарпатська Україна злучиться з Галицько-Буковинською Русько-Україною і сповниться ідеал тогочасних Українців. Цей маніфест говорить між іншим: „Але ж запитаєте, хто ж то ви, котрі так до нас промовляете і в чийм імені приходите? Послухайте, просим, одвіта нашего; Се ми Русини, істиннії, щирії Русини, плоть і кров ваша, братя ваші і сусіди. Промовляем до вас іменем народа руського галицького в спільній нашій справі руській, подаваюча вам долонь к соединенію; щоби всі Русини були одним і одним в спільнім сообщенію щасливим народом...

Але хто ж то Ви, до котрих пускаєм сіє слово наше? І Ви браття також Русини так як і ми; ви плоть і кров наша, бесідуєте тим, що і ми язиком, ісповідуєте ту саму віру, котру і ми, і булисте досі так нещасливими, як і ми. Праотці ваші були іногдасвободним і сильним народом, цар їх владіл многіми людьми од Татрів аж далеко по Дунай. Але надійшли Мадяри, нагід дикий, незнаючий землю оуправляти, годуючийся коньським м'ясом; тії вигубили всі народи їх же побідили... оставивши токмо только людей, колько їм треба, щоби ким робити. І тогда забрали найкрасшу землю от ваших попередників і наложивши їм панщину і інші прикрії оутяжливості, які доосі і ви двигалисте. Тим способом неволили вас літ тисяч, так бо дуже давно от коли на край Ваш Мадяри найшли і научилися от Вас Словаків і Німців землю обробляти; то і тепер еще, як Вам добре свідомо, самі до праці не скорії, заробляють поля ової спускаючимися з гор Русинами і Словакаки...

... Аж як Кошут і Мятєж побіджений будуть, аж в той час чогось ліпшого надіятися можете... будете бо самі нашими в землі Вашій під областію заступленієм правого царя нашого; і язик мадирський не буде мати преімушества; будете бо в всіх справах ваших власного свого (язика) оупотребляти і в нем просвічатися. І тогда совокупним моленія наша до царя, щоби всіх вірних ему Русинів в край сдін сполучили, і так, браття, оукріплені соединенієм, на взаєм собі в силах наших к спільному благополучію в милості помогати будем.

Тогда імя руськоє прославиться, а долі руського народа руського, досі так пониженого сосіди завидувати будуть"...

Одна російська дивізія перейшла до Угорщини через Буковину, друга під проводом Лідерса через Семигород, а головна армія під ген.Пашкевичем в силі 130.000 людей вступила до Галичини, і звідтам – на Угорщину. З тою армією вертав посол Закарпатської України до „Головної Руської Ради“, Адольф Добрянський, іменованій австрійським цісарським комісарем при російській армії.

Здавлення мадарського повстання.

Каноніри повходили на високі гори,
То там вони поставляли свої ясні зброї.
Коли яли каноніри кулями гриміти,
Заплакали в Комарові Кошутові діти.
Коди яли каноніри шнель-фаер давати,
Яли Угри молоденькі у воду скакати!

Разом з російською армією вернуло побідне військо австрійське з Італії і злучилося з російським. Воєнне щастя перекинулося на сторону обох монархів. Цісарева армія взяла Раб і заняла Будапешт. Друга заняла осідок мадярського уряду Сегедин і розбила Бема коло Темешвару. Кошут зложив диктатуру в руки Гергея. Гергей з рештками армії піддався Пашкевичеві під Вілагошом 13.серпня 1849 р. Упала і остання північ Комарно. Пашкевич повідомив царя Миколая I.коротко словами: „Угорщина лежить у стіп Вашого Величества“. Російський цар Микола I. віддав її в руки Франц-Йосифа.Та не застеріг в австрійського цісара ні прав Українцям, ані іншим Слов'янам, бо Росія, як все, була державою самодержавною (автократичною), яка не дбала про Українців і про Слов'ян, лише боялася революції в себе. Австрія не сповнила ніяких надій Українців, що її спасли, бо в скорому часі віддала їх Полякам і Мадярам назад у неволю.

ДОБА АДОЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО.

Адо́льф До́брянський.

В щасливу хвилю перемоги над Мадярами р. 1849., появився серед Закарпатських Українців смілий оборонець Слов'ян і великий муж стану Українців Адо́льф До́брянський (1817-1901). Народився він у Рудлові в Земплині; отець його був священником, мати - мадярка. До гімназії ходив у Львові, Рожняві та Мішколці; філософічний та правничий курс відбув в Ягері. Покінчив опісля гірничу академію в Шавниці і р. 1840. став урядником. Покликаний до Пешту р. 1840. станув в обороні немадярських народностей і викликав велику ненависть Мадяр до себе. В місяці червні 1848 р. з'явився в Празі на Слов'янським з'їзді. Після з'їзду мусів утікати до Галичини, і виступив у Львові р. 1848. як представник Закарпатської України на зборах „Головної Руської Ради“.

Яко член „Головної Руської Ради“ у Львові він укладав петицію Українців в справі одного короткого руського краю зо всіх земель, заселених Українцями по обох сторонах Карпат. Коли він возив її до Оломоуця і Відня, звернув на себе увагу правлячих кол. Іменований воєнним австрійським комісарем при російським війську, вернув до рідного краю і був ним аж до здавлення мадярського повстання і здобув собі велику популярність серед своїх земляків.

Домагання до престола.

По обновленню порядку А. Добрянський організував українську закарпатську інтелігенцію, щоби вислала депутацію до престола з своїми домаганнями. По стороні його з'явився зразу прями́вський єпископ Галанець і хотів наклонити ужгородського В. Поповича до солідарного виступу. Але частина інтелігенції, передовсім ужгородська семінарія, підлягла Кошутовій агітації і по її стороні стояв єпископ Попович. Між обома владиками не дійшло до згоди. Добрянський уложив головні точки таких домагань народу до престола: 1) завести в життя конституцію з 20. березня 1849; 2) призна́ти Українців окремою політичною національністю; 3) розграни́чити адміністраційні округи після етнографічних границь; 4) заложити українські народні школи, українські гімназії, українську юридичну академію в Ужгороді, та перетворити Львівський університет на український; 5) обса́дити українську землю урядниками, що знають українську мову, при номінації урядників ува́гляднати Українців, а при обса́ді центральних урядів за́певнити відповідний процент Українцям; 6) вида́-

вати український урядовий часопис за субвенцією уряду;
 7) оголосити свободу печатати кирилицею; 8) зрівняти українських урядників, овляченників і учителів з урядниками інших національностей; 9) номінувати Українців офіцерами в армії; 10) установити Українців капелянами в українських полках. Ці домагання предложила депутація, зложена з Адольфа Добрянського – военного комісаря, Др-а Михайла Висаника і Др-а Вінкентія Алексовича – лікарів, та о. Івана Солтиса, о. Віктора Добрянського і о. Александра Яницького дня 19 жовтня 1849.р. в руки комісаря Йосифа Герінгера. А до рук цісаря Добрянський, як голсва тої депутації віддав меморіал „Памятник Русинів угорських“, в яким найважлишою точкою був проєкт розділення Угорщини на дистрикти після народностей. Уряд послужав його проєкту та іменував його намісником (референтом) „Руського дистрикту“ в Ужгороді в жовтні 1849 р.

Автономний руський дистрикт.

Цісарським розпорядком по думці предложеного Добрянським „Пам'ятника Русинів угорських“, утворено руський дистрикт з чотирьох комітетів: земплинського, ужгородського, бережського з угочанським і марамарошського. Добрянський, як намісник, перевів реформи, завів українську мову в школах, в урядах, в написах на уликах столиць та іменував урядників Українців, що адміністрували українську територію. Він приєднав собі єпископа Василя Поповича, який стояв по стороні Кошута і втягнув разом з ним до праці духовенство. Народні школи, де Українці були в більшості, передано в управу консісторій. Ученики препарандій мусли вчитися української і грецької мови та церковного співу. В гімназіях установлено гр. кат. катехитів, не дивлячись на спротив латинського духовенства. На університеті у Львові установлено катедру української мови і заведено обов'язкову його науку в гімназіях Галичини і в „Руськім дистрикті“ на Угорщині. Інтелігенція почала говорити українською мовою.

Обчислення (статистика) Українців на Угорщині з р. 1850 виказала: в Марамароші – 98.000, в Бережанщині і Угочі – 96.000, в Ужгородщині – 85.000, в Земплині – 101.000, Шаричині – 70.000, в Абауй Торна – 13.000, в Спімі – 21.000, в Сукмарі – 10.000, в Боршадь – 9.000, в Саболч – 5.000, в Бигарській – 3.000; число Зкарпатських Українців у війську виносило 20.000, – разом 511.000. „Руська область“ числила: 391.000 Українців. Це підносило духа української інтелігенції і народу на Угорщині. Здавалося, що за приміром Галичини піде відродження Українського народу на Закарпатській Україні скорим темпом.

Духове життя Українців.

Разом з утворенням автономної Закарпатської України за часів Добрянського появився живий літературний рух серед Українців. Являється постать патріот Александр Духнович (1803-1865), який заявляє: „Я Русин бил, абым і буду“ та пише заклик: „Подкарпатські Русини, оставте глибокий сон“, — який став народним гимном. Він видав „Буквар“ „Граматику руського языка“. Побіч нього з'являються інші поети: Олександр Павлович (1819-1900), Уривль Метеор (Іван Сильвай) і найздібніший Евген Фенцик (Владимир). Побіч них пишуть оповідання: Анатоль Кралипський і Олександр Гомічков. Андрій Балудянський р.1851 видає церковну історію. И. Дулишкович пише: „Исторические черти угорорусских“, — на основі Лучкая. Крім цього з'являються часописи: „Черковная газета.“ (1856-58), „Світ“ (1867-71), „Новий світ“ (1871-72), „Карпати“ (1873-76). В Пряшеві засновано р.1851 „Пряшевське літературное общество“, а в Ужгороді р.1866. „Общество св.Василія Великого“, де головою вибрано Добрянського. Та Українці звернули з доброї путі. Замість розвивати далі своє письменство на народній мові, як то робили їх сусіди Словаки та Мадяри, зачали до своїх письменних творів вводити московські слова. Збаламутила їх подібність письма опертого так само в Українців, як і в Москвинів, на письмі Кирилицею, збаламутила їх подібність назви „руський“ і „русоскій“; осліпив їх блиск російської сили й армії, яка була за мадярського повстання. Започатий український літературний і провітний рух загруз у московським язиччі, а загрузнути помогли йому російські „благотворительні общества“, які з політичних міркувань підтримували той відступницький напрям у письменстві. Через ту панську мову не могла інтелігенція прихилити на свій бік народа, — одні від одних відчужувалися. Інтелігенція не мала опори в народі, пропала сама у мадярським морі, а нарід, не маючи проводу своєї рідної інтелігенції, пропадав у неосвіченості й темноті. Мадяри зовсім затоптали Українців.

Реформи в Росії для Українців.

Російське громадянство й уряд зрозуміли, що не можна підтримувати давній лад. Цар не давав людям волі для того, щоб держава була сильнішою. А тут у Кримській війні, яку в р.р.1853-1856 вела Росія з Туреччиною, Англією та Францією, держава мало не загинула, бо без волі й освіти держава не може бути сильною. Уряд розпочав заходи, щоби окасувати кріпацтво селян, завести кращі суди прилюдні, поширити народну освіту.

За скасування кріпацтва підняв могутий голос Тарас Шевченко, що за нового царя Олександра II. був повернутий із заслання р. 1837. разом з іншими Кирило-Методіївськими братчиками. Своїми творами проти панщини вславилася українська письменниця Марія Марковичева під псевдонімом "Марко Вовчок". Куліш видавав книжки й заснував український журнал "Основа" в Петербурзі. Там писалося про історію, етнографію і різні потреби українського народу, передовсім — про потребу освіти в народній мові.

Австрійська війна з Італією.

Тимчасом Італія за мін. Кавура зробила союз з Францією проти Австрії й збрала війська. У війні 1859 р. розбила Італія з Францією Австрію під Маджентою і Солферіно. Поразка в Італії та скарбовий розклад довели до упадку централістичної системи мін Баха. Народи австрійської держави були невдоволені абсолютизмом і домагалися повернення конституції. Франц Йосиф видав жовтневий патент 1860 р. яким починається конституційна ера.

Москофільська течія.

Серед Українців росло невдоволення з Австрії і політична симпатія до Росії. З того скористали російські вчені, „слав'янофіли" і почали агітацію за єдністю „руссково язика", що на їх думку, складається з трьох нарідчів: „великоруського, малоруського і білоруського". Їх прихильник Денис Зубрицький, який мав вплив в ставропігійському інституті, р. 1850, перебрав на свій рахунок найважливіший орган — „Зору Галицьку" і передав її під редакцію Гушалевича. Новий редактор, почав стверджувати „московщити" й церковщити дотеперішню „мяжку" русько-українську мову. Прибрав собі С. Шеховича — другого москофіла, до редакції, і мова „ствердила" так, що аж передплатники почали відпадати, а часопис перестав виходити (1857).

Щойно р. 1861. зачинає виходити „Слово" під редакцією Дідичького. Це був часопис святогорців, що від церковно-слав'янської мови перехилилися до московщини. Але популярність він зискав тим, що поміщував і твори Українців народньою мовою. Побіч нього молоде покоління в Галичині за прикладом України починає отямлюватися від чужинецького затуманення, й зачинає видавати часописи в народній мові. Але ця течія спочатку була дуже слаба, бо загал старшої суспільності був москофільської орієнтації з огляду на натиск Польків у галицькій соймі, які, маючи більшість не допускали

до жадних ухвал на користь Українців. Тому, що Австрія не хотіла їм помагати, сподівалися старші Українці помочи проти Поляків від слав'янської Росії. Українці з російського царства, яких московські брати — слав'яни душили ще сильніше, як польсько-австрійська влада, взивали Галичан не чекати на чужу поміч, але сподіватися лише на свої власні сили і на силу свого рідного народу. Ввесь тягар праці над виробленням власних сил перебрали на себе молоді.

Домагання Добрянського в мадярському соймі.

В Угорщині настали для Українців далеко гірші часи, як за Карпатами. Угорський сойм, вибраний на основі конституції, відкрився 2.квітня 1861 р. Добрянський вже не був намісником Закарпатської України — його звільнили на донос Малярів, що буцімто він ширить русо-фільську орієнтацію, та перенесли його до столиці, де він працював у центральнім намісництві. Українці вибрали його послом до сойму. Але, коли він увійшов до палати послів, то Мадяри привітали його свистом і бурчанням. Його затвердження, на внесок Варадія, було відложено до закінчення дебати над адресою до престолоа. В тій адресі Франца Деака партія більшови домагалася віддачі цілого простору Угорщини і основних законів конституції. 1848 р. Добрянський, недопущений до голосу в соймі, виголосив свою промову на зборах Слов'ян у Відні 10.VI.1861 р. видав її книжкою, як голос свого народу на адресу Австрії.

В тій промові боронить Добрянський історичними доказами автономію Закарпатської України, вироблену століттями від Арпадовичів, а затверджену королями з мішаної династії і Габсбургів та князями Семигороду. Іменем немадярських народів домагається Добрянський утворення в Угорщині п'ятьох дистриктів після етнографічних границь, а саме: українського, словацького, сербського, румунського і мадярського. Всі дистрикти мають мати власні ради й уряди в рідній мові і особні відділи й департаменти для кожного народу в центральних урядах. Ця автономія так утворених муніципіїв не має бути обмежена ні міністерством, ні гвардією, її центральним урядом. Університет для всіх спільний в Будапешті, а чотири академії правничі в окраїнних дистриктах.

Українці в своїм дистрикті мають мати щороку автономну національну раду в оправах національних, адміністрації церкви й школи — з голосом в соймі. Мають мати митрополію в Хусті і протопресвітерію в кожному комітаті та архимандрію для адміністрації школи й церкви. Вони мають мати заступника в центральних канцеляріях, мають право спроваджувати книжки за границі і емігрувати в разі неволі. Вони повинні

підлягати безпосередньо септемв'іральної табулі, як найвищому судові, як нарід, що мав власну територію під власними князями.

Поділом Угорщини на п'ять дистриктів Добрянський за-проорокував о 60 літ наперед поділ Угорщини на національні частини піоля права самоозначення народів, висловленого Вильсоном щойно р.1918.р. Але уряд вже на це раї не послу-хав голосу Добрянського, вважаючи його за русофіла й воро-га Австрії. Свій погляд на слав'янське питання оголосив Адольф Добрянський анонімово в окремій брошурі: "Les Sla-ves d'Autriche et le Magyars" 1861 р. Там він замість територіяльної автономії домагається щонайменше національ-ної автономії для народів в Австрії. Але Австрія розбита в італійській війні, пішла по шляху дуалізму німецько-ма-дярського проти всіх слов'ян, крім Поляків. Це приспішила війна Австрії з Італією і Прусами 1866 року. Підчас тої війни готовив мадярський генерал Кляпка повстання у пів-нічній Угорщині. Австрія злякалася того і віддала Мадярам на поталу всі немадярські нації на Угорщині. Найбільше по-терпіли на тім Українці, бо Мадяри не знаючи різниці між "Русин", і "руський" мстилися на Українцях за російську поміч Австрії 1848 року. Тому баламуцтву помагала ще і ро-сійська орієнтація української інтелігенції та її відступ-ництво від свого народу.

Нема України -
тільки Москва
або Польща.

На першій каденції галицького сойму (1861-1866) було полагоджено дуже багато важливих справ більшістю поль-ських голосів на некористь Українців, як от: закон про по-вітові ради та про краєву шкільну раду тощо. А цілу низку українських домагань було відкинуто без апеляції. Це були такі справи: поділ Галичини на польську й українську, упра-вильнення сервітутів, скасування патронату, домагання на-ціональних курій в соймі для усунення польської майориза-ції (переголосування більшістю голосів), рівнорядність ук-раїнської мови в соймовім діловодстві. Навіть відкинено домагання субвенції (піддержки) для українського театру, що тоді заснувався. "Небагато є греко-католиків, і вони можуть ходити до польського театру"! було зазначено в сой-мі. А посол Лешек Борковскі кинув в очі всім Українцям га-сло Поляків: "Niema Rusi, jest tylko Moskwa або Polska" ("нема Руон, є тільки Москва або Польща). Австрійські Укра-їнці під натиском ненависної Польщі вибрали Москву.

Русофільська заява.

Розбита Прусією Австрія перехилилася на сторону Мадяр і Поляків проти Українців. Між ними розійшлась чутка, що швидче чи пізніше Австрію розберуть, як колись Польщу, і тоді Галичину забере Росія. Святоюрська партія під проводом Якова Головацького, Івана Гушалевича, Богдана Дідицького, Івана Наумовича та інших рішила згори добути собі опівчуття майбутнього нового пана, щоб він вкловив Українців з під верховлади Польщі. І дійсно посол Іван Наумович на засіданню сойму у Львові дня 27. грудня 1866 р. зложив заяву єдності Українців з Москвичами, кажучи: „книжна московська мова — це властиво руська (українська) мова, утворена Русинами (Українцями). Приймаючи книжну московську мову, ми беремо назад свою власність. Подібність нашої мови з мовою всієї Росії не усуне ніхто на світі: ні закони, ні сойми, ні міністри...”

Ця заява про один нарід від Тиси по Камчатку не зворушила, не підняла Росію на те, що було задушевним бажанням Українців. Росія не кивнула ані пальцем для того, щоби, не то що забрати Українців під свій протекторат, але щоби бодай охоронити їх перед нищенням Поляками й Мадярами в Австроугорській монархії.

Німецько-мадярська згода.

Австрія, розбита Прусами, шукала підтримки якогось народу, який захоронив німецький характер австрійської держави. Для цієї мети вона знайшла Мадяр. В мадярському часописі: „Pesti Napló” міністер Андраші протягнув руку австрійському урядові. Давніх ворогів об’єднав спільний страх перед Слов’янами. Австрійський міністер Фердинанд Бейст виготовив закон об’єднання, яким признав Угорщині самоуправу з власним міністерством. Угорське міністерство Юлія Андраші прийшло з Австрією до згоди, на підставі якої Австрія розділювалася на дві половини з окремими для кожної половини парламентами: у Відні — для Австрії і в Будапешті — для Угорщини. Спільними для обох половин були міністерства: закордонних справ, фінансів та війни. Держава прийняла назву: „Австрійсько-Угорська Монархія”. Цей закон був ухвалений в мадярському соймі дня 29. травня 1867 р., а дня 8. червня того ж року відбулася коронація Франца Йосифа I. на короля Угорщини. Наступного року (1768) встановлено такі основні закони: закон XLIII ex 1868 — про унію з Сомгородом, закон LXX ex 1868 — про взаємини з Хорватією, закон XLIX ex 1868 — про взаємини з національностями та закон XXXVIII ex 1868, — що впорядкував народне шкільництво.

В цей спосіб зроблено союз Німців і Мадяр — проти Слов'ян. Міністер Бейст (Німець) сказав мадярському міністрові: „Ви пануйте над своїми ордами, а ми будемо панувати над своїми"... Німці й Мадяри не хотіли чути, не хотіли взяти під увагу, що Палацкій (Чех) р.1865 в імені Слов'ян погрозив великим словом: „Були ми перед Австрією, — будемо і після неї!" І зачалось панування Німців та Мадяр над ордами (Слов'янами), яке довело Австро-Угорщину до розвалу.

МАДЯРСЬКА РЕАКЦІЯ Й АВСТРІЙСЬКЕ ШАХРАЙСТВО. (1867-1914)

Політика Мадяр проти Українців.

Мадяри, здобувши силу на Угорщині взяли за безпощадне нищення всього, що було українського. Вони мотилися за здушення повстання Росією. Вони затерли в своїй історії всі колишні зв'язки з українською державою. „Русина на Угорщині не вважають за чоловіка“, — пише один селянин до тов. „Просвіти“ в Галичині. „На Русинів“, — пишуть Українці в зазвнм протесті до Європи проти малярського тисячеліття („Життя і Слово“, Львів, том V. 1896 р.) — „перенесли Мадяри всю ненависть, якою папали до Росіян за погром 1849 р. Нищити Українців зробилося, немов патріотичним обов'язком малярським“... А це нищення „вело за собою економічну руїну, духову темноту і безпомічність півмільйонової маси народу. Виключало від цивілізаційного розвитку і поступу цілі комітати“ Закарпатської України, „деморалізувало і доводило до цілковитого етичного здиціння руську (українську) інтелігенцію, а найпаче ту часть, що з покликання свого повинна би стояти на сторожі гуманности і етичних ідеалів — духовенство вище й нижче“...

Русофілька течія в Закарпатській Україні.

Та й сама інтелігенція своїм русофільством в 60-70 рр. XIX ст. давала Мадярам перед Австрією повне оправдання за своє поступовання. Першим явним прихильником московської мови в письменстві був Іван Раковський, відеректор ужгородської семінарії, перекладчик „Вістника державних законів“ за Добрянського. Він почав видавати перший часопис: „Газета церковна“ такою мовою, що „од етого ізданія так і ве яло духом православія і благорасположенія к Росії“. Видаючи граматику Духновича в Будапешті, він змінив правопис проти волі автора „на основанії чисто руской ортографії“, бо скрізь він виявляв переконання, що Українці й Москвини — це один нарід. Будучи містоголовою „Общества св. Василя Великого“ видавав він підручники, календарі, молитвослови „твердою“ мовою. А гроші на це діставав од Слов'яньських „благодотворительних“ комітетів.

Мадяри, маючи в руках такі докази, вступили в цілому ненавистю проти всього, що українське. Зараз же р. 1868 вибрано Добрянського послом до угорського сойму в парижського комітату. Але мимо найкращої волі не міг він там нічого

зробити для Українців, бо Мадяри вважали його за явного москофіла і провалювали всі його проекти. Він покинув Угорщину і перенісся до Галичини до Львова, опісля — до Варшави — до зятя, а змер в Інсбруці р.1901. В той спосіб залишив він на українським народі тавро русофільства без вини українського народу. За це Мадяри почали випікати огнем заглади цілий український нарід.

Проба звороту від русофільства.

Наслідник Поповича — єпископ Стефан Панкович (1867) бачив згубні для українського народу наслідки русофільства змагався та отремів до того, щоби викликати проти русофільську течію. На зборах „Общества св.Василія" р.1871. під його впливом вибрано на голову не Добрянського, а Негребецького, урядника з Пешту, а містоголовою — адвоката Маркоша — замість Раковського. Коли на автономічнім конгресі в Будапешті шість священників під проводом Адольфа Добрянського домогалися ухвали, щоби задержати без змін грецько-східний обряд з виборними єпископами на основі унії з р.1646 — єпископ Панкович, як владика, склав протест. Він хотів завести Григоріянський календар, але в часописах в Галичині і в Угорщині москофіли накиннули на нього з наклепами, що він хоче завести латинку на українське письмо. Все це робив він під натиском уряду в добрій думці стерти з Українців пятно зрадників держави. Він старався і в угорських кругах зазначити зміну в національнім і релігійнім світогляді Українців. Але Мадяри вимагали великих жертв: вони нищили окремішність української церкви, — католицький конгрес у Пешті р.1871. відмовив Українцям автономію церкви, яка Українців держала як націю. Та й українська інтелігенція, не маючи зв'язку з народом, не мала смілости вступити в соймі, як окрема нація. Посли вибрані з українських комітатів, від самого початку сойму все вступають до мадярських партій.

Партія народо- ців у Галичині.

В Галичині Святоюрська партія оголосила свою заяву єдности з „руським" народом, щоби Росія взяла Українців під свій протекторат. Проти тих русофілів піднялася партія народоців, яка твердила, що перехід до Росії нашому народові нічого не допоможе, бо треба народові бути освіченим. Темний нарід все буде кривдити державу, хочби й Росія. Тому народоців кирили національну свідомість та освіту серед простого народу.

„Галицька Руська Матиця“, товариство за-
сноване р.1848., опинилося в руках москофілів. У рідких ви-
даннях її 60 пр.: „Науковий Збірник“ і „Літературний Сбор-
ник“ уживано незрозумілої мови. Народовці домогалися рефор-
ми на основі ухвали історично-філологічного відділу, який
р.1848. висловився за народню мову. Але надармо. Тоді на-
родовці заснували р.1866 „Просвіту“ – товариство, що ста-
вить собі за завдання ширити освіту в народних масах книж-
ками й читальнями. „Просвіта“ мала до р.1914 4.000 читалень
і кількадесять філій, видала поверх п'яти мільйонів книжок.
Для плекання літератури засновано при грошевій допомозі над-
дніприських Українців „Товариство ім.Шевченка“, яке від
р.1880 видавало ілюстрований літературний журнал „Зоря“ і
друкувало шкільні книжки у власній друкарні.

Але р.1892 перемінили це товариство в „Наукове Тowa-
риство ім.Шевченка“. Воно до р.1914 видавало п'ятнадцять
різних наукових серій, а його наукового журналу „Записки“
вийшло 120 томів. Ця діяльність товариства на полі науки
цілком дорівнює „Академіям Наук“ у пануючих (державних)
народів.

Заборона україн- ського слова 1876 р.

На Україні Чернігівський поміщик Юзефо-
вич, куратор російських інтересів на Україні, посварився з
українською громадою. Він налякав російський уряд, доносом,
що Українці розвивають свою мову й письменство для того, що-
би підірвати від Росії і пристати до Австрії.

Уряд наляканий, закрив геог офічне товариство в Києві.
А 1876 р. видав наказ, яким заборонив друкувати наукові
праці, книги для шкіл і для народу українською мовою, забор-
онив українські концерти, українські пісні. Уряд підтри-
мував грошми москофільські видання й товариства в Авотрії.
Українці згуртувались коло журналу „Кіевская Старина“, який
видавався в російській мові, але – про Україну. А українсь-
кі твори друкували в Галичині. Тоді розвинувся український
театр, для якого писали багато п'єс брати Тобілевичі, Ста-
риський і Кропивницький.

Михайло Драгоманів в Галичині.

Зараз же після указу 1876 р. Українці рішили
вибрати професора Київського університету, Михайла Драгома-
нова (1841–1895) до Галичини, щоби він ширив серед

європейського громадянства відомості про Україну. Драгоманів їздив по Галичині і Закарпатській Україні, але австрійська цензура боялась всього, що пахло соціалізмом. Тому Драгоманів мусів залишити Австрію й осів у Женеві — в Швейцарії.

Драгоманів своїми творами доводив Українцям усіх земель, що податливістю та покритістю нічого не здобудеш. Треба спертися на нарід, який треба підняти соціальними реформами. Разом з реформами треба дбати про освіту та економічне піднесення (добробут) і з тим свідомленим своїх інтересів народом стати до боротьби з урядом.

Драгоманів познайомився з галицькою суспільністю і повів за собою молодих. Великий поет Іван Франко (1859—1916) і Михайло Павлик були з ним в сталих зносинах, коли він виїхав до Женеві. Вони видавали часопис „Народ” та „Життя і Слово” й витворили т.зв. радикальну партію, яка ширила ідеї Драгоманова.

Радикальна партія ширила думку, що сила України полягає в організації простого робочого народу — проти польських, московських, мадярських і жидівських панів, щобн потім той нарід став сам господарем на своїй землі. Радикали відучили Українців сподіватись, що хтось інший щось зробить для них, навчили здобувати все тільки власною працею та організованою боротьбою.

Реформа правопису.

Року 1848 Українці прийняли етимологічний правопис Максимовича, але він був для науки дуже тяжким народові. Письменник Куліш в своїх записках о Южной Руси, записав легший правопис, що зветься від нього „Кулішівкою”. Вона відкидала літери: ъ, ѣ, ѿ, ѣ, ѣ, казала писати фонетично, себ то так, як чуєш слово у вимові. Желсхівський у Галичині увів цей правопис до „Малорусько-німецького словаря”. Тепер як треба було найлегшим способом ширити в народі освіту, — всі Українці стояли на тім, що треба цей правопис завести й у школах і виданнях. Понюку до цього дав р. 1886 проф. Смаль-Стоцький а за ним „Руське товариство педагогічне”, до займається школами. Року 1891 воно вислало до міністерства прохання, щобн міністерство запровадило в школах фонетику. Міністерство звернулося до учителів української мови. Більшість (63 голоси проти 21) висловилося за новий правопис та й анкета (народу) скликана Радою Шкільною (25 травня 1892 р.) висловилося за цей правопис, а міністерство затвердило цю ухвалу й увело фонетику до шкіл. Русофіли підняли агітацію проти, бо вона відрізняє українську мову від московської. Вони вислали протести з підписами старих і малих анальфabetів. Новий правопис дуже поміг розвитку

української мови й розширенню просвіти, бо мова отала ядернішою і дзвінкішою, а письмо стало легким і приотупним для народу.

Драгоманів на Закарпатській Україні.

Галичани заняті боротьбою з Поляками і живою ополукою з наддніпр. Україною, відвернули очі від Закарпатської України. В половині 1870 р. завітав Михайло Драгоманів і на Закарпатську Україну і списав свої вражіння в овоїх "Авотро-руських споминах". Він побачив там на влаоні очі темноту, бідність і беспорядність народу, вялість і недбальство його інтелігенції, особливо - духовенства, заотій і мертвечину в культурному житті, - тому назвав він Закарпатську Україну - "раненим братом".

Глибоко дослідив і з'ясував він причину москофільства на Закарпатській Україні, яке донині виходить з того самого кореня. "Москофільство на Угорщині", - писав він, - "не натуральніше діло, ніж в Галичині, хоч же патологічніше; воно далеко чесніше, бо туди рубель ще менше доходить, ніж у Галичину.... Націоналізм угро-руський мусів взяти форму москофільську власне тому, що він був і в чистим націоналізмом без примішки соціальної. Такий націоналізм завсідги тягне до держави, а не до народу - і, коли держави української нема, а московсько-петербургська есть, то архинатурально, що націоналісти угро-руські потяглись до тої держави... Народ угро-руський вступив у IX століття в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей без усяких національно-політичних традицій, котрі могли би імпонувати інтелігенції. Але два факти їй імпонували на користь москофільства: кар'єра кількох карпаторобів (Валудянський, Орлай та інші в Росії) і ще дужче - російська окупація Угорщини в р.1849 р. Треба ж додати, що ніхто і не подумав ознайомити Угро-Русів з українським рухом і письменством, тоді, як про російське їй говорять і Німці і Мадари, котрі перекладають Пушкіна, Тургенева і т.ін."... Так Драгоманів зворушив сумління Галичан і примусив земляків до помочи "раненому братові" з Закарпатської України.

Зворот до народної мови.

Проти мертвої москофільської течії народився гін до народної мови. Але він не вийшов здолу від суспільности, а вгори - від уряду. Підо впливом діяльности еп. Панковича, що була лодяна супроти Мадяр, старалося малярське міністерство освіти наблизити підручники в школах до народної мови. Видано було "Читанку для народних шкіл"

(перша часть Ласолова Чопея 1881 р.; II часть—Гансларіт — 1883 р.). Була спроба писати навіть фонетичним правописом і ним видавало міністерство освіти: "Газету для народних учителів", "Щотижневе видання для диточих приютів, народних і міщанських шкіл в Угорщині". Ласолов Чопей видав свій "Русько-мадярський словар"— адиний твір XIX ст., що має досі наукову вартість. В передмові до нього каже автор, що "руський язик є самостоятельний і не може ся держати на-річієм російського"... Але спроба піднесення народної мови триває дуже коротко, бо вона не вийшла з долу, а мадярський уряд рішив не турбуватися українською мовою. Він рішив завести скрізь мадярську мову і змадяризувати цілу Закарпатську Україну всіма способами, якими тільки розпоряджала держава. Уряд почав вести мадяризацію систематично.

Інтелігенція без народу.

Сміливість Мадяр на те систематичне мадярчення викликала піддатливість української інтелігенції, яка в наслідок своїх аристократичних поглядів була відірвана від народу, а в той же час ласе на всякі посади та почесні. Не маючи в своїх часописах ані в книжках жадної реальної науки, ані духової поживи, почала та інтелігенція через мадярське живе пишменство мадяритиць. Політичні провідники, як от Гомичков не дбали про духову поживу ані народу, ані інтелігенції. Вони тринадцять літ видавали часопис "Карпат" в москофільському дусі та незрозумілою москолоською мовою. Але не дивлячись на це, жадного рятунту від Росії вони не одержали, а раділи тільки тим, що в них нема ніяких "народовців". А в кінці і сам Гомичков став мадярофілом та одержував на свій часопис підмогу від мадярського уряду. Симпатія відступників рідного народу була перенесена з Москви на Будапешт.

"Русь не существу- єть на Угорщині".

Його наслідники з початком 1864 р. почули який вітер віє і зайшли в тому осмому часописі "Карпат" ч.6.наступне:

"Вільшекратно об'явили ми вже, что не признаем какую то политическую область с названіем "Русь"... Доложение олова Угорская не в состоянии оддалити вакогого подоврініє за панславизмом, находящееся в слові "Русь", напоминающею на Росію, ани тим больше, что в Москві являється времопись навіістного панслависта Аксакова под титлом "Русь". А ми не принадлежим к сей Руси, но считаемося народом, принадлежащим к короні оп.Отефана, і в найтісніієм звязку к Угорщині

- із одєї точки зріння і не ім'єм тої амбіції, чтобы счита-
тися з тіми дописувателями, котрие в „Слові“ (часопис у
Львові) хотять представити „Угорську Русь“, которая на ділі
не существует і в Угорщині сущестувати не может...

Так говорив орган більшости української інтелігенції.
Меншість васкувала в Ужгороді „Листок“ під редакцієм Ев.
Фенцика, якого „язиком будет общепринятый літературний
руоскій, образований на основани церковно-славянського“.
Листок вів боротьбу не проти темноти й мадяризації, але
проти народної мови і українства та фонетики, ніби то най-
більшої небезпеки „русского народа“. Виходив він аж до кін-
ця 90 р. тай упав серед загальної байдужости (мав 25 чита-
чів.). Вся інтелігенція опинилась в мадярським таборі з ма-
дярською мовою на устах.

Мадярщення церкви.

Маючи таку заяву лояльности Українців,
як та, що р.1884 була надрукована в „Карпат“-і, мадярський
уряд узяво до систематичної мадяризації. Головний удар
звернув він на католицьку церкву, - головне вогнище україн-
ської культури від тисячі літ. За єпископа Панковича, який
хтів одвести закид москофілства й нелояльности від Україн-
ців задалекойдучими уступками, - пересвідчився уряд, що мож-
на ціле духовенство розбити на дві партії, а вкінці приєд-
нати всіх духовних матеріальними користями. Воно дало під-
вищення платні кривошанам, ассигнувало 7.000 др. для сиріт,
синів священників, на приют; устаткувало краце семінарію,
помогло зорганізувати виховний заклад для дівчат-сиріт по
священниках. Але воно завело в семінарії ужгородській і в
щойно заснованій (1881) прятівській навчання мадярською мо-
вою. Церковно-слав'янської мови почали вчити тільки ще чи-
тати, але мало хто розумів її, хоч нею підправлялося бого-
служення. З тої семінарії виходило духовенство здебільшого
байдуже до народної справи. Правда, мадяризація почалася з
полудня в Саболчу, Сукмарі і в інших пограничних низинних
землях. Духовенство довго ще трималося українського обряду.
Але уряд умів нахилити його на свій бік орденами, чинами,
захоронками для дітей священників. Знайшлися серед духовен-
ства люди, що видають молитвослори по мадярськи з переклада-
ми церковно-слав'янських молитов, уводять богослуження в
мадярській мові - поступово, починаючи від полудня в мішаних
територіях. Чому ж те духовенство дало себе ужити до такої
справи. Нарід почав говорити: „Колись були чаші дерев'яні,
а попи золотії, - тепер - чаші золотії, а попи - дерев'яні!“

Чого не зробила шістьсотлітній боротьба латинської цер-
кви зі слов'янським обрядом від часів Карла Роберта - те
зробив мадярський уряд за тридцять літ, виховавши нікчемне

покоління, що "за ямат гнилої ковбаси" само продало мому та ім'я великих предків. Маючи на Закарпатті вже 100-150 тисяч змадяризованих Українців і багато священників, уряд домагався від Риму введення мадярської мови в богослуження в обряді "Solemnis Matolicus". Рим відмовив, бо католицька церква не дозволяє введення живої мови в богослуження. Тоді мадярський уряд відділює змадяржену полосу під мукачівською і прашівською дієцезією і 1912 р. творить окрему дієцезію з осідком єпископа в Гайду-Дорог в гайдуцькім комітеті. Там проти волі Риму заводять на папері грецьке а в дійсності мадярське богослуження замість слов'янського. А до єпархії мукачівської і прашівської призначає єпископів, що далі підтримують мадярження церкви і в соймі дають свій голос за введенням до народних шкіл мадярської мови.

Таким способом сталась нечувана річ, що латинники Мадяри мають богослуження в костелах по латинськи, а "Solemnis" - католики - змадяржені Українці, - по-мадярськи. Котра ж церква була більше мадярсько-патріотична?

Мадярження школи.

Вже 1870 р.ухвалою сойму заведено в народних школах навчання мадярської мови. Щоби перевести мадяризацію сільського люду, Мадяри скрізь почали заводити державні школи. В тих школах спочатку вільно було вчити української мови як предмету, але цілий виклад відбувався в мадярській мові. Український характер задержали якийсь час тільки віроповідні (конфесійні) школи, де вчили дяко-учителі, залежні від консисторії. Селяни радо погоджувалися на державні школи, бо через це спадав з них тигар утримання шкіл. В той спосіб повна мадяризація школи поступала дуже швидко. 1881 року була ще більшість (353) шкіл із українською викладовою мовою, а меншість (265) - було утраквістичних, с.т.мадярських. Та вже 1883 р. українських шкіл залишилось тільки 282, а число мадярських - зросло на 318. А до 1914 р.не було вже на Закарпатській Україні ні одної немадярської школи. Скрізь викладали навіть науку релігії в мадярській мові. Окрім цього заведено було діточі притулки, куди брали дітей від третього року - від грудей матері і виховували їх на Мадярів. Цих иницярів випускали аж тоді, коли вони не тільки забули рідну мову, але й переосікли по горцю до всього українського та слов'янського світу.

Учителі, навіть Українці, ради хліба мусіли мадяршити українських дітей, говорили до них лише по мадярськи, били їх за кожне необережно кинене українське слово, мучили дітей за незрозумілу мадярську мову різними карами, - лобм переш інспектором Мадяром пописатию, як вони добре вчать Українців для величі Гунгарії. Коли Польки жалувалися Росії

на примус з боку Прусаків до німецької мови у Вжебні, — то на Закарпатській Україні була також Вжесня в кожному селі, і в Росії ані одного слова не кинено в їх обороні з боку олов'янского царського уряду. Росія лише там любила Слов'ян, де мала свої інтерес, а Закарпатська Україна все була їй байдужа.

Погорда до української мови та мадяризації імен і назв.

Щоби задушити в Українцях сміливість і людську гідність, Мадяри вивчили в школах у суспільність, що українська мова то є мова простацька, і що кождий Українець смердить гноєм (bűdös orosz). Тому багато півінтелігентів, що виходили зі школи з аристократичним світоглядом, змінiali свої імена з українських на мадярські, вимовляючи, що роблять це ради посади й хліба. Україну залишали тільки батькам, або в своїм серці, а своїх дітей виховували вже на яничарів, гірших за корінних Мадяр. Ці люди говорять вдома по мадярськи, називають своїх дітей іменами мадярських королів і святих, записують себе й родину в мадярську національність — і все це — для ласкавого ока Мадярів.

Окрім зміни імен поодиноких людей, прийятих до служби, переведено на цілій Закарпатській Україні зміну українських назв місцевостей і рік на мадярські так, що жадний чужинець не міг вичитати з мапи, де починається етнографічна мадярська територія. В урядах, у статистиках окрізь запапувала одна мадярська мова з мадярськими іменами.

Жиди — мадяризатори.

До переведення повної мадяризації села ужпли Мадяри найпироворнішого елементу в Європі — Жидів. В 70-х рр. напливала велика імміграція російських Жидів на Закарпатську Україну. Вони збагнули дуже скоро, чого хоче мадярський уряд: вивчилися мадярської мови і кинулися на темний та бідний український наріч, як саранча на поле. Внадплися в села, як посередники панів, винаймали їх маєтки, заводили коршми, де розповвали селян. Посередники в торгівлі, що ввалилися „торговельниками“, позичали селянам гроші найменше за 30%. На мукачівських кооперативних зборах р. 1897 (або 1898) Еган навів факт, що один Українець позичив був у Жида 5 (пять) золотих; за пів року, не заплативши цього боргу, Українець дав Жидові новий вексель на 10 зол. і так борг усе зростає, аж на кінець зріє на 645 золотих; вставляли худобу в їх стайню піби для вжитку, а в дійсно-

сті робили з селянина свого невільника, що робив задармо "овому Жидові". В оудових процесах підкуповували урядників, а невідкупленим грозили терором, оборонців селян з поміж священників підпалювали, всілякі каси (позичкові) руйнували змовою. Словом, — Жиди не боялися ніякого злочину, щоб українських селян довести до руїни і захопити в руки землю. Так Жиди довели до того, що більша половина селян випустила з рук всю землю, яка перейшла до Жидів; більшість або половина худоби в селі належить торговельникам-Жидам, які обіли села.

А все це здобули вони, яко малярські патріоти, які вилеклися свого жаргону, говорили між собою все і всюди помалярськи, були першими донощиками за всякий нельояльний виступ, були агентами уряду і оком і ухом малярського правительства в кожнім селі. Уряд остільки бачив в них овоїх людей, що рішив змішати їх з Мадырами, що вимерали і не плодилися вже так, як треба. Міністерство 1894 р. Векерля вида-ло закон, яким признало Мадырами дітей з мішаного подружжя Мадырів з Жидами, що зі всіх народів Європи відзначаються найбільшою плодючістю. Жиди скріпили, як Половці за Бейли ІV, малярське населення і помогли завести малярську культуру на всіх немалярських територіях, передовсім — на Закарпатській Україні. Тут на цій забутий Богом і Україною землі на славу Гунгарії настав для Жидів рай, а для Українців — пекло.

Еміграція Українців до Америки.

Малярський уряд досяг за допомогою Жидів такої руїни між Українцями, що 1880 р. почалася масова еміграція Українців з Закарпаття до Америки. Жидами виганяв він Українців з Угорщини, як гайдук виганяв каньчуком собак. З тяжким серцем і гіркими сльозами покидали селяни-Українці овок прадідівську рідну землю, поляту їх потом і кров'ю, їхали за море далеко, спочатку в Бразилію, а потім у Північну Америку, бо державна думка Мадырів вимагала того, щоб Українці шевли в Угорщині. І вирвалася з уст народних така пісня, повна розпучливого болю й любови до рідної землі батьків:

„Угро-Русе моя мила, краю мій рідненський,
 Ой я тебе не полишу — хлопець молоденький!
 Ой я тебе не полишу, в тобі хочу бути,
 На котрій ся землі родив, в тій буду і жити!
 Йдуть Руснаки в Бразилію, газдівства продають,
 Де їм отець, мати жили, там жиди вайкають!

Страх Мадяр перед Галичинаю.

Драгоманів ще в 70-х рр. писав „про раненого брата“, — в листах до земляків, щоби вони звернули свої очі на той бік Карпат. Але Галичани, зайняті завзятою боротьбою з Поляками, не скоро послухали цієї ради. Щойно в 1890-х рр. навідали Закарпатську Україну українські вчені, як от мовознавець Ів.Верхратський, етнограф Волод.Гнатюк та історик Степан Томашівський. Вони змалювали в Галичині невідрадий стан угро-українського народу. Мадяри 1896 р. обходили на Закарпатській Україні свято мадярського тисячеліття і поставили на замку в Мукачеві великого орла, зверненого до галицьких гір. Тоді всі чільні провідники українського народу з Драгомановим на чолі видали до чільних провідників європейської культури (у французькій мові) протест проти тисячної неволі українського народу в Угорщині під заголовком: „І ми в Європі“. („Житє і Слово“, 1896 р. ТомУ.), де змалювали спосіб мадярщення і деморалізації мадярським варварством. Опісля 1898 р.гурток українських студентів зі Львова зробив подорож по Закарпатській Україні і дав ряд концертів у Сиготі, Хусті, Севлюші й Ужгороді. Єпископ Андрій Шептицький відвідав Ужгород і Прахів та здивував українське духовенство, що єпископ говорить по українськи, хоч знає й інші мови. Як митрополіт нав'язав він опісля зносини з адміністратором Крижовацької єпархії Нярдієм і цей послав молодих богословів до Львова до семінарії.

Мадяроький уряд злякався цих взаємин і постарався ці зносини утруднити. Не допускав на Закарпаття ніяких часописів, ні українських видань з Галичини; розвинув поліційний нагляд за особами, які вели кореспонденцію з Галичанами, переслідували туристів в Галичині, що ходили по селах, — одним словом нівечило всякі спроби нав'язання зносин з Закарпатською Україною.

Закарпатські Українці в Америці.

Емігранти в Закарпатської України що прибули до Америки, були найтемнішими, найбіднішими та найбільш пригнобленими з усіх емігрантів Австро-Угорщини. Вони осідали в Сполучених Державах (в Пенсильванії, в Нью-Йорку (New York), в Нью-Джерсі (New-Jersey), в Огай (Ohio), в Коннектикут (Connecticut), в Іллінойс (Illinois), в Індіані, та мало — в Канаді (Вальберта). Вже 1897 р. було їх біля 200.000 душ; тепер їх число доходить до 500.000. Як темні анальфабети, що не знають англійської мови, муслив вони братись за найтяжчу роботу, як пише їхній стихотворець:

"Тяжко робить бідний Русин в желізній фабриці,
Вугля копле під землею в шумній Америці,
Рано іде до роботи здоровий як дуб,
Вечер лежить на ослоні, уж нещасний труп!
Праподавці бездушніі нич о нім не дбають,
Тут нашого робітника за бидло тримають"...

Організація амери- канських Закарпат- ських Українців.

Все ж таки в Америці показали ці темні Українці, що вмють творити свою організацію, яка гуртує їх сили і творить з них перству, свідому своїх інтересів. Вони творять дві організації: "Об'єднання греко-католицьких руських братств", основане Павлом Жатковичем, має понад 100.000 членів, і "Обрання греко-католицьких церковних братств" (має біля 10.000 членів). Ці організації утримують 100-110 приходів і 150 шкіл та видають члени першого товариства часопис "Американський Вістник", редактором якого був цей Жаткович від р.1892 до р.1914. Крім цього, друге товариство видає часописи: "Просвіта", "Свобода" і "Правда" та заступає інтереси Закарпатських Українців. Найкращі церкви поставили вони в Трентон (N. Yeu), в Вільксберн (Wilksbarne), в Питсбурзі (Pa), у Longston (в Огай). Найкраща школа в Вайтінг. Ця організація псказує, що наш нарід при найтяжчих умовах уміє творити організацію тільки треба інтелігенції обернутися до нього й стати на чолі його.

В школах учать релігії й української мови, одначе викладовою мовою є мова англійська. Надія на удержання Закарпатських Українців при українстві мала, - в третім поколінню вони вже не знають української мови. Тому Закарпатські Українці тужать за рідною землею і мріють про поворот до рідного краю тоді, коли отворяться копальні в Загату, в Місовичах, або в Солотвині.

Закарпатські Українці в Америці відіграли велику роль в справі автономії Закарпатської України в межах Чехо-Словацької республіки в 1918 р. Але і в Америці знайшли Закарпатських Українців русифікатори.

Пропаганда православія.

Російський оинод негайно почав ширити межі шими рух за православ'єм, посилав до Америки своїх місіонарів, викидав гроші та видавав на "малоросійським наріччі" часопис "Світ". Українці, особливо лемки та мірамарошчане, радо горнулися до православ'я, бо з ним діставали моральну й матеріяльну поміч. Разом з ним при-

ходило і політичне русофільство. Для них висвятили А. Дзю-
бая на єпископа і 30 священників, які мають 35 парафій.

Греко-католики в Америці.

Греко-католики підлягали опочатку ірландським єпископам, щойно 1907 р. під впливом Шептицького іменовано їм з Риму єпископом Васи́лія́нна Сотера Сте́фана Ортинського, доброго католика, але при тім завзятого українського націоналіста. Він хотів перевести організацію церкви в національній дусі, але застав невідповідних священників, яких українська національність обходила менше, як власний інтерес. Спорі між ними і москофільська агітація довели до роз'єднання Закарпатських Українців і Галичан так, що вони тепер мають окремі церкви. По смерті Ортинського р.1916 апостольська столиця іменувала двох вікаріїв адміністраторів. Вікарієм Закарпатських Українців був іменований Гавриїл Мартяк.

Розрив політичного життя на Карпатами.

Тим часом у Галичині р.1900 універсіалогод проголошила в зв'язку з "Револуційною Українською Партією" гасло самоостійної України. Щоби навчити нарід дисципліни за-
сновано по селах читальні й гімнастичні товариства "Січ" й "Соколи". Молодь підняла боротьбу за український університет у Львові. Проти визноку польських панів переведено страйк. Нарід під проводом своєї інтелігенції приходив до повної свідомості своїх прав.

Середнє шкільництво.

Українці в Австро-Угорській монархії мали на більше як 4 мільйони населення лише 5 державних гімназій і 3 на Буковині, а то: у Львові, Перемислі, Коломиї, Тарнополі, Станіславові, а на Буковині - в Чернівцях, Кіцмані і Вижниці. Українських учительських семінарій не було в Галичині ані однієї, а лиш - утравістичні - польсько-українські. На всю австрійську Україну була лише одна державна українська семінарія в Чернівцях на Буковині, де загалом українському народові давали більше прав, як у Галичині. Реальних українських шкіл, ані гімназій не було ані одної. Тому Українці заснували власними фондами одну реальну гімназію у Буську в Галичині, а другу - в Вашківцях на Буковині. Засновування середніх шкіл всякими силами спинювали Поляки і не допускати до того, щоби вони засновувалися на державний кошт, хоч число учнів перевищало законом жадане число для

можности заснування середньої школи вдома або втрьох. Це приєднувало Українців вхопитися самопомочю. На власні фонди, що складали не лише багаті верстви, але й необхіднімі селяни, було засновано в Галичині перед світовою війною 6 класичних гімназій, одна — реальна, один дівочий ліцей в Перемишлі, п'ять дівочих учительських семінарій (з того одна на Буковині), та декільки горожанських, народних шкіл. Так парід своїми силами творив свою рідну інтелігенцію проти волі ворогів.

Економічний роз- вій України.

За наукою Драгоманова про потреби організації народу та економічного піднесення народу пішла в Галичині вся суспільність. Засновано було декілька тисяч українських товариств, і не було майже ніодного села, де не було би бодяй одного товариства. Найбільше було популярно-просвітних товариств "Просвіти", далі — пожарно-гімнастичних ("Січей" і "Соколів"). Позичкові товариства, як от райфайзенівські каси, об'єднані Крайним Ревізійним Союзом, відкрили мережею цілу Галичину. "Народна Торговля" з 17 філіями заснувала і велику кількість крамниць по селах. "Сільський Господар" заснував господарські товариства. Молочарський Союз заводив спілки торговельні для торгівлі виробами господарського промислу. До більших товариств належав "Крайний Союз Кредитовий, мільйонове асекураційне товариство "Дністер", парцеляційне товариство "Земля", мільйонний "Земельний Банк Фіпотечний", Фінансове товариство "Руська Шадниця" "Українське Товариство Педагогічне", "Взаємна поміч галицьких і буковинських учителів" з філіями на провінції, "Українська видавнича спілка" (видавниче товариство для видавання книжок). Крім цього, ціла низка музичних, співочих і гуманітарних товариств. На Буковині засноване було політичне товариство "Руська Рада" й заложено "Руську касу" т-во на палк. В Чернівцях було засновано касино "Руська Бесіда", а читальні по селах — або "Руської Бесіди", або — "Просвіти". Крім того засновували "Січі" — такі самі, як у Галичині, з головною управою в Чернівцях, і ті товариства були майже в кожному селі. Селянська каса закладала райфайзенки по цілім краю. Була заснована друкарня "Руської Ради", яка друкувала часописи й книжки також і для Українців під російською владою. З розвитком народу і наростанням свідомости потреби своєї держави: молоде покоління Українців в Галичині видало з себе ряд імен в літературі. Ці літератори перенесли модерні течії європейські на Україну, або ж ширши ідею української державности в краснім письменстві.

Образ Українців 1905 року.

Коли в Галичині інтелігенція зорганізувала на-
рід і на чолі свідомих мас ставала до побідної боротьби,
україновський народ на Закарпатській Україні в кількості
429.000 (може й більше) сунувся в безодню смерті. Помадьяр-
щена інтелігенція задоволилась посадами і маєтками, а на-
рід з нужди, витвореної жидівсько-мадярською спілкою тікав
до Америки. По горах замість міцних здорових людей, онува-
лися малокровні, марні поживклі мари. То були Українці
безоки, хиткі, нездатні до війська, карликувати, золотуш-
ні, віддані в відчаю пияцтву, зниділі, ліниві та темні. А
на них кишла хмара жидівських павуків, що як мурашки об-
сіли їх, осали з них кров, як п'явки, і видирали з під них
землю, багатіли, вбирались у шовки і саети, тероризували
воіх, хто їм став на дорозі проти знищення Українців. Укра-
їновський народ убожив, продавав рештки свого маєтку і уті-
кав за море. Інтелігенція не поставилася за народом і при-
душена Мадярами, раділа, що сама може добре жити. Одні з
інтелігентів ставали самі Мадярами, а інші, насичені Мадя-
рами, сиділи опокійно й думали над тим, коли то прийде Ро-
сія та обойме їх ще більшими почеснями за це, що про ук-
раїновську просвіту народу не дбають, а пишуть для себе по
моосковськи. Тих священників, що вступилися за народ, пус-
кали Жиди-Мадяри з димом, як напр. овященника в Вербязі,
який осмислюва отати до ліцитації полонини, що була до то-
го чаю у жидівських руках, спалено три рази рік-за-роком.
Священникові у Ниж.Верецьких загрозили що підпалять, а ко-
ли він забезпечив від вогню своє майно, то повіризували
його чотиром коням язика. Священника у Ниж.Бнотрій опали-
ли також за це, що став на чолі організації селян, які на
взірець галицьких райфанзенівських кас і крамниць почали
також і собі такі товариства закладати, тощо. Жиди воіх
тероризували або підкупляли, а непідкупленим гровили на-
віть смертю.

Акція єпископа Фірцака.

Вое це спостерігав Юлій Фірцак і бачив, що греко-
католиків стає в українській землі щораз то менше. Він ви-
рішив рятувати греко-католиків від загибелі. Року 1896 він
кликнув нараду жупанів і послів Угорської України, щоби по-
радитися, як цьому запобігти. Народа ухвалила просити цен-
тральний уряд, щоби він перевів економічну реформу. Дня 4
лютого було утворено комісію, яка мала зайнятися Українцями
на Закарпатті. Дня 9.квітня т.р. іздала депутація із 20
Українців з єпископом Фірцаком на чолі до Пешту, була у

воїх міністрів і подала меморіал, де були описані найважливіші потреби українського народу. Розпочалися заходи уряду для економічного піднесення угорських Українців. Для переведення цієї акції іменовано внаслідок отарань єпископа Фірцака в травні 1897 р. делегатом уряду Едмунда Егана. Він знав злидні Закарпатської України, бо був від року 1883 до р. 1890 інспектором молочного господарства на Угорщині і приїздив і на Закарпаття.

Едмунд Еган і його меморіал.

Едмунд Еган, родом Ірландець, подав урядові меморіал, в якому описав причини нужди (злиднів) угорських Українців. Меморіал той написаний об'єктивно і холодно, але так правдиво та омілливо, що на такий меморіал не відважився б ніхто з Українців. Не надив він там нікого, — навіть і самий уряд. Його слово було словом замученого і пригнобленого українського селянина, було могутнім словом протесту проти кривд, що робилися Українцям. Між іншим пише: "Вільша посілість прогрівилася тяжко супроти селянства. Той сама держава, чий правительством, провинилися тим, що зовсім не подбали про підстави існування всіх кривд селян у тих околицях. Держава не подбала якраз проте, щоби між горожанами і земельним посіданням удержати рівновагу... Не дивно тому, що ціле угорське Підкарпаття заселене тепер хліборобським пролетаріатом. Священник з річною платнею 200 зр., батько дітей, мусить у значній частині жити з селянина. Єпископ не заїздить у ті глухі сторони і не контролює високостві треб. Учителі хочуть вигідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на 3 до 8 літ. Багато нотарів дере з народу і тиранизує селян... Тут не дбає ніхто про контроль адміністрації. Селянський пролетаріат відданий Божій ласці і опіці. Розпука бере ся дивити на цей бідний та темний парід, що дїстався в руки найсильнішого торговельного елементу в Європі — Жидів"... Еган наводить цілу низку фактів нелюдського поступовання Жидів з українськими людьми, а в кінці пише: "Нарід, немає ні землі, ні худоби якої оудьба лежить у руках лихваря; народ, котрий залежить від настрою і самоволі того лихваря; народ розпілчений нарочно і здеморалізований, котрому вже ані священник, ані староста не можуть прийти з поміччю і котрого адміністративний урядник скривдить; народ, котрому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — сей народ буде поступенно занепадати матеріально чим раз глибше, поки не загине"...

Україноська акція.

Цей меморіал переповіла ціла опозиційна мадярська, а також і загранична преса. При тім писали, що з таких горожан, як ці Українці, що навіть не можуть платити податків, не приносять державі жадної користі. Мадяроський уряд, який дуже дбав про те, щоби Мадярів окрізь хвалили, зніяковів, що таке пишуть про угорський край, — що про кривду Українців і насильства над ними заговорив цілий світ. Зачалася т.зв. „Руська акція" в напрямку поліпшення долі мешканців Закарпаття.

Економічні реформи для Українців.

Для доброї слави мадярської держави, і завдяки ширій і жертвенній праці Егана, міністер хліборобства Дараній дійсно перевів деякі реформи для поліпшення матеріального добробуту українського населення бережовської, мармарошської, ужгородської, а в кінці й земпліноської жупи. Найнято було землю з рамени уряду для декількох тисяч малозаможних родин в кожній жупі. Видано було окремі закони про лихву. Відкрито було кілька промислових шкіл для селянських дітей і уладжено господарські курси для селян. Заведено було позичкові каси: в однім 1899 р. їх було відкрито по селах 27. Для поліпшення худоби розділено по селянських господарствах декілька сот голов расової худоби. Призвезено було кращі сорти (гатунки) збіжжя для піднесення хліборобства на Закарпатській Україні. На кошт уряду видавалася популярна газета, що писалася народною мовою — „Неділя".

Завдяки праці Егана 32 села дешево закупили 8,464 кат. угрів одної землі і пасовища. З Шенборнового маєтку і від кияраря дешево одержали селяни біля 21,000 кат. угрів пасовища. Еган зреформував склад і породу свійських олійкогосподарських тварин так, що від року 1898 щезла на Закарпатті „ришка", а її заступила расова худоба. В господарських школах від р.1898—1914 вивчувалося 1920 хлопців. В 50 господарських курсах брало участь біля 10,000 селян. Хатня промисловість швидко розвинулася в кошикарських варстатах, ткальнях, вишивальнях в Арданові, Кивяжді, Ганичах, Нанкові, Лузі, Довгім, Солотвині, Вел.Копані, Полянні, Ясині Рехові, Богдані та в інших. На 20 курсах виробництв училища 5,489 душ молоді. Заробіток мало в них 14,187 Українців. В садках на селах засаджено було від 1898 р. 542,950 шей. Держава виплатила від р.1898 до р.1917 — 39 мільйонів і 60 тисяч корон. Кредитових спілок було біля 500.

Жидівський процес проти Егана і його смерть.

Еган за свій виступ проти Жидів-визюкувачів мав між ними смертельних ворогів. Вони постарались про інтерпеляцію в соймі, на основі якої, заряджено було над Еганом слідство, за "антисемітський одчит" в Мукачеві про необхідність опіки над українським селянством. Але Егана оправдали. Тоді ті, кому залежало на його усуненні, — постаралися зробити іншим способом. Еган умер таємничою смертю дня 20 вересня 1901 р. Його зведено було на дорозі біля села Дравців з простріленою головою. Мадярське слідство виказало, що це випадком він сам себе, падаючи, пострілив. Та пам'ять про нього та його ім'я залишиться навіки вписаним на пам'ятнику історії Закарпатської України.

Народне пробудження в літературі.

Разом з економічною акцією для піднесення Закарпатських Українців, будиться почуття і в інтелігенції що треба зблизитися до народу. Августин Волошин видає часопис "Наука" і календарі в народній мові накладом товариства "Уніо". Об'явилися етнографи Михайло Немеш і Михайло Врабель, що видав два збірники народних пісень: "Руський Золотей" 1892 р. та "Угорські народні пісні"-1901 р.; об'явилися два письменники: Юрій Жаткович і Др.Гіядор Стрипський, що боронять народної мови.

Жаткович пише дрібні історичні монографії та оповідання народною мовою. Др.Гіядор Стрипський видає 1907 р. наукову розвідку: "Старша руська письменність на Угорщині" — Ужгород, 1907 р. Там він показує на прикладах з творів, що в XVII-XVIII ст. писали Закарпатські Українці чистішою народною мовою, як сучасні. Він поміщує дуже цінні розвідки про культуру Закарпатських Українців в "Записках товариства ім. Шевченка" у Львові.

Маніфест 17 жовтня.

В Росії по невдалій російсько-японській війні в кінці 1905 р. вибухла перша російська революція. Робітники й інтелігенція виходили на вулиці Петербурга і домагалися зміни державного ладу. Тоді цар 17 жовтня 1905 р. видав маніфест про волю віри, слова, громадських зборів, тощо. Для встановлення законів цар окликав Державну Думу і Державну Раду. В Думу нарід вибирав послив, а в Раду — половину членів обирав нарід, а половину іменував цар зі своїх вибранців. Українці створили в Державній Думі свою фрак-

цію (групу) і домагалися для українського народу національної волі. Коли вийшов маніфест 17 жовтня настала і воля українського слова, забороненого від 1876 р. Українці видавали часописи й книжки українською мовою, в Києві виходили „Громадська думка“, опісля „Рада“ та „Літературно-Науковий Вісник“. „Просвіта“ заснувала товариства, видавала книжки та удержувала книгарні. Учителі на своїх з'їздах домагалися своєї рідної школи під проводом Грінченка. Українські вчені згуртувалися у „Наукове товариство“ під проводом М. Грушевського, професора львівського університету, що вернувся з Галичини назад на Україну.

Поворот реакції.

Але воля в Росії тревала недовго. Пани й генерали намовили царя розпустити першу Думу, де вільно говорили оборонці народу. Вибори у другу державну Думу проходили під доглядом поліції та жандармів, щоби туди не дісталися небажані (неблагонадійні). Але цар розпустив і цю Думу та розписав вибори до третьої Думи, на основі такого виборчого закону, щоби до неї могли бути вибрані послами лише пани. Пани з третьої Думи не дбали про нарід. Хто підіймав голос за волю народові, того заслали в Сибір, зачиняли в тюрми, карали шибеницею. Цар скасував всі свободи, які дав маніфестом 17 жовтня 1905 р. Повернула знов реакція у Росії та на Україні. Великі поміщики та високі урядники, що відірвалися від народу і жили з царської ласки, утворили партію „русоких націоналістів“. Вони побачили, що український рух в народнім рухом, який хоче взяти панам права і землю. Тому почали вони завзято боротися з Українцями: промовляли й писали по газетах та в книжках, що є на світі тільки один „русокий народ“, а нема ніякої України, ані українського народу, — є тільки „ветвь рускаго народа“ — малоросси“. Українці, на їх думку, — це зрадники російської держави, сепаратисти, „мазепинці“, австрійські попихачі...

Царські міністри, губернатори й справники за їх порадою зачиняли українські товариства, часописи, книгарні і заслали Українців на Сибір без суду й слідства. Але українського руху, що виходив від народу, вони не могли знищити. Шукали за причиною його і знайшли його корінь у Галичині. Коли повстало напруження в європейській політиці, яке громило війну, коли цілою силою намагалися втягнути Росію до війни в Австрію, щоби Росія забрала Галичину й здушила там українство.

Тим часом на Закарпатській Україні інтелігенція оглядалася на ласку уряду. Вибрані до зреформованого сойму 1907 р. послы Українці вступили по слідах батьків до мадярської урядової партії і записалися Мадярами, хоча й бачили вони, що інші немадярські народи утворили окремий опозиційний клуб.

Темна маса народу на Закарпатській Україні чула шум бурі, що наближається. Вона стала перед питанням, що буде: чи прийде довгождана правда для народу. Відповідь на це дали темному нещасному народові безсовісні, москофільські агітатори й агенти: „Цар прожене панів і Жидів, передасть вам землі, як приймете православ'я". Народ зашумів, а мадярські очі й уха – Жиди, це почули. Селян поарештували і виточили їм голосний пролес у Мармарош Сиготі в днях 6-13 січня 1914 р. Засуджено було 10 підсудних на один, два або три роки в'язниці.

Вибух світової війни.

Находилося буря в життю народів. Росія в союзі з західними державами стала до війни з Австрією за „руські землі" Володимира. Не Володимирова велика думка зібрання українських земель керувала нею, а страх перед україноцтвом. З тої великої бурі зродилася наша Закарпатська Україна, – на давній українській частині Угорщини, яко автономна країна Чехословацької Республіки, з Галичини й Буковини – Західна Українська Народня Республіка, а з земель Володимира Великого і Богдана Хмельницького – „Українська Народня Республіка". Так відновилаь колишня українська держава.

Нове життя народів принесло і новий погляд на науку історії. В XIX стол. вірили на основі „непомильної“ науки, що історичне життя залежить від обставин, що людська воля не має жадних прав на нияв, що все в життї упорядковано „законами“ природи. Нині французький історик Андрі Берр в своїй „синтезі історії“ каже, що історик мусить злучити сучасне з минулим і майбутнє з оучасним. Коли ми читаємо історію та оглядаємося назад в минувшину, то робимо це не на те, щоби опочити в тіні, але щоби мати понуку для більшої активності не тільки на сьогодні, але і на завтра. Тому, що історія мусить вчити, як треба бути впертим, тому вліке значення дає Берр індивідуальності особистій, расовій, географічній, періодичній і моментальній.

Можливо, що окруження було колись сильним історичним чинником, що підсонням, характером землі гідрографією впливало на життя та організацію людей, — тепер ця „ізда на волах“ уже перестаріла. Тепер у часі телеграфів, бетону і летунства повсталала започаткована французьким ученим Відаль де ля Бляшом нова наука — динамічна географія. Основою її є наявність психічного характеру нації без огляду на її положення, себ то, що кожна нація уявляє з себе сконсолідовану індивідуальність, яка стремить до суцільности без огляду на природні умови (гори й ріки), що не творять в часі нових технічних відкриттів ніякої перешкоди. Історичний матеріалізм надавав значення економічним фактам, а історія після погляду Берра має вилукувати індивідуальності, які вплинули на окруження, і досліджувати, як саме одкиця висловлювала суцільні потреби і прагнення, себ то: як вона висловлювала волю нації бути впертим скрізь і завжди в лоні тисячоліття. Для Українців писали історію Москалі, Поляки, Мадяри, — всі так, як їм того було треба для їх цілей; тому вони відкинули все те, що не було корисне для них в історії Русь-України, а полишили факти „закони“, для себе відповідні. Це назвали вони „історичною правдою науковою“ і вносили в нас повірити в їх „правду“. Але тепер Українці мусять зібрати факти, відкинути ними, і створити собі історію на основі свого стремління, своєї впертости, своєї правди — во ім'я гасла: Нарід собі.

Історія Закарпатської України де жде велика частина українського народу, має своє велике значення не тільки для свого народу, але і для історії Європи. Закарпатська Укра-

їна лежить в Карпатах на дорозі між східньою і західньою Європою і в воротах межі двома різними світами. Тисячелітня боротьба за посідання Карпатських гір Русь-України — Польщі і Угорщини наочно виявляє нам що велику історичну ідею Закарпатських Українців, яка примушувала їх протягом століть своєю впертістю держати в своїх руках Карпати в найважливішій місці, куди веде той найпростіший шлях межі двома світами в Європі. Нині знов розпалюється боротьба за ту браму між сусідніми державами, а історична місія Закарпатської України полягає в тому, щоби удержати своєю впертістю Карпати в руках українського народу, бо вона є звеном, що лучить східну Європу з наддунайською низиною. Через п'ять залізничних шляхів веде та ополука двох світів на Закарпатській Україні, тому Союз Радянських Соціалістичних Республік цікавиться більше долею Закарпатських Українців, як Українців галицьких, бо Закарпатська Україна є брамою до Європи. Історія Закарпатської України доводить, що Українці все боронили цю браму через тисяч літ кіотами й кров'ю, і ця історична ідея повинна бути основою стремління і впертості Українців і в майбутньому. Вони хиталися щодо орієнтації між Русь-Україною і Угорщиною після різних ситуацій політичних, але все отолли за те, що „Руська Країна“ в Карпатах, це їх споконвічна батьківщина, якої вони не сміють попустити навіть і в Америці.

Історія показує, що коли Закарпатська Україна належала до Угорщини, себто до західної Європи, — вона все грала ролю хвоста, пустиря, відсталого країни, пуці, де пані полювали на звіря, а занедбана людність сходила до ролі панських доглядачів ліса й хортів-гончих. А коли належала до Русь-України, себто до східної Європи, то її значення зросло, вона ставала воротами держави на захід, хороненим оком володарів, як ключ до наддунайської низини. Як каже народна пісня в часів князя Льва:

„Що там доброго в Уграх олимати?
Добре слішано, бо юж поорано,
Юж поорано, злотом васіано,
Пав'яним перцем заволочено,
Золотим мечом загороджено“...

Обидва сусіди — Польща й Мадярщина прийшли до згоди, установавши на Карпатах спільну границю 1387 р. Але ніякі способи знищити посідання Карпат Українцями їм не побавило через сотні літ їх державного пакування — аж до нинішніх часів. Упертість Українців в ідеї удержання Карпат виявилася сімома повстаннями, підчас шістьсотлітньої неволі як рівно ж і після світової війни державною ідеєю Закарпатської України. Американські емігранти з цієї землі знали

неприхильність Антанті до України за Берестейський мир і перевели в життя прилучення Закарпатської України до Чехо-Словацької республіки, щоб утвердити посідання Карпат за Українцями, затвердили договорами за Карпатами автономну територію під історичною назвою а часів Володимира Великого "Русь" немов на глум сусідам, що розчвертували землі українського народу з його тисячелітньою культурою. В цей спосіб "Підкарпатська Русь", оточена чужими державами впадає в очі цілому світові як наочний доказ, що українсько-руський нарід знасиловано новими границями Польщі й Румунії і що потоптано велику засаду самоозначення народів на найстаршій слов'янській народі колишньої "Руси", що є матір'ю всіх слов'янських племен, бо всі слов'янські народи вийшли з земель Русі-України. А тепер значення українського народу росте з кожним роком, бо український нарід є серцем європейського Сходу, через яке переходить кров обнови цілої Європи.

18 липня 1921 р.

Др. Василь Пачовський.

З М І С Т

Проф. В. Доманицький: Передмова

ЧАСТИНА I.

П Е Р Ш И Й П Е Р І О Д

I. НАЙДАВНІША ІСТОРІЯ НАШОЇ ЗЕМЛІ	3 стор.
Найдавніші мешканці	3
Дакійсько-Гетійська держава	3
Дакія римською провінцією	4
Слов'янське розселення	5
Анти наші преродичи	5
Панування Аварів	6
Поділ Слов'ян	6
Антоькі племена	7
Назва Русь та руський нарід	7
II. ЖИТТЯ РУСИНІВ ЗА ПОГАНСЬКИХ ЧАСІВ	8
Родове господарство	8
Одежа	8
Звичаї	8
Вітра	9
Обрядові свята	10
Громадське життя	11
Городи /замки/	11
Перша українська держава	11
Повстання Київської держави	12
Походи на чужі землі	13
Наші предки в походах Києва	13
III. СТАРОВИНА КУЛЬТУРА НАШОГО НАРОДУ	15
Наша духовна культура	15
Виріз нашої давнини	15
Християнство	16
Дороги християнства	16
Панонія	17

Великоморавська держава	17 стор.
Діяльність Кирила й Методія	18
Затвердження папи	18
Християнство в Панонії	18
Письмо і мова	19

IV. ПРИХІД МАДЯР НАД ДУНАЙ

Мадяри або Угри	20
Мандрівка Мадяр	20
Похід Угрів через Русь	20
Освітлення мадярської історії	22
Життя Українців в новому ладі	23
Життя Угрів	23
Мадярська мова	23

V. ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВ ОБОХ НАРОДІВ

Буйність української держави	27
Наші князі до Володимира Великого	27
Походи Святослава	29
Перемшледи в західній Русі	30
Початки угорської держави	31
Початки культури Угрів	31
Угорщина королівством	32
Феодальний устрій Угорщини	32
Русь за Володимира Великого	33
Організація української держави	33
Хрещення Руси	34
Нове життя на Русі	34
Велич Володимира Великого	34

Д Р У Г И Й П Е Р І О Д

VI. ПЕРЕХІД ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧУЖУ РУКУ

Прилучення до Угорщини	37
Україна за Ярослава Мудрого	37
Замшання на Угорщині	38
Вплив Українців на Угорщині	39
Україна за синів Ярослава	39
Боротьба за Галичину	40
Перевага України над Угорщиною	40
Україна за Володимира Мономаха	41

VII. РОЗПАД УКРАЇНИ ТА МАДЯРСЬКИЙ НАПАД

187

Горе української землі	42 стор.
Занепад Київів	42
Галич - серцем України	42
Угорщина під впливом Царгороду	43
Перший забір Галичини Уграми	44
Основоположник Галицько-Волинської	44
Опікуни Романовичів	45
Перша змова Мадяр і Поляків	45
Золота Буля Андрія II.	46
Збирання українських земель	46

VIII. НАПАД ТАТАР

Татари	47
Похід Татар на Україну	47
Похід Татар на Угорщину	48
Татарська опіка на Україні	48
Данило - королем	49
Зв'язок України з заходом	49
Розбиття планів Данила	50
Руїна Угорщини	50
Потатарське заселення Закрп. України	51
Поворот нашої землі до України	51
Бунт Срібної Землі	52
Союз України з Угорщиною	53

IX. КІНЕЦЬ НАРОДЬОЇ ДИНАСТІЇ В УГОРЩИНІ

Останній Арпадович	54
Внутрішній заколот	54
Бунт українських вельмож	54
Повстання Петра Петровича	55
Розцвіт української держави	55
Останній Романович	56

X. ДЕРЖАВНЕ Й ГРОМАДОВЕ ЖИТТЯ ЗАКАРП. УКР.

Родова організація України	57
Взаємини з Києвом	57
Князі Закарпатської України	57
Комітатська організація	58
Автономія привілійованих	59
Замкова гранична полоса	59
Суспільні верстви	59
Німецькі колоністи	61

ХІ. БОРЬБА ЛИТВЫ З УГОРЩИНОЮ ТА ПОЛЬЩОЮ . . . 65 стор.

Литовська держава	65
Політика литовських князів	65
Збирання українських земель	66
Змова Угорщини з Польщею	66
Любарт в Галичині	67
Походи Казіміра на Галичину	67
Невдалий похід Людовика	68
Погром Угрів під Белзом	68
Перемиря Казіміра з Литвою	68
Галичина за Володислава Опільського	69
Перемога Риму на Угорщині	69
Політика Людовика	69
Подружжя Ядвиги з Ягайлом	70
Прилучення Галичини до Польщі	71
Литва проти унії з Польщею	71

ХІІ. ЧАСИ ФЕДОРА КОРЯТОВИЧА

Політика Вітовта	72
Рід князя Федора Корятовича	72
Боротьба Вітовта з Ф. Корятовичем	72
Ф. Корятович на Закарп. Україні	73
Умова Корятовича з Людовиком	73
Заслуга Корятовича	74
Значіння колонізації Закарп. України	74
Манастир в Мукачеві	74
Легенди про Ф. Корятовича	75
Грамота Ф. Корятовича з р. 1360	76
Турецька небезпека	76
Релігійні спори	76
Іван Гус - реформатор	77
Король Жигмонт	77
Перше повстання укр. князів	77
Вій з Турками під Варною	78

ХІІІ. ЧАСИ МАТВІЯ КОРВІНА

Занепад Царгороду	79
Значіння і наслідки занепаду Царгороду	80
Турецькі напади на Україну	80
Матвій Корвін на Угорщині	81
Матвій Корвін для Українців	82
Володислав II.	82

Повстання Куруцлв	83 стор.	189
Українське єпископство	84	
Бій під Мрачем	84	

XIV. ВНУТРІШНЯ ПЕРЕМІНА В ЖИТТІ ЗАКАРП.УКР.

Занепад української державности	85
Занепад Візантійського впливу	85
Занепад верховлади Українців	86
Папська верховлада	87
Наплив латинських монахів	87
Латинщення української шляхти	88
Обмеження автономії Закарп.України	88
Гробонок церковного добра	89
Церков - захист України	90
Сила української культури	90

ЧАСТИНА II.

ЧЕТВЕРТИЙ ПЕРІОД

XV.БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ САМОУПРАВЛІННЯ

Солтман Величний і Роксоліяна	97
Реформація	98
Обряди мадярської церкви	99
Політика уряду проти української церкви	99
Становище Українців до нових подій	100
Охорона автономії	100
Польська навала на Україну	101
Самооборона України просвітов	102
Взаємини України з Закарп.Україною	102

XVI.ОБОРОНА СТАРОДАВНЬОЇ ВІРИ /1596-1649/

Нова боева сила	103
Як творилося козацтво	104
Церковна унія на Україні	104
Друга війна на Закарпатті	105
Невдала спроба Унії	106
Внутрішня сила Українців	106
Друге повстання Українців на Закарп.	107
Ув'язнення єпископа Тарасовича	108
Церковна унія на Закарпатті	108
Причина прийняття унії	109

XVII. ЧАСИ ВЕЛИКИХ ВІЙН /1648-1699/

Недержавний наряд	III стор.
Богдан Хмельницький	III
Союз зі Шведами і поділ Польщі	III
Похід Раковця II. на Польщу	II2
Велике князівство українське	II2
Нова війна на Закарпатті	II3
Релігійні розрухи на Закарпатті	II3
Адміністрація греко-кат. церкви	II3
Перехід під власть Герського єпископа	II4
Православна церква на Закарпатті	II4
Завоювання Угорщини Габсбургами	II5
Третє повстання Українців	II6
Положення духовенства	II6
XVIII. ПОЛЬЩА В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ	II8
Зведення унії в західних землях	II8
Занепад східної церкви на Закарп.	II8
Перевага уніятів	II9
Вавилонська неволя церкви в Ягрі	I20
XIX. БОРОТЬБА ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЦЕРКВИ	
Знесення автономії України	I21
Повстання під ім'ям „опришків“	I21
Еміграція Українців на воєнну границю	I22
Релігійний бунт проти унії	I23
Урбардальний закон	I24
Матеріальне забезпечення духовенства	I25
Піднесення освіти духовенства	I25
Вогословська школа в Мукачеві	I26
Шкільництво в другій половині XVIIIст.	I26
Боротьба владик за незалежність	I27
Прилучення Галичини і Буковини	I28

П Я Т И Й П Е Р І О Д

XX. ДОБА АНДРІЯ БАЧИНСЬКОГО

Діяльність Андрія Бачинського	І31
Стан Українців 1772 р.	І32
Реформа шкільництва	І32
Знесення ордеру вчителів	І33
Реформа податків і панщини	І34

Йосиф II. та церковні реформи	I34	стор.	I91
Суспільні реформи	I35		
Університет для Українців	I35		
Освіта на Закарпатській Україні	I36		
Австрійське протегування мадярьс.	I36		
Інтелігенція чужим - не собі	I37		
Друкарня в Будині	I38		
Поділ мукачівської єпархії	I38		

XXI. УКРАЇНЦІ ПІД ЧАС ВЕСНИ НАРОДІВ

Політика Австрії супроти Мадярів	I39
Посте повстання Українців	I40
Відродження слов'янських народів	I40
Огнище відродження Українців	I41
Привернення української мови	I41
Михайло Лучкай	I42
Маркян Шашкевич і руська трійця	I42
Кирилومتодіївське братство	I43
Березнева революція в Австрії	I43
Невдоволення народів в Угорщині	I44
Домагання народів в Австрії	I44
Слов'янський з'їзд у Празі	I45
Собор українських учених	I46
Перший парламент в Австрії	I46
Повстання Мадяр	I47
Становище Українців	I48
Відозви Закарпатських Українців	I48
Семе повстання Українців	I49
Становище Закарпатських Українців	I48
Здавлення мадярського повстання	I51

XXII. ДОБА АДОЛЬФА ДОБРЯНСЬКОГО

Адольф Добрянський	I52
Домагання до престолу	I52
Автономний "Руський дистрикт"	I53
Духове життя Українців	I54
Реформи в Росії для Українців	I54
Австрійська війна з Італією	I55
Москвофільська течія	I55
Домагання Добрянського	I56
Нема України - тільки Москва	I57
Русофільська течія	I58
Німецько-мадярське зв'язування	I58

XXIII. МАДЯРСЬКА РЕАКЦІЯ Й АВСТРІЙСЬКЕ ШАХРАЙСТВО

Політика Мадяр проти Українців	160 стор.
Русофільська течія в Закарп. Україні	160
Проба злороту від русофільства	161
Партія народництва у Галичині	161
Т-по «Просвіта» і т-по ім. Мелченка	162
Збороне українського слова	162
Михайло Драгоманів в Галичині	162
Реформа правопису	163
Драгоманів на Закарпатській Україні	164
Злорот до народньої мови	164
Інтелігенція без народу	165
«Русь не существує на Угорщині»	165
Мадярщення церкви	166
Мадярщення школи	167
Погорда до української мови	168
Види - мадяризатори	168
Еміграція Українців до Америки	169
Страх Мадяр перед Галичиною	170
Закарпатські Українці в Америці	170
Організація американських Закарп. Укр.	171
Пропаганда православ'я	171
Греко-католики в Америці	172
Розвій політичного життя	172
Середнє шкільництво	173
Економічний розвій Українців	173
Образ Українців 1900 р.	174
Акція єпископа Фірцака	174
Едмунд Еґан і його меморіал	175
Українська акція	176
Економічні реформи для Українців	176
Жидівський процес проти Еґана	177
Народне пробудження в літературі	177
Маніфест 17 жовтня	177
Поворот реакції	178
Мармарошський процес	179
Вибух світової війни	179
В. Пачовський: Передмова до II частини	181
Зміст	185

ВИДАВНИЦТВО "ПЧІЛКА"
Книжки видані накладом Павла Кукурузи в Ужгороді
Карпатська Україна
в рр.1923-1939.

Сповідання, поезії, казки:

- Бонзельс: Пчілка Мая, 1925, 92 стор.
Боровський: Оповідання з природи, 1926, 40 ст.
Божук: Поезії, 1930, 64 ст.
Вілінська: Первісне життя, 1926, 16 ст.
Гренджа-Донський: Китиця квіток, 1925, 48 ст.
Гренджа-Донський: Оповідання з полонки, 1926, 64 ст.
Евальд: Земля і комета, 1919, 8 ст.
Залізник: В тропічній Європі, 1926, 8 ст.
Кіплінг: Оттак казки, 1925, 48 ст.
Кукуруза: Життя рослин, 1927, 32 ст.
П.К.: Казочки для дітей, 1930, 48 ст.
П.К.: Народні казки, 1926, 24 ст.
Коперза: В садку і городі, 1924, 80 ст.
Лагерлеф: Казки, 1927, 16 ст.
Мартінович: Ілія Муромець, 1928, 32 ст.
Підгорянка: Збірничок віршів, 1926, 32 ст.
Русова: Воробчик, 1924, 8 ст.
Сірий: Небо і земля, 1925, 48 ст.
Сірий: Чудні рослини, 1926, 12 ст.
Черкасенко: Поезії для молоді, 1926, 32 ст.
Черкасенко: Пчілка в байках, 1924, 20 ст.
Черкасенко: Оповідання про псів, 1931, 16 ст.
Черкасенко: Боротьба серед звірят, 1926, 20 ст.
Шевченко: Досірні думки, 1926, 8 ст.
Шевченко: Поезії для дітей, 1925, 16 ст.

Пієси для дітей:

- Баланчук: Перехитрив, 1927, 10 ст.
Вілінська: Первісне життя, 1926, 16 ст.
Вілінька: В школі, 1926, 8 ст.
Вілінька: На великдень, 1928, 10 ст.
Гренджа-Донський: Сиротина, 1926, 32 ст.
Животко: Будемо бавитися, 1926, 40 ст.
Мартінович: Малий артист, 1929, 16 ст.
Міговк: Михля, 1938, 20 ст.
Міговк: На дорогу щастя, 1927, 8 ст.
Міговк: Малі кати, 1930, 16 ст.
Олесь: Солом'яний бичок, 1928, 16 ст.
Сливка: Святий Миколай, 1938, 20 ст.
Сливка: Бородате непорозуміння, 1938, 48 ст.
Соколова: Золотий ключ, 1927, 32 ст.
Черкасенко: Бідний Лесько, 1926, 16 ст.

Черкасенко: Най живе життя, 1925, 20 ст.
Черкасенко: До світла, до волі, 1928, 16 ст.

Атласи, альбоми:

Атлас звірат, 1925, 108 ст.
Атлас рослин, 1928, 120 ст.
Альбом Підкарпаття, 1927, 120 ст.

Підручники, періодика, календарі:

Волошин: Педагогіка, 1936. Літограф. видання.
Волошин: Дидактика, 1936. Літограф. видання.
Волошин: Психологія, 1936. Літограф. видання
Волошин: Методика, 1936. Літограф. видання
Егрешій: Геологія, 1934. Літограф. видання
Мураній: Астрономія, 1934. Літограф. видання
Кукуруза: Підручник пасішництва, 1925, 80 ст.
Кукуруза: Пасішництво, 1928, 140 ст.
Кукуруза: Пасішництво в Чехах, 1923, 64 ст.
Кукуруза: Приятель пасішника, 1926, 24 ст.
Павличенко: Як переганяти бджоли, 1926, 24 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. I, 1923, 112 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. 2, 1924, 140 ст.
Підкарпатське пасішництво, р. 3, 1925, 160 ст.
Приятель школяра-календар, 1925, 100 ст.
Приятель школяра-календар, 1926, 110 ст.
Пчілка - календар для всіх, 1928, 240 ст.
Пчілка - календар для всіх, 1933, 280 ст.

Життєписи:

Брящайко: Масарик як учитель, 1930, 16 ст.
Животко: Педагогічні погляди Масарика, 24 ст.
Чапек: Розмови з Масариком I, II, III кн. 980 ст.

Річніки дитячого часопису „Пчілка“:

Пчілка р. 1, 1923, 112 стор..
Пчілка р. 2, 1924, 140 ст.
Пчілка р. 3, 1925, 184 ст.
Пчілка р. 4, 1926, 240 ст.
Пчілка р. 5, 1927, 250 ст.
Пчілка р. 6, 1928, 300 ст.
Пчілка р. 7, 1929, 300 ст.
Пчілка р. 8, 1930, 300 ст.
Пчілка р. 9, 1931, 300 ст.
Пчілка р. 10, 1932, 300 ст.

